

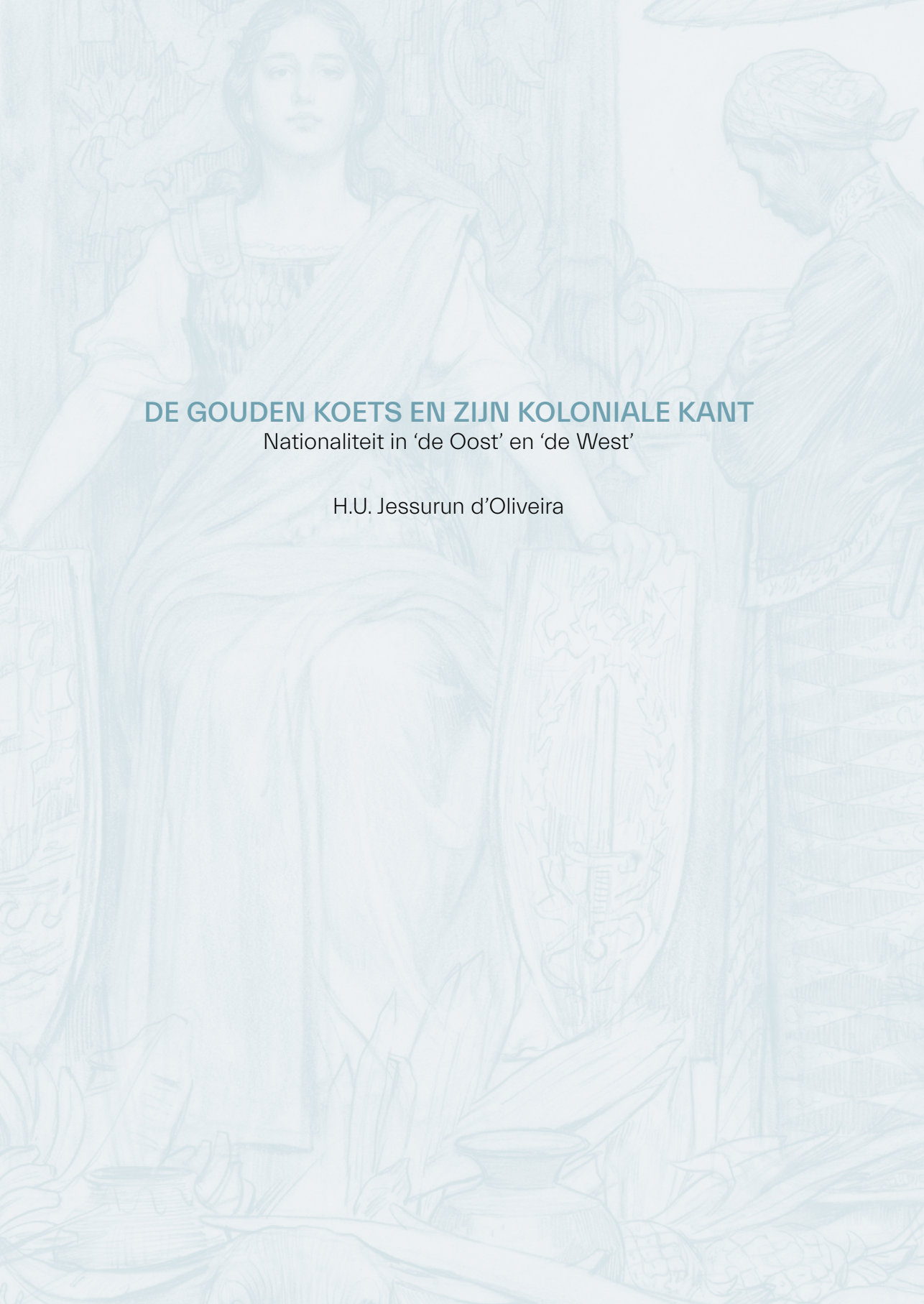

DE GOUDEN KOETS EN ZIJN KOLONIALE KANT

Nationaliteit in 'de Oost' en 'de West'

H.U. Jessurun d'Oliveira

MUSEUM
AMSTERDAM

DE GOUDEN KOETS EN ZIJN KOLONIALE KANT

Nationaliteit in 'de Oost' en 'de West'

H.U. Jessurun d'Oliveira

Taal doet ertoe: woordkeuze bepaalt sterk hoe de wereld wordt gezien. Het Amsterdam Museum is zich hiervan bewust en kiest daarom in deze publicatie voor de woorden 'wit' en 'slaafgemaakte(n)'. Om de historische context te kunnen duiden wordt enkel in citaten terminologie gebruikt die gevoelig ligt of als beledigend wordt ervaren.

INHOUDSOPGAVE

JUDIKJE KIERS & MARGRIET SCHAVEMAKER TEN GELEIDE	... 4
H.U. JESSURUN D'OLIVEIRA VOORWOORD	... 6
INLEIDING HET HATELIJK PANEEL	... 8
1838 BURGERLIJK STAATSBURGERSCHAP	... 13
1850 PUBIEK STAATSBURGERSCHAP	... 23
INTERGENTIELE STARHEDEN EN BEWEGINGEN EEN POREUS RACISTISCH SYSTEEM	... 29
1892 ENKELVOUDIGE ALGEMENE NATIONALITEIT	... 43
1910 EERSTE- EN TWEEDE KLASSE ONDERDANEN	... 57
EEN VOORBEELD DE FAMILIE SNOUCK HURGRONJE	... 63
2021 TERUG NAAR DE GOUDEN KOETS EN ZIJN KOLONIAAL PANEEL	... 75

TEN GELEIDE

In de tentoonstelling *De Gouden Koets* (15 juni 2021 - 27 februari 2022) toont het Amsterdam Museum dit unieke rijtuig van uiteenlopende kanten. De historische context waarin de koets is ontstaan krijgt aandacht, net als het gebruik door de tijd heen en het huidige maatschappelijke debat over zijn toekomst. Critici én liefhebbers komen aan bod. Om al die perspectieven recht te doen werkte het museum met een klankbordgroep van ruim twintig experts met uiteenlopende achtergronden. Een van hen was Hans Ulrich (Ulli) Jessurun d'Oliveira, jurist en republikein.

Mede dankzij de inbreng vanuit de klankbordgroep heeft de tentoonstelling veel aandacht voor het koloniale- en slavernijverleden van Nederland, en hoe de verbeelding daarvan een prominent onderdeel van de Gouden Koets vormt. Bijvoorbeeld door stil te staan bij de Wereldtentoonstelling van 1883 in Amsterdam, waar de makers van de Gouden Koets aanwezig waren. Daarbij wordt duidelijk hoe wijdverbreid koloniale denkbeelden waren onder de Nederlandse bevolking.

Ook stelt het museum vragen als: wie en wat staan er precies op het paneel afgebeeld? En welke symbolische en allegorische betekenissen kunnen we daaruit afleiden? De koloniale onderdanen op de Gouden Koets zijn archetypes, ze symboliseren de onderdelen van het koloniale rijk. Het juridisch perspectief van H.U. Jessurun d'Oliveira bleek een uitermate interessante en aanvullende geschiedenis die veel inzicht geeft in hoe deze onderdanen in Nederland werden gezien. Zo weerspiegelde het recht de onderdanige en tweederangs verbeelding van mensen van kleur uit de Nederlandse koloniën op de Gouden Koets door schilder Nicolaas van der Waay.

Dit essay maakt duidelijk dat de ontwikkelingen in het nationaliteitsrecht directe gevolgen hadden voor de 'burgers' in de koloniën. Waarbij er omstreeks 1900 grote verschillen waren tussen mensen uit 'de Oost' en 'de West', respectievelijk waren zij staatloos en 'vol' Nederlander. Opvallend is dat de verbeelding van deze twee gebieden op het paneel precies tegenovergesteld is als we kijken naar

de kleding: mensen in kostbare en kleurrijke batik op de rechterzijde ('de Oost') en schaars geklede mensen in lendendoeken op de linkerzijde ('de West'). Het werpt de vraag op hoe het recht zich verhoudt tot begrippen als beschaving en civilisatie, die een eigen iconografische traditie in de kunst kennen.

Het museum is d'Oliveira dankbaar dat hij, met zoveel volharding en enthousiasme, het nationaliteitsvraagstuk aangaande het beladen paneel Hulde der Koloniën tot op de bodem heeft uitgezocht. Het resultaat vormt een belangrijke toevoeging aan de geschiedenis van de Gouden Koets en de caleidoscoop aan perspectieven die we met dit tentoonstellingsproject beogen te presenteren.

Judikje Kiers
Margriet Schavemaker
directie Amsterdam Museum

VOORWOORD

Dat ik in de loop van 2020 door het Amsterdam Museum werd uitgenodigd om deel uit te maken van een klankbordgroep om de totstandkoming van de tentoonstelling van de Gouden Koets te begeleiden, kwam omdat ik mij als republikein had gemanifesteerd. Zo schreef ik mee aan een republikeinse grondwet en ben ik lid van het Republikeins Genootschap (recent omgedoopt tot Republikein). In de klankbordgroep heb ik overigens niet zwaar op de republikeinse trompet geblazen, maar vooral juridische geluiden laten horen.

Trouw zette ik mijn beste beentje voor bij de Zoom-vergaderingen (de keus daarvoor was makkelijk toen ik in oktober 2020 een been brak, maar dat zag gelukkig niemand). Ook deed ik mee aan podcasts en ging ik in opgewekte en eendrachtige discussie met Pieter Verhoeve, de voorzitter van de Koninklijke Oranje-verenigingen en burgemeester van Gouda, over de vraag wie er eigenlijk ging over de inzet van de Gouden Koets. Wij werden digitaal beste maatjes, een Luthers gedoopte en een Gereformeerde Bonder (PKN), beiden rechtsfilosofisch geschoold en geverseerd in het staatsrecht. Zozeer, dat directeur Judikje Kiers bij de officiële opening van de tentoonstelling in aanwezigheid van koning Willem Alexander – ‘nee, ik ga geen namen noemen’ – gewag maakte van

het Saulus/Paulus moment bij Pieter Verhoeve, die bij een eerdere gelegenheid had uitgeroepen: ‘Ik weet niet hoe het komt, maar ik ben een klein beetje van die man gaan houden!’¹ Ja, ik hou ook van de burgemeester van Gouda, en wij waren het als kenners eigenlijk ook, deels schoorvoetend, eens over de zeggenschap over de Gouden Koets.

Een tweede thema dat ik niet zozeer als republikein maar als beoefenaar van het nationaliteitsrecht inbracht was de vraag welke nationaliteit de mensen die allegorisch afgebeeld waren op het linkerpaneel van de Gouden Koets in 1898 eigenlijk bezaten. Dat vond men wel een aardig element in de discussie, en daarom heb ik me daar een beetje in vastgebeten. Het enigszins verrassende en zeker uit de hand gelopen resultaat daarvan is deze verhandeling geworden. Het tractaat beschrijft de ontwikkelingen in het Nederlandse nationaliteitsrecht ruwweg tussen 1838 en 1927 in zijn toepassing op de Nederlandse koloniën, bezittingen en onderhorigheden in ‘de Oost’ en in ‘de West’. Ik heb me een paar uitstapjes veroorloofd. Zo heb ik schetsmatig iets uiteengezet over het in Nederlands-Indië toegepaste intergentiele recht. Dit complexe rechtsgebied betreft de vraag

1 Ook opgetekend in het *Algemeen Dagblad*, 18 juni 2021.

welk recht van toepassing is in situaties waarbij binnen een staat vertegenwoordigers van verschillende etnische groeperingen betrokken zijn, en welke rechter daarover te oordelen heeft. Dit rechtssysteem heb ik aanschouwelijk gemaakt aan de hand van de nationaliteitsrechtelijke en intergentiele verwickelingen bij de huwelijken en de kinderen van de wereldberoemde grote islamkenner en adviseur van de Indische gouvernementen Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936).

Dit is de plaats om een paar mensen te bedanken. In de eerste plaats Wim van den Doel, wiens biografie van Snouck Hurgronje mij zeer heeft gesticht. Hij heeft mij niet alleen behoed voor een stuk of wat blunders, maar ook de moeite genomen mijn manuscript kritisch te bezien. Bovendien bezorgde hij mij enige nog ongepubliceerde brieven van de kleinzoon van Snouck, waarvan ik een dankbaar gebruik heb gemaakt. Dan mijn vriend René de Groot, enorm specialist in het nationaliteitsrecht, die zo vriendelijk is geweest mij een papieren kopie te bezorgen van een belangrijk door hem geschreven opstel dat hij verstoep had in een vrijwel onvindbaar regionaal verzamelwerk, een obscuur libel zouden ouderwetse juristen met een knipoog zeggen. Ook de mensen van de Juridische Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam, altijd

extreem behulpzaam: ze brachten me in coronatijd zelfs boeken aan huis, en voorzagen me zorgzaam van koffie en frisdranken toen ik weer langs kon komen. Maar ook Esmee Schoutens wil ik graag bedanken voor haar energieke, gedegen en warme medewerking bij de productie van mijn verhaal. En ten slotte: de enthousiasmerende geluiden die ik mocht ontvangen van Margriet Schavemaker, de artistiek directeur van het Amsterdam Museum, die niet ophield erop te wijzen dat de nationaliteitsrechtelijke invalshoek een onverwachte maar welkome aanvulling was van de perspectieven die het museum over de Gouden Koets wilde bieden. Zonder haar was ik niet uit mijn slof geschoten.

Amsterdam, 20 juni 2021

INLEIDING

HET HATELIJK PANEEL

Aan de linkerkant van de Gouden Koets bevindt zich een drieliuk. Het stelt de Hulde der Koloniën voor, ontworpen en uitgevoerd door Nicolaas van der Waay (1855-1936). Het is een allegorische, idealiserende voorstelling. Op het linker gedeelte ziet men op de voorgrond zwarte mannen met ontbloot bovenlijf en zwarte vrouwen; zij sjouwen kisten, manden en zakken met koloniale waren als blikken van dankbaarheid voor het bestuur van de centraal in het middendeel zetelende Nederlandse maagd. Op de achtergrond ontwaart men ook een witte man (eveneens met ontbloot bovenlijf) en een witte vrouw die behulpzaam zijn bij het een en ander. Een witte man die gekleed gaat in een mengeling van pyjama en

toga reikt een boek uit aan een zwart jongetje, dat ondersteund door zijn vader, en zijn moeder – zie ik daar een traan van dankbaarheid blinken in haar oog? – dit blijk van beschavingsarbeid met beide handen in ontvangst neemt. Verder op de achtergrond een heuvelandschap dat door water gescheiden is van de voorgrond: het gaat om de koloniën in ‘de West’. Het tafereel loopt door naar het midden, waar de Nederlandse maagd troont met een hoge blik op oneindig, terwijl zij twee schilden vasthoudt, die ‘de West’ en ‘de Oost’ representeren.

‘De West’ wordt vertegenwoordigd door een zeventiende eeuws zeeschip met een krachtige wind in de zeilen, en ‘de Oost’ door een stevig zwaard,

omrankt en bestrikt met bloeiende takken, respectievelijk de wapens van Suriname en Batavia. Rechts (dus links van de Maagd), zien we lichter gekleurde mensen in verschillende kledij, sommige ook weer met bloot bovenlijf, met hoofddoeken en van verschillende rang. Op de voorgrond een figuur, geknield en met eerbiedig gevouwen handen. Hij heeft ananassen, ivoor, mais en andere exotische gewassen en voorwerpen als offerande meegebracht. Links van hem op het centrale paneel eveneens een knielende figuur die kammen bananen offreert. Rechts van de maagd staat een Javaanse hoogwaardigheidsbekleder, want hem wordt een pajong boven het hoofd gehouden. Ook hier worden koloniale waren aangesleept.

Nicolaas van der Waay,
Het paneel Hulde der Koloniën
op de Gouden Koets, 1898.
Collectie Koninklijke Verzamelingen,
foto René Gerritsen.

Op de achtergrond weer een half ontklede westerling.² Sjouwers slepen kisten en zakken goederen naderbij, aangespoord door een oudere baardige man met een stok waarop deze leunt, en wiens dreigende vuist in toom gehouden wordt door een witte dame. Helemaal daarachter, op de achtergrond, de zee met schepen op de rede en een berglandschap: 'de Oost'.³ Het geheel is een vrij

2 Al die blootheden maken een archaïserende indruk; zij komen ook in overvloed voor op het paneel aan de rechterzijde van de koets die de Hulde aan Nederland en Oranje verbeeldt, en die een symmetrisch pendant vormt met de voorstelling op de linkerzijde van de koets. Bloot duidt dus geen inferioriteit aan.

3 In 1915 schrijft Snouck Hurgronje sarcastisch over zulke taferelen: 'Idyllische beschrijvingen van hurkend en zwijgend naar de Europeesche heeren opziende Javanen, wier berusting in den staat der dienstbaarheid als een bewijs van kinderlijk vertrouwen werd uitgelegd, moesten afkeer wekken van den wilden hervormingsbandjir, die al dit schoone dreigde weg te vegen' *De Gids* (1915) p.385–408, als geciteerd bij Van den Doel, *Snouck, Het volkomen geleerdenleven van Christiaan Snouck Hurgronje* (2021) p.379. Een paar jaar eerder had Raden Adjeng Kartini geschreven: 'Niet alleen ik, doch zelfs Europeanen ergeren zich dood aan de dwaze rangaanstellerij hier, die op ambtelijke bijeenkomsten de europeesche ambtenaren en regenten op stoelen doet plaatsnemen, terwijl voor de in den dienst vergrijpsde wedono's [Javaanse bestuursambtenaren, d'O.] de koude grond, slechts bedekt met een bamboezen matje, en somtijds onbedekt, goed genoeg is.' Raden Adjeng Kartini, *Door duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk* (1911) p.113, als geciteerd bij Van den Doel, o.c. p.271; en de oud-bestuursambtenaar N.P. van den

symmetrische voorstelling van de zegeningen die Nederland over de koloniën heeft uitgestrooid, en de diepe dankbaarheid van de waren aanslepende gekleurde bevolking van de koloniën daarvoor. Het aanstootgevende van dit pais en vree-paneel zit hem voor een belangrijk deel in wat het niet onthult: de praktijk van imperialistische onderdrukking, militaire onderwerping, en onbarmhartige uitbuiting.

Nog even een blik op de achterkant van de Gouden Koets. We zien daar een kruis, de bijbel en de stenen tafelen (met een tekst in het Hebreeuws) die samen de Nederlandse godsdienstige stromingen voorstellen: de protestanten, de katholieken en de joden zijn hier samengebracht. De islam, verreweg de godsdienst met de grootste aanhang in het koninkrijk, is de veelzeggende afwezige. Goden, Nederland en Oranje. En waar hebben de Amsterdamse gevers de scheiding van kerk en staat gelaten?

Al ruim tien jaar geleden werd in een mooi salontafelboek over de Gouden Koets gewag gemaakt van kritiek op deze voorstelling, met een

Berg spreekt in 1895 over 'dat slag van ambtenaren, zooals ik ze zelf in de hoogste rangen gekend heb, helaas, die het een ongeoorloofde stoutmoedigheid en oneerbiedigheid achtten, wanneer een of andere ontwikkeld inlander een gesprek in onze taal met hen trachtte aan te knopen.' N.P. van den Berg, 'Levensbericht van Mr. H.D. Levysohn', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* 1895, p.541.

verwijzing naar Remco Meijer.⁴ Deze journalist, royaltywatcher en politiek redacteur van de Volkskrant schreef in 1999: 'Staatkundig correct is de galakoets van dichtbij in elk geval niet meer, gelet op de taferelen die offerande van vruchten van overzeese gebiedsdelen aan de Nederlandse Maagd verbeelden.'⁵ Deze observatie slaat dus niet op het onthullende zelfbeeld van de weldoende kolonisator, maar op het feit dat Nederland het intussen zonder Indonesië en Suriname moest stellen. De kritiek kreeg sindsdien een ander karakter en is alleen maar aangezwollen. Ze maakt duidelijk dat het onmogelijk is geworden de Gouden Koets zijn oorspronkelijke functie te laten vervullen. De koets is als praalmobiel eigenlijk nooit bij de tijd is geweest en is na de renovatie van nationaal symbool tot museumstuk gepromoveerd. Het is een voorwerp geworden dat in een museale omgeving getoond kan worden in een breed cultuurhistorisch kader, waarvan de koloniale geschiedenis deel uitmaakt.⁶

Het bleef niet bij de brutale en zoetelijke afbeelding van dankbaarheid, een vals beeld, geschapen door de zelffeliciterende Hollanders. De islami-

4 Thijs van Leeuwen en Alberto Stofberg, *De Gouden Koets. Van Amsterdams geschenk tot nationaal symbool* (2010) p.122.

5 Remco Meijer, *Aan het Hof. De monarchie onder koningin Beatrix* (1999) p.64.

6 Siep de Haan (*het Parool*, 17 juni 2021) denkt dat een museum gekenmerkt wordt door 'mottenballen'. Ocherml!

tische schriftgeleerde van Arabische afkomst Sajjid Oethman was door de resident van Batavia overgehaald om voor de troonsbestijging van Wilhelmina een islamitisch gebed te ontwerpen waarin het Nederlandse koloniale beleid werd geprezen en waarin werd gesmeekt *‘H.M. de Verhevene Koningin te overstelpen met alle heil, haar een lang leven en gezondheid te schenken, met schitterende voordelen en rijkdommen en met al het goede, dat de aarde bevat, voor haar Rijk.’*⁷

Deze summiere iconografische beschrijving en duiding van het paneel wil ik graag als opmaat gebruiken voor de vraag: welke nationaliteit hadden de gekleurde mensen op de voorstelling, en hadden zij eigenlijk wel een nationaliteit? Het gaat me daarbij vooral om de periode waarin de Gouden Koets werd aangeboden en de jaren daarna. Het pronkvervoermiddel werd als geschenk van de Amsterdamse bevolking aangeboden in 1898 aan Wilhelmina ter gelegenheid van haar achttiende verjaardag; een cadeau dat ze wel moest aan-

nemen, maar ze was er bepaald niet gecooft mee. Bij haar inhuldiging bleef het bij een bezichtiging; pas op 4 februari 1901 werd de koets echt in ontvangst genomen en bij haar huwelijk drie dagen later voor het eerst gebruikt.

Hoe stond het rond de eeuwwisseling met het Nederlandse nationaliteitsrecht voor wat betreft de bewoners van de Nederlandse koloniën en bezittingen? Daarvoor moeten we eerst een stukje verder terug in de geschiedenis. Nationaliteitswetgeving grijpt immers met overgangsbepalingen telkens terug op eerdere wetgeving. Deed ze dat niet, dan zou de nationaliteit, verkregen onder een eerdere wet, op losse schroeven komen te staan, als de volgende wet *tabula rasa* maakte en met frisse moed als het ware voor het eerst ging bepalen wie de nationaliteit van het land mocht bezitten. Als bijvoorbeeld een latere nationaliteitswet bepaalt dat het kind van een Nederlander ook Nederlander is, dan kan het Nederlandschap van de ouder afhangen van wetten van lang daarvoor. Diens nationaliteit kan immers weer afhangen van de nationaliteit van de grootouders en zo terug naar Adam en Eva en de ter plaatse indertijd geldende wetgeving. Zoals bekend werd dit paar wegens een ernstig misdrijf van hun paradijselijke nationaliteit vervallen verklaard en uitgezet naar de barre wereld. De medeplichtige slang mocht blijven.

7 Van den Doel, *Snouck* (2021) p.214-215. Dat werd Oethman, in 1891 benoemd tot ‘honorair adviseur voor Arabische zaken’, in inlandse kringen niet in dank afgenomen, hij werd als collaborateur beschouwd. In Nederland was men daarentegen ingenomen: de oude geleerde werd gehonoreerd met het ridderschap in de Orde van de Nederlandse Leeuw, een onderscheiding die nog nooit aan niet-Europeanen te beurt was gevallen. Die moesten het doen met zilveren en gouden sterren. Deze uitzonderlijke onderscheiding zette dus weer veel kwaad bloed.

WETBOEK NAPOLEON,

INGERIGT VOOR HET

KONINGRIJK HOLLAND.

TER KONINKLIJKE STAATSDRUKKERIJ,

1809.

Laten we daarom onze aanloop beginnen in 1838, ruim een halve eeuw voor het aantreden van Wilhelmina.⁸ Na veel vijven en zessen, die voor een deel te maken hadden met de toedeling en het moeizame afscheid van België, werd in 1838 het Burgerlijk Wetboek (BW) ingevoerd, dat sterk georiënteerd was op de Franse Code Civil. Die had hier na de inlijving door Frankrijk vanaf 1811 als Code Napoleon gegolden. Daardoor waren vanwege de annexatie van het Koninkrijk Holland alle Nederlanders tussen 1811 en 1815 tot Fransen omgebouwd. In dit Burgerlijk Wetboek van 1838 waren, net als in de Code Civil voor de Fransen, bepalingen opgenomen over wie Nederlander was. De nieuwbakken soevereine eenheidsstaat moest vaststellen wie er tot het eigen staatsvolk behoorde. Nationaliteit brengt een koppeling tussen een persoon en een staat aan, met daaraan in de regel verbonden rechten en plichten. Elke staat heeft het recht autonoom te bepalen wie er zijn nationaliteit bezit en wie niet, en dat dient in beginsel door alle andere staten erkend te worden. Er zijn wel

wat beperkingen – Nederland mag niet blindelings alle Amerikanen tot Nederlanders bombarderen en tegenwoordig heeft ook de Europese Unie wat in onze melk te brokkelen – maar verder kan een land zijn gang gaan. Die autonomie spruit voort uit de definitie van wat een staat is: die wordt bepaald door een stuk land, een eigen bevolking, en een overheid. Zonder de bevoegdheid om te bepalen wie er tot die staat behoort bestaat er geen soevereine staat.

Volkenrechtelijk heeft iemand (vrijwel) altijd het recht om terug te keren naar zijn eigen land. Dat is niet alleen prettig voor de persoon in kwestie, maar ook voor andere staten, die iemand altijd als ongewenste vreemdeling terug kunnen sturen naar het land waarvan hij of zij de nationaliteit bezit. Ten teken dat iemand een bepaalde nationaliteit bezit kan hij een paspoort krijgen, dat hem in staat stelt te reizen en dat een aantal persoonsgegevens behelst.⁹ Paspoort

8 Vgl. Gerard-René de Groot, 'De geschiedenis van het Nederlandse nationaliteitsrecht in de negentiende eeuw', in: A.M.J.A. Berkvens en Th. J. van Rensch, *Wordt voor Recht gehalden. Opstellen ter gelegenheid van vijftig jaar Werkgroep Limburgse rechtsgeschiedenis* (2005) p.375-420.

9 Tegenwoordig weten we niet beter of we hebben een paspoort nodig om naar het buitenland te reizen (voor de EU is alleen een identiteitskaart vereist). Toch is de paspoortplicht van betrekkelijk recente datum. De eerste Nederlandse paspoortwet dateert van 1813 (stb. 1813, nr. 4). Die bepaalt niet alleen dat ieder inwoner vrij, zonder paspoort, door het hele land mag reizen, maar ook dat in beginsel iedereen het recht heeft op een paspoort 'voor reizen buiten 's lands'. Dit uitgangspunt is ook terug te vinden in de Paspoortwet van 1991. In 1849 komt de eerste Vreemdelingenwet tot stand. Die bepaalt

en nationaliteit zijn dus niet identiek: het eerste is een *prima facie* bewijs van het laatste.¹⁰ Ook zonder paspoort heeft men een nationaliteit. Vaak wordt van paspoort gesproken als men nationaliteit bedoelt. Op zich zijn er weinig of geen vaste rechten of plichten aan een nationaliteit verbonden; elk land kan daar, binnen zekere grenzen, zijn eigen cocktail van shaken. In de loop van de tijd kunnen die aanhangende rechten en plichten ook verschuiven, uitdijen en slinken. Een voorbeeld van uitbreiding is het kiesrecht: in Nederland werd dat aanvankelijk alleen aan een klein aantal vermogende notabelen toegekend (censuskiesrecht), en het is pas veel later dat het aan alle volwassen Nederlanders van het mannelijke geslacht toekwam, en nog

onder meer dat alle vreemdelingen die voldoende middelen van bestaan hebben, op vertoon van een regelmatig buitenlands paspoort of andere geleidebrieven in Nederland worden toegelaten (artt. 1-3). In de praktijk liep het wel los. Niet iedere Nederlander vroeg een pas voor buitenlandse reizen, en niet iedere vreemdeling moest een pas tonen voor binnenkomst. De handel moest niet in gevaar komen. In een circulaire werden de grenswachten gewaarschuwd voor 'belemmering van het vrije verkeer en hatelijke bespieding.' (Ton van Beek, *Paspoort. Een parade van Nederlandse reisdocumenten* (1995) p.41.)

10 Op het eerste gezicht is het aannemelijk dat iemand met het paspoort uitgegeven door een bepaalde staat daarvan ook de nationaliteit bezit. Maar het paspoort kan ten onrechte zijn uitgegeven, vals zijn, of verleend zijn aan iemand zonder of met een andere nationaliteit.

weer later aan de vrouwen.

Het is van belang om in gedachten te houden dat het begrip 'nationaliteit' in de zin van het behoren tot een staatsvolk van betrekkelijk recente datum is. Het komt op met het ontstaan van natiestaten en is dus nauwelijks twee eeuwen oud. Eerder heeft het woord natie vooral een etnische of regionale connotatie, zonder dat daarbij de link met een bepaalde staat wordt gelegd. In de Republiek der Zeven Provinciën was men vooral burger of poorter van een stad of ommeland, niet van de republiek. Ook in de Bataafse Republiek was het staatsburgerschap niet helder of expliciet geformuleerd, al schiep die een eenheid onder de eerdere zelfstandige Provinciën.

In artikel 5 van het BW van 1838 lezen we als hoofdregel:

Nederlanders zijn: 1. Allen die binnen het Koninkrijk of deszelfs koloniën zijn geboren uit ouders, aldaar gevestigd.

Heel in het algemeen zijn er twee hoofdredenen om de nationaliteit toe te kennen: de omstandigheid dat men geboren is op het grondgebied van een bepaalde staat (*ius soli*) of de geboorte uit ouders met een bepaalde nationaliteit (*ius sanguinis*, of modern: *ius generationis*). Daartussen zijn allerlei combinaties en stapelingen mogelijk. Het BW 1838 heeft een

stapeling van territoriale elementen: geboorte binnen het koninkrijk inclusief de koloniën, en het daar gevestigd zijn van de ouders. Het territorialiteitsbeginsel, dat sterk samenhangt met de gezagsstructuren in eerdere feodale samenlevingen, overwoog. Te bedenken is dat twee eeuwen geleden de mobiliteit van mensen toch beperkt bleef en dus de bevolkingssamenstelling behoorlijk stabiel.

Is men na 1838 in Nederland of de koloniën geboren, en wonen de ouders daar ook, dan bezit men de Nederlandse nationaliteit. Dit geldt dus zowel voor de koloniën in 'de Oost' en 'de West', alsook voor het Europese deel van de staat. En dat ongeacht huidskleur of het bezit van ook nog een andere nationaliteit.¹¹ Een Frans echtpaar dat zich in de Gordel van Smaragd heeft gevestigd, krijgt niet alleen Franse kinderen op grond van het Franse nationaliteitsrecht (*ius generationis*), maar ook Nederlandse op grond van artikel 5 BW 1838 (*ius soli*). De nationaliteit van de ouders doet er dus niet toe voor het Nederlanderschap van de kinderen. Voor de koloniale onderdanen, de 'inlanders', zoals de wettelijke term luidde die ik hier daarom regelmatig zal gebruiken, geldt dus dat zij allen de Nederlandse nationaliteit bezitten, hoezeer ook

moet worden vastgesteld dat het feitelijk gezag van Nederland in de Indische archipel maar zeer gedeeltelijk was gerealiseerd.

Niet iedereen vond dat Nederlanderschap van de niet-Europeanen in de koloniën vanzelfsprekend. Een befaamde hoogleraar in het burgerlijk recht als professor Opzoomer schudde nog in 1874 het hoofd: '*Dus zijn alle kinderen in onze koloniën uit daar gevestigde Javanen, Chinezen, enz. geboren, voor ons privaatrecht Nederlanders. Heeft men daaraan werkelijk gedacht? Heeft men het dus bedoeld? In ieder geval, het staat er.*'¹² En hij gaat voort met het plaatsen van een kritische noot bij een uitspraak van de rechtbank Amsterdam waarin een onderscheid gemaakt wordt tussen koloniën en bezittingen, om daardoor het Nederlanderschap te kunnen beperken tot de inwoners van de koloniën, en die uit de bezittingen daarvan uit te sluiten.¹³ De positivistische professor vond dat een ongepaste wetsuitleg, al was hij het misschien met de strekking ervan wel eens.

Zoals bekend was de VOC in 1795 opgedoekt wegens gebrek aan baten. Tijdens de Napoleontische tijd

11 Aldus ook Adriaanse en Van der Weg, *Nationaliteitswetgeving*, p.1A-1; R.H. de Haas-Engel, *Het Indonesisch nationaliteitsrecht* (1993) p.77; E. Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander* (1995) p.34.

12 De Groot, 'De geschiedenis van het Nederlandse nationaliteitsrecht in de negentiende eeuw', p.400-401.

13 Het verschil tussen koloniën en bezittingen ligt in de mate van zelfbestuur.

was Nederland geannexeerd door Frankrijk. In 1810 heeft de Franse vlag nog even in Batavia gewapperd.¹⁴ Dat was van korte duur. De Britten namen bezit van een aantal Nederlandse koloniën: zij veroverden in 1810 de lucratieve Molukken en het volgend jaar was Java aan de beurt. Raffles werd benoemd tot Luitenant-Gouverneur van Java, en later ook van Bengkoelen (Sumatra).¹⁵ De status van de ingezetenen van de door de Britten veroverde gebieden was niet duidelijk. Zo heerste er onduidelijkheid over de nationaliteit van de latere Nederlandse minister voor de Koloniën Pieter Mijer, die tijdens de Britse heerschappij in 1812 op Java geboren werd. Naar Engels recht gold het *ius soli*-beginsel, wat hem tot Brit stempelde, naar Nederlands recht was hij, kind van een Nederlandse vader die zelf in Amsterdam geboren was, Nederlander.¹⁶ Had Pieter Mijer dus een dubbele nationaliteit?

14 Hellmuth Hecker, *Das Staatsangehörigkeitsrecht von Brunei, Indonesien, Malaysia, Singapore und den Philippinen* (1978) p.37.

15 Eerder hadden de Portugezen de gordel van smaragd al een kleine eeuw gekoloniseerd (1511-1596); dan de Nederlanders (1596-1795), en vervolgens de Fransen (1795-1811). Vanaf 1814 tot 1949 probeerden de Nederlanders het weer voor het zeggen te krijgen, met een interim-periode van Japan (1942-1945)

16 Vgl De Groot, 'De geschiedenis van het Nederlandse nationaliteitsrecht in de negentiende eeuw', p.389.

Bij het bilaterale Verdrag van London van 13 augustus 1814 werd vervolgens geregeld hoe het verder moest met de koloniën van de Verenigde Nederlanden.¹⁷ Het verdrag werd gesloten door de Nederlandse ambassadeur in Londen, Hendrik Fagel (die in 1802 tot Brit was genaturaliseerd en mogelijk twee nationaliteiten eropna hield), en de Britse minister van Buitenlandse Zaken Lord Castlereagh.¹⁸ De laatste was een van de belangrijkste architecten van de uitkomsten van het Congres van Wenen, waarin de voormalige Nederlandse Republiek werd samengevoegd met het huidige België als een wat steviger schil om het vermaledijde Frankrijk. '*Het nieuwe Verenigde Koninkrijk der Nederlanden werd de kern van de Britse invloedssfeer.*'¹⁹ Het fungeerde als bufferstaat

17 Over die periode: H.D. Levyssohn Norman, *De Britsche heerschappij over Java en onderhoorigheden* (diss. Leiden 1857). Wij zullen de auteur straks nog tegenkomen als kamerlid met een fatale boodschap.

18 Castlereagh, een Ierse Brit, vervulde de hoogste functies maar was steeds minder geliefd. Hij duelleerde met een collega-minister (die hij verwondde) en trad soms keihard op. Aan het eind van zijn leven begon hij aan paranoïde wanen te lijden, en tenslotte maakte hij zichzelf van kant. Lord Byron was niet vriendelijk en dichtte de volgende epitaf:

*'Posterity will ne'er survey
A nobler grave than this
Here lie the bones of Castlereagh
Stop, traveller, and piss.'*

19 N.C.F. van Sas, in: Wessels en Bosch (red),

tegen Frankrijk. In het verdrag wordt *'in the name of the most holy and undivided Trinity'* gesproken van 'Dutch people' en de 'Dutch nation', enigszins vage termen, die er ook niet zoveel toe doen. Het gaat om teruggaaf en uitruil van de koloniën. In artikel 1 verbindt de Engelse majesteit zich om aan koning Willem I terug te geven, binnen verder in het verdrag bepaalde termijnen,

[T]he colonies, factories and establishments which were possessed by Holland at the commencement of the late war, viz. on the 1st of January 1803 in the seas and on the continents of America, Africa and Asia, with the exception of the Cape of Good Hope (...).

Banka werd uitgeruild tegen Malabar (Cochin). De Britten verklaren verder de onderdanen van de Nederlandse majesteit de status te geven van 'most favoured nation'. Dan is er een interessant artikel 7, dat aan *'the native inhabitants and aliens, of whatever nation or condition they may be, in those countries which are to change sovereign,'*(...) gedurende een periode van zes jaar de bevoegdheid geeft, onder meer, *'of retiring to whatever country they may choose.'* Iedereen mocht dus vrij uitreizen, onafhankelijk van zijn status. In het midden werd zo gelaten wat die status

precies was; het ging om 'inhabitants', mensen die wonen in de uitgeruide of teruggegeven gebieden, ingezetenen. De bepaling is wel zo gelezen, dat de betrokkenen vrij waren te opteren voor een van beide nationaliteiten, op basis van het *ius soli*-beginsel: 'to retire' betekent dan via vestiging in een van beide landen de nationaliteit van dat land (terug)verwerven. Wie bleef werd (weer) Nederlander; wie naar Britse grondgebieden uitreisde, werd Brit. Tien jaar later, in 1824, werd een soortgelijk verdrag gesloten tussen de beide staten waarbij het door Nederland gekoloniseerd gebied op Malakka werd uitgeruild voor Sumatra. Dat eiland viel dus nog niet onder het verdrag van 1814. Atjeh bleef voorsnog een soevereine staat.²⁰ Te bedenken bij dit alles is, dat het Nederlandse nationaliteitsrecht formeel pas in 1838 zijn beslag kreeg. Hoe de nationaliteitsrechtelijke positie gedurende de korte Engelse heerschappij lag, ben ik niet nagegaan.

Wat tenslotte van belang is in het verdrag is artikel 8 over de slavenhandel. Daarin verklaart Willem I graag met zijn Britse collega te willen samenwerken *'so as to bring about the total abolition of the trade in slaves on the coast of Africa.'* Daartoe had hij al twee maanden eerder, op 15 juni 1814 'uit eigen beweging' een koninklijk besluit genomen waarbij

Veranderende grenzen. nationalisme in Europa, 1815-1919 (1992), p. 239.

20 H. Westra, *De Nederlandsch-Indische Staatsregeling* (1934) p.12.

het verboden werd om schepen te equiperen of toe te laten in de havens van Nederland en de forten en bezittingen aan de kust van Guinee, en dat bewoners van dat land zouden worden verkocht en uitgevoerd als slaafgemaakten.²¹ Nu voegde hij eraan toe *‘to prohibit all His subjects, in the most effectual manner and by the most solemn laws, from taking any share whatsoever in such inhuman traffic.’* Eigener beweging, het zou wat. In feite was er flinke druk op hem uitgeoefend, vooral door de Britten, die al in 1807 de slavenhandel hadden verboden en graag een gelijk speelveld zagen ontstaan. De teruggave

21 Verdrag van 17 maart 1824, goedgekeurd bij wet van 18 juni 1824. Stb. 1814, 39. In dit essay wordt de term ‘slaafgemaakte(n)’ gebruikt, in lijn met beleid van het Amsterdam Museum. Ik geef persoonlijk de voorkeur aan de term ‘slaven’. ‘(Tot) slaafgemaakten’, een erbarmelijke transpositie van ‘enslaved’, stuit me taalkundig tegen de borst. Semantisch zit de onvrijwilligheid van deze staat al ingebakken in het woord ‘slaaf’. Desnoods geeft men een nieuwe lading aan het woord ‘verslaafd’, dat de onvrijwillige overgang naar deze status markeert. Vgl. Michiel van Kempen, ‘Postkoloniale teksten binnen het literatuuronderwijs’, *Nieuw Letterkundig Magazijn* 38, december 2020, p.72 e.v. (p.75). Ook iemand als Cynthia McLeod gebruikt het woord ‘slaaf’. Zij beschouwt ‘tot slaaf gemaakt’ als een tautologie, en bovendien als een slechte vertaling van ‘enslaved’. Zie lanthe Sahadat, ‘Wij hebben geleerd dat alles wat met Suriname te maken had, slecht, dom en minderwaardig was’, *De Volkskrant*, 2 december 2021.

van de koloniën hing ervan af.²² Het verdrag was een *package deal*, en het koninklijk besluit was een voorwaarde voor het sluiten van het verdrag. En zo effectief was het smoren van de slavenhandel niet: die ging clandestien nog gewoon door.

Zo leefde de helft van de bevolking van Batavia begin negentiende eeuw in slavernij: zo’n 35.000 à 40.000 mensen, vooral afkomstig van Bali en Sulawesi.²³ De Java-oorlog wakkerde de slavenhandel aan. De driehoekshandel met ‘de West’ werd wel stevig aangepakt, maar de handel tussen de Indonesische eilanden en Suriname bleef nog lang buiten schot. De *‘most solemn law’* die in 1818 werd afgekondigd maakte een uitzondering op de strafbepalingen voor de handel in *‘slaven welke op dit oogenblik in de koloniën aanwezig zijn of derzelver kinderen.’* Zo werden er tussen 1816 en 1827 in Suriname ongeveer 12.000 mensen als slaaf ingevoerd waarvan duizenden toch nog rechtstreeks uit Afrika.²⁴ In 1761, 1789 en 1791 waren

22 Vgl. Piet Emmer, ‘De Afschaffing van de slavenhandel en slavernij in het Atlantisch gebied’, *Nieuw Letterkundig Magazijn* 38, december 2020, p.55 e.v.: ‘anders had ons land het merendeel van de door Engeland bezette koloniën niet teruggekregen.’ (p.58)

23 Bart Verheijen, ‘Het Javaansch menschlievend Genootschap en de afschaffing van de slavernij in Nederlands-Indië, 1816-1825’, *Nieuw Letterkundig Magazijn* 38, december 2020, p.25 e.v.

24 Pepijn Brandon en Tamira Combrink, ‘Slaven-

Slavenreglementen vastgesteld, die na het vertrek van de Engelsen in 1816 weer van kracht werden. In 1824 kwam het tot een nadien vele malen veranderd reglement met allerlei voorschriften over de behandeling van slaafgemaakte mensen.²⁵ Van afschaffing van de slavernij zelf zou gedurende een halve eeuw nog geen sprake zijn. Wel werden er, waar het Nederlandse gezag enigszins vaste voet had gekregen, vrij precieze slavenregisters bijgehouden die nodig waren voor een richtige belastingheffing, het hoofdgeld: lijfeigenen vertegenwoordigden op geld waardeerbaar vermogen.²⁶ Alleen geregistreerden konden als slaafgemaakt beschouwd worden.

Het verse Nederlands-Indië van 1814 was overigens allesbehalve een rustig bezit. Zo werd de opstand van Dipo Negoro tegen de koloniale bezetter op Java tussen 1825 en 1830 bloedig onderdrukt, met meer dan 200.000 doden. Het ‘zegenrijke’ optreden van Van Heutsz in Atjeh aan

het eind van de eeuw is als voorbeeld van een ‘vreedzame’ onderwerpings-excursie uiterst memorabel. De veldtochten tegen Atjeh werden mogelijk gemaakt door de toestemming van Engeland, neergelegd in een traktaat van 1871.²⁷ De hele negentiende eeuw werd gekenmerkt door opstanden, onlusten en militaire operaties.

Er heerste bovendien een gereguleerd scala van intensiteit van het Nederlandse gezag, dat zeer direct kon zijn, maar ook zeer indirect. Vaak kon eerder van protectoraten gesproken worden. Ik laat de scholastische en uiterst gevarieerde indelingen van de rechtsgemeenschappen nu daar, evenals de grillige administratieve indelingen. Voor de aardigheid vermeld ik hier dat ook in Indonesië in 1918 de oer-Hollandse waterschappen in het leven konden worden geroepen.²⁸

Terug naar artikel 5 BW 1838. Het Nederlanderschap had een beperkte strekking, zoals de plaatsing in het burgerlijk wetboek suggereert. Zo waren Nederlanders onderworpen aan het Nederlandse burgerlijk recht, ook als zij zich in het buitenland

handel kreeg juist doorstart in 1814’, *de Volkskrant*, 14 juni 2014.

25 Bastiaan D. van der Velden, *Ik lach met Grotius, en alle die prullen van boeken. Een rechtsgeschiedenis van Curaçao* (2011) p. 262 e.v. Het ging om de Wet op de slavernij en slavenhandel, Stbl Nederlands- Indië, 1825, nr. 44.

26 Cornelis W. van Gaalen, ‘De Registers van Lijfeigenen. Slavenregisters in Nederlands-Indië in de negentiende eeuw’, *Nieuw Letterkundig Magazijn* 38, december 2020, p.31 e.v.

27 H. Westra, *De Nederlandsch-Indische Staatsregeling* (1934), p.13. Atjeh bleef in 1814 een soevereine staat die wel door Engeland bezet was geweest, waardoor een zekere zeggenschap van de Britten bleef bestaan.

28 Westra, *De Nederlandsch-Indische Staatsregeling* (1934) p.16-23.

bevonden.²⁹ Omgekeerd werden vreemdelingen in hun familierechtelijke betrekkingen onderworpen aan hun nationale recht. Niettemin waren de contouren van dit burgerschap mistig. Hoorde het strafrecht er ook bij? Dat werd, ondanks de plaatsing in het burgerlijk wetboek, algemeen aangenomen. Maar andere relaties tot de staat, zoals die tot uitdrukking komen in kiesrecht of in de bevoegdheid om bepaalde publieke ambten of functies te bekleden, bleven vooralsnog ongeregeld.

Wat was de positie van slaafgemaakten? Zo op het oog bracht artikel 5 onder 1 BW 1838 – ‘Allen die binnen het Koninkrijk of deszelfs koloniën zijn geboren uit ouders, aldaar gevestigd,’– mee, dat ook slaafgemaakte mensen en hun kinderen Nederlander waren. In de Tweede Kamer verhieven zich in 1820 stemmen die dat onwenselijk vonden en de woorden ‘en deszelfs koloniën’ daarom uit het voorstel wilden schrappen. Geen nood, vond de minister: *‘Zij zijn het eigendom van hunne meester: non sunt personae sed res.’* (Zij zijn geen personen, maar zaken.)³⁰ Dat bracht ook mee dat zij

zich niet konden ‘vestigen’ zoals voor het Nederlandschap vereist volgens artikel 5 BW 1838. Zij hadden als dingen geen vrije wil, zij waren niet eens staatloos, hun status was niet die van mens, zij konden dus ook niet trouwen.³¹ Dat was een vrij algemeen gedeeld inzicht onder de juristen van die tijd, ongeacht hun oordeel over het afschaffen van de slavernij. Slaafgemaakten waren niet begrepen onder ‘allen’, al waren zij wel ‘geboren’, en hadden zij ook ‘ouders’. Dat hoefde niet met zoveel woorden in de wet te worden opgenomen. (Ook vrouwen liepen in allerlei opzichten tegen deze stilzwijgende en vanzelfsprekende uitsluiting aan). Zo duidelijk was dit alles intussen niet. In Suriname werd in 1828 bij Resolutie bepaald dat mensen in slavernij als ‘personen’ dienden te worden beschouwd en dus ophielden zaak of voorwerp te zijn.³² De minister had daar in 1820 natuurlijk nog geen weet van.

In ‘de Oost’ werd weliswaar het huwelijk van slaafgemaakten niet geregistreerd in het slavenregister, maar er werd wel rekening mee ge-

29 Dat volgde uit art. 6 van de Wet Algemene Bepalingen der wetgeving van het Koninkrijk van 1829 (van kracht in 1838). Afgeschaft in 2012 in verband met de gedetailleerde codificatie van het internationaal privaatrecht in Boek 10 van het huidige BW.

30 Bijlagen Handelingen Tweede Kamer 1820-

1821, VII, nr. 22, p.709.

31 Vgl. Mannoury, *Het Nederlandse nationaliteitsrecht* (1954) p.77: ‘De slaven in Indonesië, Suriname, de Nederlandse Antillen en Nederlands-Guinea hadden geen woonplaats. Aan geboorte uit een slavin kon dus het Nederlandschap niet worden ontleend.’

32 Cornelis W. van Gaalen, ‘De Registers van Lijfeigenen’, p.35, verwijzend naar *Gouvernementsblad van Suriname* 1828, no.3, art. 117.

houden, onder meer door te bepalen dat getrouwde slaafgemaakten niet van hun kinderen mochten worden gescheiden. Het aantal slaafgemaakte mensen in 'de Oost' was overigens aanzienlijk geringer dan in 'de West'. In Indië werd in 1860 de slavernij officieel afgeschaft, maar de uitvoering daarvan had nog wel veel voeten in de aarde. Zo was bepaald dat de vrijlating zich diende te beperken tot de onder direct Nederlands bestuur staande gebieden, dat wil zeggen Java, Madoera en Banda; alle andere eilanden, ook de grote, bleven gevrijwaard van de vrijlating. Daar bleef de slavernij dus 'gewoon' gehandhaafd. Bovendien betrof de vrijmaking alleen geregistreerde slaafgemaakten, terwijl de registratie al een tijdje niet meer had plaatsgevonden. Ook werden de regelingen alleen in het Nederlands bekend gemaakt. "Dit alles leidde tot het onthutsende feit dat toen de abolitie op 1 januari 1860 in Nederlands-Indië plaatsvond, slechts 4739 slaafgemaakten werden 'onteigend' tegen een totaalbedrag van 478.668 gulden, wat neerkomt op gemiddeld circa 166 gulden per vrijgekochte slaafgemaakte."³³

33 Reggie Baay, 'De stille afschaffing van de slavernij in Nederlands-Indië', in: Pepijn Brandon e.a. (red.), *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (2020) p.333.

Johan Rudolf Thorbecke

In 1850, twaalf jaar na het invoeren van het Nederlandse Burgerlijk Wetboek, volgde dan een regeling van de publiekrechtelijke, de politieke nationaliteit. Of preciezer gezegd: de nationaliteit met publiekrechtelijke gevolgen die daaraan werden vastgeknoopt. Dit ter uitvoering van de omwoelende Grondwet van 1848, die opdracht had gegeven aan de wetgever om bij wet te bepalen wie Nederlander zou zijn.³⁴ Die wet beperkte twee jaar later de kring van Nederlanders aanzienlijk. Hoofddregel was hier namelijk, dat men om Nederlander te zijn *‘geboren (moest) zijn uit ouders binnen het rijk in Europa gevestigd.’* (artikel 1). Ook afstammelingen van deze groep waren Nederlander, ook als die zich in de koloniën vestigden. Dat betekende dus uitsluiting van al diegenen die in de koloniën geboren waren uit ouders die in de koloniën gevestigd waren: ‘inlanders’ en mensen van kleur, maar ook de kinderen van buitenlanders die zich metterwoon in Indië gevestigd hadden. Men kon dus nog wel op Java geboren zijn en het publiekrechtelijke

34 Artikel 7. Daarnaast was artikel 5 van betekenis dat de burgerschapsrechten voor Nederlanders reserveerde, evenals artikel 6 dat bepaalde dat iedere Nederlander voor elke landsbediening benoembaar was. Vooral artikel 5 zette de wet van 1850 in de publiekrechtelijke sleutel.

Nederlandschap bezitten, als de ouders maar in het Europese deel van het koninkrijk gevestigd waren. In het spiegelbeeldige geval gold hetzelfde: als de ouders in de koloniën gevestigd waren, maar men zelf in Nederland geboren was, ontstond geen Nederlandschap. Die situaties kwamen niet veel voor. In de praktijk was de hele koloniale inheemse bevolking uitgesloten van het staatsburgerlijk Nederlandschap met zijn actief en passief kiesrecht, en van het recht om in allerlei overheidsfuncties benoemd te worden. Een grote uitzondering vormde het leger; omstreeks 1830 scheidde het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) zich van het Nederlandse leger af. Het was eigenlijk een gemengd vreemdelingenlegioen, dat bestond uit Europese officieren van allerlei landsaard, en in de lagere rangen een inlandse militie van Ambonezen, andere ‘inlanders’, en Afrikanen (gerekruteerd uit het inmiddels door Nederland aan de Britten afgestane Guinea en dus waarschijnlijk slaafgemaakten). Wel waren ‘inlanders’ vanzelfsprekend uitgesloten van officiersrang.

Beijen, die in 1890 schrijft over de wet van 1850, en die daar pleit voor een nieuwe wet die de beide Nederlandschappen versmelten laat (die dan al in de grondverf staat), vindt de uitsluiting van de inheemse bevolking van de koloniën uit de wet van 1850 heel acceptabel:

*Men kan aan den staat verbonden zijn als lid, maar er kan ook zijn eene betrekking van onderhoorigheid. Men denke bv. aan de inheemsche bewoners van onze koloniën. Ongetwijfeld zijn zij onderworpen aan het gezag van den Nederlandschen Staat en dus aan die staat verbonden, maar leden van de rechtsgemeenschap zijn zij niet.*³⁵

En als hij dan komt tot bespreking van artikel 1 van de Wet van 1850 betuigt hij opnieuw zijn instemming: *‘Gelijk wij vroeger immers hebben aangetoond, zijn de inheemsche bewoners der koloniën geen leden, maar slechts onderhoorigen van den staat.*³⁶ Van ‘aantonen’ lijkt mij intussen geen sprake; het onderscheid wordt alleen geponeerd zonder enige verdere argumentatie. Zijn gedachten zijn een voorafschaduw van de wet van 1892 die de inheemse bevolking van Indië zal uitsluiten, en de wet van 1910, die hen een tweedeklas-onderdaanschap zal toedelen.

De enige ingang tot het staatsburgerlijke Nederlandschap voor de inheemschen en hun afstammelingen was de naturalisatie.³⁷ Voorwaarden voor de naturalisatie waren het bereiken van de leeftijd van 23 jaar en ‘een

*gevestigd verblijf in het Rijk in Europa, of in de koloniën of bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen gedurende zes achtereenvolgende jaren, met het verklaard voornemen om er gevestigd te blijven.*³⁸ De naturalisatie moest plaatsvinden bij formele wet en diende door de betrokkene aanvaard te worden. Een hele soesa waarvan weinig gebruik gemaakt werd.

Zo ontstond dus een dubbel, hinkelend Nederlandschap: een ruim, inclusief burgerlijkrechtelijk Nederlandschap (1838) en een uiterst gereduceerd ‘wit’, exclusief, publiekrechtelijk Nederlandschap (1850). Niet dat daartegen geen kritiek ontstond. Die was er wel degelijk, zowel binnen als buiten het parlement. Maar de regering zag er geen been in: *‘Hardheid kan de regeering in deze uitsluiting niet vinden. De inlandsche bevolking der koloniën schijnt veeleer en eigenaardig buiten dit volle Nederlandschap te vallen, dan daaronder te kunnen worden vervat.’*

Veel argumenten staan hier niet te lezen. De bevolking van de koloniën heeft een eigen aard, die anders is, en kan dus buitengesloten worden: halfvol Nederlandschap is genoeg. In het parlement betoogde de minister van Binnenlandse Zaken, niemand minder dan Thorbecke *himself*, ter verdediging :

35 K.H. Beijen, *Het Nederlandschap in verband met het internationaal recht*, (diss. Utrecht 1890) p.5.

36 Beijen, *Het Nederlandschap in verband met het internationaal recht*, p.75.

37 Art.1 sub 3 Wet van 1850.

38 Art.5 wet van 1850. Over inburgering repte die wet niet.

*(....) Nederlanders, die het zijn volgens dit ontwerp, zijn de leden van de Nederlandsche natie. Maar het lidmaatschap der Nederlandsche natie zou, geloof ik, met meer regt aan de Duitschers en Engelschen, dan aan de inlanders van Java of van de Molukken worden toegekend.*³⁹

Klare taal over *white supremacy*, over Europa versus de ‘raciaal’ afwijkende bevolking van de veroverde gebieden. Natie is hier duidelijk een etnisch/cultureel/religieus begrip. Juist in de dagen dat de Europese landen zich op de golven van romantisch nationalisme tegen elkaar afzetten op grond van hun eigenheid vindt Thorbecke die verschillende eigenheden marginaal ten opzichte van het verschil tussen moederland en koloniën. Het idee van de natiestaat impliceert dan een hiërarchie tussen kolonisator en gekoloniseerde.

Technisch-juridisch vond Thorbecke de regeling van het BW 1838 geen regeling van het Nederlanderschap maar een omschrijving van degenen die aan het Nederlandse BW waren onderworpen; de eigenlijke regeling van de nationaliteit diende men naar zijn inzicht in de wet van 1850 te vinden. Die omvatte dan in feite zowel de burgerlijkrechtelijke rechten als de politieke. Een opmerkelijk spitsvondig staaltje uitlegging. Het toenemende

belang van de politieke rechten en de volkssoevereiniteit vond zijn weerslag in het *downgraden* van de betekenis van het BW 1838 voor het Nederlanderschap. Inderdaad vond Thorbecke dat de wet van 1850 eigenlijk de algemene wet op het Nederlanderschap was, en dat het BW 1838 de beperkte strekking had iets te bepalen over wie aan het Nederlandse burgerlijke recht onderworpen waren.

Zo werd dus het overgrote meerderheid van de burgerlijkrechtelijke Nederlanders in de koloniën uitgesloten van het publiekrechtelijke staatsburgerschap, omdat zij vanwege hun afwijkende eigenaardigheid niet tot de Nederlandse Natie konden worden gerekend. Duitsers en Engelsen waren veel meer verwant (waar zijn de Fransen?). Opmerkelijk genoeg waren degenen die niet onder de wet van 1850 vielen maar nog wel onder die van 1838, de inwoners van de koloniën, nu juist degenen die – zoals we nog zullen zien – niet onder het Nederlandse burgerlijk recht vielen. In dat opzicht zat Thorbecke er dus flink naast. Al was hij er zich wel van bewust dat de inheemse bevolking niet aan het Nederlandse BW onderworpen was.

Aangetekend moet worden dat ook de meeste Europese Nederlanders nog verstoken waren van het actief en passief kiesrecht, omdat deze in die tijd gebaseerd waren op vermogen, liefst grondeigendom, en inkomen,

³⁹ Handelingen Tweede Kamer 1849-1850, 10 juli 1850, p.14.

het zogenoemde censuskiesrecht. Tot 1887 konden alleen rijke mannen het kiesrecht uitoefenen, deels op grond van de slogan *'no taxation without representation'*, en deels op de bijkomende gedachte dat welgestelde mannen wel verstand van zaken moesten hebben. Ook Thorbecke was van oordeel dat de overgrote massa van de publiekrechtelijke Nederlanders geen inzicht had in staatszaken en zonder grondbezit geen ruimte had om zich een oordeel te vormen, en dus ook niet kiesgerechtigd hoorde te zijn. Belastingverhoging leidde soms tot verlies van het kiesrecht. Alle vrouwen waren stilzwijgend uitgesloten van actief en passief kiesrecht tot 1919, en met hen de meeste mannelijke Nederlanders. Het toekennen van politiek Nederlanderschap aan de inlandse bevolking van de koloniën zou dus in de praktijk weinig zeggenschap hebben opgeleverd. Maar het principe was duidelijk: de 'inlanders' vielen buiten de natie. Dat gold dan ook voor de toegang tot allerlei ambten en functies. Zo werd in 1878 als voorwaarde voor de uitoefening van het notarisambt het bezit van de Nederlandse nationaliteit gesteld, en wel de nationaliteit van de wet van 1850.⁴⁰ Die deur zat op slot.

Er waren Kamerleden die het er niet mee eens waren. Een Kamerlid ontwaarde koudwatervrees. Waar

40 Wet op het notarisambt van 6 mei 1878, stb.1878, no.29.

was de regering eigenlijk bang voor? Wat was het 'onmetelijk gevaar?' Jazeker, misschien waren er menseners onder de inlanders, maar wat kon het voor kwaad? Om politieke rechten te kunnen uitoefenen moesten de inlanders toch eerst naar Nederland komen en dan ook aan de vereisten voor het kiesrecht voldoen. Een handjevol Javaanse vorsten kon zich dat misschien permitteren. Toekenning van het Nederlanderschap zou ook de banden met het moederland aanhalen en als eretitel gedragen worden door de inlandse bevolking, die kon zeggen tegen de Engelsen, Spanjaarden en Portugezen: ik ben Nederlander. Ik ben geen paria, ik ben niet uitgesloten, ik bezit politieke rechten.

Gevaar of nadeel daarentegen, kan in die verleening van het burgerschapsregt niet gelegen zijn, want zij kunnen dat regt nooit uitoefenen, of zij moeten zich hier vestigen en voldoen aan al de vereischten van de wet. Ik kan er dus geenerlei gevaar in zien.

Aldus het Kamerlid Schooneveld, pleitend voor een schijndode mus.⁴¹ In de Kamer werd ook een lans gebroken voor toekenning van het Nederlanderschap aan *'de personen, in de koloni-*

41 Aldus aangehaald bij G. Karapetian, *Morgantisch burgerschap* (2019) p.367-368 die dit citaat opdolf bij L.F.G.P. Schreuder, *Wetten betreffende het Nederlanderschap, het ingezetenschap en de naturalisatie* (1880) p.41.

*en uit eenen Nederlandschen vader en eene tot een ander menschenras behorende moeder geboren'. Een huwelijk tussen deze personen was in 'de Oost' inmiddels mogelijk gemaakt. Het kon toch niet de bedoeling zijn deze mensen van kleur ofwel Indo-Europeanen uit te sluiten, te minder omdat men 'dit schadelijk vooroordeel over deze groep, met name ook in de West-Indische bezittingen van Regeeringswege zooveel mogelijk tracht tegen te gaan.'*⁴² Dat was aan dovemansoren van de meerderheid in het parlement en de regering gezegd. Thorbecke betoogde nog eens nadrukkelijk dat het uiteindelijk ging om de identiteit van de Natie:

*Neemt men voorts in aanmerking dat het burgerlijke regt voor inlanders der koloniën geheel anders is dan voor Nederlanders, men zal het dan waarlijk met de rede strijdig houden die inlanders Nederlanders te noemen. Zij zijn geplaatst in geheel verschillende toestand. Waartoe zou het dienen hen Nederlanders te noemen? Het zou zijn gemeenschap van naam zonder eenige gemeenschap van regt of volkswezen. En ziehier een hoofdgrond. Nederlanders, die het zijn volgens dit ontwerp, zijn de leden der Nederlandsche Natie.*⁴³

Niettemin was de inlandse bevolking nog steeds Nederlander volgens het BW 1838, hoezeer ook 'met de rede strijdig'.

Ook wierp Thorbecke nog in de strijd dat het toch wel een groot bezwaar zou zijn 'voor Nederlanders te houden zoovele personen, waartrent men generlei waarborg bezit of bezitten kan.' Om welke garantie het hier gaat werd door de bewindsman niet gespecificeerd, maar men voelt dat hij de inheemse bevolking inherent onbetrouwbaar vond. De Natie werd dus wit ingekleurd, als wit een kleur is. Dat was het uiteindelijke motief voor de uitsluiting van iedereen die een kleur had. Uiteindelijk werd de inlandse bevolking van de koloniën als 'anders' gedefinieerd ten opzichte van de witte, christelijke natie van Europese kolonisatoren, die onderling nauwer aan elkaar verwant waren dan aan de gekoloniseerden. Dit duale stelsel bleef grosso modo een kleine eeuw in stand, tot de Indonesische onafhankelijkheid in 1949.

Zo ontstond toch een wat tegenstrijdige regeling. De inheemse bevolking van de koloniën was volgens het BW 1838 burgerlijkrechtelijk Nederlander, maar burgerlijkrechtelijk aan andere regimens onderworpen dan aan het Nederlandse burgerlijk recht. Toegang tot politieke participatie en representatie werd hun in 1850 ontzegd.

⁴² Karapetian, *Morganatisch burgerschap*, p.368.

⁴³ Karapetian, *Morganatisch burgerschap*, als geciteerd uit Schroeder (1880) p.47-48.

INTERGENTIELE STARHEDEN EN BEWEGINGEN

EEN POREUS RACISTISCH SYSTEEM.

Wat was er waar van de stelling dat het (burgerlijk) recht voor de 'inlanders' anders was dan voor de Nederlanders? In 'de Oost' werd in het Regeeringsreglement van 1854, de grondwet voor Nederlands Oost-Indië, een segregatiesysteem geschapen.⁴⁴ Er werden groepen in het leven geroepen die het liefst gescheiden moesten blijven, maar die in de werkelijkheid toch allerlei variaties en mengvormen vertoonden. Ook de politiek sprak een woordje mee, waardoor de op rassenideeën gebaseerde indelingen verstoord werden. Ook waren er grensovergangen waarlangs men van de ene groep tot de andere kon overgaan.

Er waren twee hoofdgroepen, gebaseerd op 'ras' en geloof: 'Europeanen' en 'inlanders'. Ieder van beide kende subgroepen van 'gelijkgestelden'. De verschillende bevolkingsgroepen werden aan verschillend recht onderworpen. De Europeanen waren onderworpen aan Europees recht, en de inlanders en met hen gelijkgestelden aan een gedetailleerd

systeem van lokale wetten en gebruiken, de van dessa tot streek tot eiland verschillende adat. Daarenboven werd vastgesteld wie bij welke rechter kon en moest aankloppen. Men kende drie soorten gerechten: de gouvènementsrechtspraak voor de Europeanen, inheemse rechtspraak voor de 'inlanders' en zelfbestuur-rechtspraak voor de inlanders in gebieden die niet duidelijk onder Nederlands gezag stonden. De beide laatste soorten gerecht pasten het lokale, religieus gekleurde adatrecht toe, voor zover mogelijk onder supervisie van de Nederlandse bestuursambtenaren. Formeel *separate but equal*, maar op de gelijkheid viel veel af te dingen. Er werd voortdurend gestreden tussen de gedachte dat de verschillende rechtssystemen op gelijke voet stonden, en de opvatting dat het Europese recht als beter en geavanceerder zo ruim mogelijke baan gegeven moest worden. Van die clash gaven de wetteksten op allerlei terreinen blijk. Ook won de gedachte veld dat het adatrecht het betere recht was voor de inheemse bevolking. De 'inlijsting' en ontvoogding van het levenskrachtige adatrecht werd, vanuit zijn Leidse hoogleraarsstoel, sterk gepropageerd door Cornelis van Vollenhoven.⁴⁵ In de praktijk ontstond toch een hiërarchie van rechtsbedeling en rechtspositie.

44 Artikel 129 van de Wet van 2 september 1854, *Indische Staatscourant* 1855, no. 129, houdende vaststelling van het reglement op het beleid der regeering van Nederlandsch-Indië. Nadien vele malen gewijzigd.

45 Zo diens *Het adatrecht van Nederlandsch-Indië* (1906).

Met Europeanen waren gelijkgesteld degenen die niet waren gelijkgesteld met inlanders, en die niet uit Europa kwamen maar van elders: Australiërs, Amerikanen, Zuid-Afrikanen etc., en die bovendien christenen waren. Die laatste eis werd later geschrapt. Gelijkgesteld met de 'inlanders' waren Arabieren, Moren,⁴⁶ Chinezen, en alle andere moslims en heidenen. In 1920 werden die gelijkgestelden afgesplitst en kregen zij een eigen categorie: 'Vreemde Oosterlingen' (dit in tegenstelling tot de eigen Oosterlingen); de met Europeanen gelijkgestelden werden verder simpel ingekwartierd bij de 'Europeanen'.⁴⁷ Daaronder ook opmerkelijk genoeg de Japanners, die in 1899 bij wet tot Europeanen werden omgebouwd,⁴⁸ op grond van de groeiende macht van Japan in de regio.⁴⁹ Officieel werden de Japanners

46 Met 'Moren' werden niet zozeer de mensen uit de Maghreb en omstreken bedoeld, maar zwarte mensen, zoals in het eertijds gangbare kinderrijmpje 'Moriaantje zwart als roet / ging eens wandelen zonder hoed'.

47 Indische Staatsregeling art.163.

48 Wet van 18 mei 1899, Stb.1899, nr. 121.

49 Het CBS rangschikt Japanners anno 2021 nog steeds onder de groep mensen met een westerse migratieachtergrond, net als mensen uit Indonesië. Criteria zijn de sociaal-economische en sociaal-culturele dimensies. Turken in Nederland zijn dus bijvoorbeeld niet-westers. Men zoekt daar intussen naar een andere classificatie dan die tussen westerse en niet-westerse migratieachtergrond, een die beter aansluit bij de werkelijkheid en de

bij de Europeanen ingedeeld omdat hun recente wetgeving, inclusief de grondwet, sterk was afgeleid van Europese stelsels, met name het Pruisische en Duitse recht. De Chinezen, de grootste minderheidsgroep in Indië, hadden het nakijken, en werden in allerlei opzichten gemarginaliseerd met een mengeling van bevoorrechtting en achterstelling.⁵⁰

Hoe willekeurig de indeling kon zijn laat zich zien bij de islamitische onderdanen van de Ottomaanse sultan. Kwamen die van het Europese gedeelte van het Ottomaanse Rijk, dan hoorden zij tot de groep van de Europeanen, kwamen zij uit het Aziatische of Afrikaanse deel, dan waren zij Vreemde Oosterlingen. Bij de Ottomaanse consul in Batavia probeerden die laatsten nog wel eens een Europese oorsprong te regelen. Overigens was er ook wetgeving die de verschillende groepen in verschillende eigen wijken (ghetto's) onderbracht die men niet kon verlaten zonder toestemming: territoriale segregatie.

Hoe moest nu worden vastgesteld welk recht op een persoon of een rechtsverhouding tussen personen, zoals het huwelijk of een overeenkomst, toepasselijk was als er mensen

behoefden van beleidsmakers; een vierkante cirkel.

50 Zie W.F. Wertheim, *Het rassenprobleem. De ondergang van een mythe* (z.j.) [1948] hoofdstuk V: de Indo-Chinezen in Indonesië.

uit verschillende groepen bij betrokken waren? Daarvoor ontstond een fijnmazig stelsel van regels om vast te stellen binnen welke rechtskring men viel voor welke aangelegenheden: het intergentiele en interlokale recht. Onder intergentiel recht wordt zoals eerder genoemd verstaan het geheel van rechtsregels die aanwijzen welk recht, binnen een bepaalde staat, voor bepaalde bevolkingsgroepen van toepassing is, met inbegrip van de aanwijzing van de bevoegde rechter(s) en ook materiële regels die rechtstreeks aangeven wat in een bepaalde intergentiele verhouding te gelden heeft. Dit intergentiele recht is te onderscheiden van het internationaal privaatrecht dat hetzelfde doet voor verhoudingen met een internationaal aspect, maar dat wel veel gelijkenissen daarmee bezit en ook wel dienst doet als voorbeeld. Voor intergentiel recht wordt ook wel de onschuldiger term ‘interregionaal recht’ gebruikt. Die is minder doeltreffend, omdat het hier meestal niet gaat om recht dat in verschillende regio’s, landstreken, van een staat geldt, maar om voor verschillende groepen mensen geldend recht. Toch kan men ook van interregionaal recht spreken als een kwestie aanknopingspunten vertoont, zowel met het Europese deel van de staat der Nederlanden, als met een van de koloniën. Zo is bijvoorbeeld het Nederlands-Indisch Burgerlijk Wetboek op een aantal punten afwijkend van het Nederlandse BW, en daarmee rijst dan meteen

de vraag welk wetboek toepasselijk is als een in Nederland gevestigde Nederlander op Java, voor zaken of plezier daarheen gereisd, daar komt te overlijden? Welk erfrecht is dan bijvoorbeeld toepasselijk? Een van de coryfeeën van het internationaal privaatrecht en het intergentiele recht, de in zijn tijd progressieve R.D. Kollewijn, besteedde aan dit type problemen zijn oratie aan de Rijksuniversiteit Leiden in 1938.⁵¹

Men kende in Indië verschillende, soms voor de hedendaagse beschouwer frappante groeperingen. Zo luidde artikel 109 van het Regeringsreglement:

Met Europeanen worden gelijkgesteld alle Christenen, alle Japanners en alle personen niet vallende in de

51 R.D. Kollewijn, *Interregionaal en internationaal privaatrecht* (1938). Eerder was hij, na in Amsterdam bij I.H. Hijmans (een van mijn voorgangers op de leerstoel internationaal privaatrecht aan de UvA) en P. Scholten (die de oprichting van de Rechtshogeschool had geïnitieerd) gestudeerd te hebben, jong gewoon hoogleraar (*susuhunan guru besar tetap*) aan de vers in 1924 opgerichte Rechtshogeschool in Batavia. Daar werd hij opgevolgd door W.F. Wertheim. Zijn vader had een moderne nieuwe spelling ontworpen, de spelling Kollewijn, die ook door de zoon (enigszins) werd overgenomen, evenals ten slotte door de Nederlandse en Belgische overheid in de jaren na WO II. Zie over de rol van Scholten bij de oprichting van de Rechtshogeschool Upik Djalins, ‘Paul Scholten and the Founding of the Batavia Rechtshogeschool’, *DPSP* (vol. 2020).

*termen der volgende zinsnede.⁵²
Met inlanders worden gelijkgesteld
Arabieren, Mooren, Chineez en
allen, niet genoemd in de vorige
zinsnede, die Mohammedanen of
Heidenen zijn.*

Maar, zo vervolgt het artikel, *‘De inlandsche Christenen blijven onderworpen aan het gezag der inlandsche hoofden, en met opzigt tot regten, lasten en verplichtingen, aan dezelfde algemeene, gewestelijke en gemeenteverordeningen en instellingen, als de inlanders die het Christendom niet belijden.’*

Dus inlandse christenen werden ingedeeld bij de inlanders: ras werd gesteld boven geloof. Maar ras noch geloof deden ertoe als het ging om de Japanners.

In 1906 werd het Regeringsreglement vervangen door de Wet op de Staatsinrichting van Nederlands-Indië. In 1920 werd aan de tweedeling een derde groep toegevoegd: de Vreemde Oosterlingen werden losgemaakt uit de gelijkstelling met de ‘inlanders’.⁵³ Daarmee kwam de broze indeling op basis van godsdienst te vervallen. Die

⁵² In 1899 werden de Japanners toegevoegd aan de categorie van de met Europeanen gelijkgesteld. Dat had niets meer te maken met ‘ras’ of geloof, maar met politiek. Chinezen bleven gelijkgesteld met inlanders.

⁵³ Art.109 Regeringsreglement; art.163 Staatsregeling.

driedeling werd gecompliceerd door het verschijnsel van de ‘gelijkstelling’. Met inlanders werden gelijkgesteld, zoals gezegd, Arabieren, Moren, moslims of heidenen. Met Europeanen, waartoe de Nederlanders zich rekenden, waren gelijkgesteld Christenen (niet zijnde inlanders of met inlanders gelijkgestelden⁵⁴), en niet-inlanders. Dat waren dan mensen afkomstig uit Amerika, Australië, België, Duitsland (dat voor 1870 nog geen eenheidsstaat was) enzovoort. Het ging dus niet om nationaliteit.

Die indeling leek op het oog behoorlijk waterdicht, maar dat is maar schijn. In feite waren de scheidslijnen poreus, en de omschrijvingen ietwat schimmig. Zo worden Europeanen gelijkgesteld met mensen afkomstig uit Europa. Onhandig. Wat was dan

⁵⁴ ‘De Christen-inlanders werden tot de Europeanen gerekend, doch in art.10 kreeg de Gouverneur-Generaal de bevoegdheid voor hen een uitzondering te maken, wat bij art.3 van de bepalingen omtrent de invoering van en den overgang tot de nieuwe wetgeving (S.1848, no. 10) geschiedde door hen bij de inlandsche klasse te brengen, waartoe zij in feite ook altijd behoord hadden’. Aldus Westra, *De Nederlandsch-Indische Staatsregeling* (1934) p.31, *De Algemeene bepalingen voor de wetgeving van Nederlands-Indië van 1848*, S.1847, no.23 besprekend. Zo werd er nogal willekeurig omgesprongen met de indeling in groepen van de bevolking: nu eens was ‘ras’, dan weer godsdienst een beslissend criterium, en dat kon regelmatig wisselen. Hij vond de classificatie ondeugdelijk, ‘vooral door het onbruikbare godsdienstcriterium’.

het criterium voor het Europees zijn? Geboorte? Nationaliteit? Ras? Oorspronkelijke woonplaats? En de afstammelingen? 'Men zal dan ook wel doen den raad van Nederburgh te volgen en hier uitte leggen naar het gezond verstand door aan te nemen, dat behalve voor het geval van oplossing in de inheemsche bevolking, alle afstammelingen van Europeanen, waar ook geboren, Europeanen zijn.'⁵⁵

Intergentiel recht kon ook wettenrecht zijn. Zo werd veel Europees recht op de groep van de Indische Chinezen van toepassing verklaard, niet altijd tot hun voordeel maar tot dat van hun Europese handelspartners. In 1917 werd vrijwel het hele Indische Burgerlijk Wetboek op hen van toepassing verklaard.⁵⁶ De indeling in kasten zei dus lang niet alles over de rechtsregels waaraan zij waren onderworpen.⁵⁷

Men kon van de ene groep naar de andere schuiven, zowel naar boven als naar beneden. Want het is duidelijk dat de rechtspositie en de feitelijke omstandigheden van de Europeanen aanzienlijk beter waren dan die van de inlanders en met hen gelijkgestelden. Er was geen sprake van nevenschikking, maar van onderschikking. Inlanders mochten wel op Java een

spoorweg aanleggen maar niet in de trein zitten. Zij waren onderworpen aan een bont geheel van adatregels, meest ongeschreven en met willekeur toegepast door inheemse rechtspraak. Weliswaar stond de inheemse rechtspraak door de landraden onder toezicht van het Nederlandse bestuur, zoals de resident, maar dat was vaak een wassen neus. Zeker in de afgelegen gebieden, die niet rechtstreeks onder Nederlands bestuur stonden, was dat toezicht minimaal. Lijfstraffen, zoals de rotanstraf, werden pas in 1866 afgeschaft. Zij konden worden uitgesproken door bestuursambtenaren, zonder tussenkomst van een rechter, en werden met ruime hand uitgedeeld. In 1861–1862 werden er bijvoorbeeld in Surabaya maar liefst 76.000 in porties van maximaal 20 zweepslagen toegediend.

Voor Europeanen gold in beginsel het Nederlandse recht. Voor wat betreft het burgerlijk recht was dat tot 1848 nog het Oud-Hollands en Romeins recht; daarna gold een codificatie op grondslag van het Nederlandse BW 1838 met aanpassingen. In 1873 werd dat ook deels van toepassing verklaard op inlanders en Vreemde Oosterlingen, de Chinezen uitgezonderd, een poging tot unificatie van het in 'de Oost' geldende recht, en in 1918 voor alle bevolkingsgroepen. Dus ook voor andere Europeanen dan Nederlanders. Dat ging dus anders toe dan in Nederland, waar op grond van artikel 6 van de wet houdende

55 H. Westra, *De Nederlandsch-Indische Staatsregeling* (1934) p.33.

56 Indisch Staatsblad, 1917, no.129.

57 Indisch Staatsblad, 1855, no.70.

Algemeen Bepalingen der wetgeving van het Koninkrijk van 1829 de nationaliteit beslissend was voor persoons- en familierechtelijke aangelegenheden, het zogenoemde personeel statuut. In Nederland werd dus een Duitser voor die kwesties behandeld volgens Duits recht, in 'de Oost' volgens Nederlands recht.⁵⁸ Men kon van de in Indië werkzame gouvernementsrechters niet verwachten dat zij zich in het nationale recht van andere Europeanen dan Nederlanders zouden verdiepen. Dat Nederlandse recht kon wel wat bijgebogen worden. Hier speelde het concordantiebeginsel een rol, de gedachte dat het in Nederlands-Indië geldende burgerlijke recht zoveel als mogelijk in overeenstemming diende te zijn met het Nederlandse BW.⁵⁹ Lokale omstandigheden konden tot afwijking leiden. Rechtspraak berustte bij het gouvernement. Voor de inheemsen gold een ander traject: inheemse bestuursambtenaren dien-

den 'godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken der inlanders' toe te passen. Die konden per eiland, per streek verschillen.

De situatie werd nog eens extra gecompliceerd doordat delen van Europese regelgeving ook op 'inlanders' toepasselijk verklaard konden worden, of doordat dezen zich daar onder voorwaarden vrijwillig aan konden onderwerpen. Een wirwar van regels over de bevoegde rechters en het toepasselijke recht, waarover al gauw geschillen konden ontstaan: welke rechter, welk recht? Ook over die geschillen kon weer een rechter geroepen worden om uit te maken welke rechter, welk recht toepasselijk was.

Europeanen die in de inheemse bevolking waren 'opgelost', werden onderworpen aan het voor de inheemse bevolking geldende recht. *Going native* bracht dus een verandering van status mee: men degradeerde wat recht betreft tot inlander, al bleef men ook Europeaan. Dat bood overigens soms ook voordelen. Wanneer dat het geval was bleef schimmig. Was Snouck Hurgronje, die zich tot de islam bekeerde, die inlandse vrouwen trouwde volgens islamitische riten, in de kampong ging wonen, geverseerd was in inheemse talen, Meklaganger en dus hadj was, 'opgelost'? Ook al zag men hem meestal in het zwart en niet in het wit? De Haas-Engel is van opvatting, en ik val haar bij, dat elk

58 Dat kon dan tot zogenoemde hinkende rechtsverhoudingen leiden. Men was dan volgens het ene recht nog minderjarig, en volgens het andere al meerderjarig, of men kon volgens het ene recht geldig getrouwd zijn en in het andere niet, de zgn. *matrimonia claudicantia*.

59 Dit concordantiebeginsel is ook een eeuw later neergelegd in het Statuut voor het Koninkrijk, dat oorspronkelijk ook voor Nederlands-Indië zou gelden. De geschiedenis beschikte anders. Het strekt zich uit over de (ei)landen Curaçao, Aruba en Sint-Maarten. Eerder ook over de BES-eilanden en Suriname.

geval op zijn eigen merites bekeken moet worden, waarbij gelet dient te worden op de levenswijze van de man in kwestie, zijn (islamitische) godsdienst, het aannemen van een Indonesische naam, het trouwen volgens islamitische rite met een autochtone Indonesische vrouw en andere uiterlijke kenmerken.⁶⁰ In de praktijk ging het met de indicatie 'oplossing' om sociaal gedaalde Indo-Europeanen die zich in de kampong hadden gevestigd. Vraag was wie over deze status besliste: de ambtenarij of de rechter.

Omstreden is of de 'oplossing' ook nationaliteitsrechtelijke gevolgen had. Ik meen van niet. Het in het Nederlandse nationaliteitsrecht op de voorgrond tredende beginsel van de rechtszekerheid maakt dat in twee opzichten minder aannemelijk: in de eerste plaats de betrekkelijk arbitraire vaststelling van het 'opgelost' zijn, en in de tweede plaats de limitatieve opsomming in de wet van 1892 van de gronden voor verlies van het Nederlanderschap.⁶¹ We vinden in de Nederlandse nationaliteitswetgeving

wel telkens een bepaling die verlies van het Nederlanderschap verbindt aan het wegvallen van een binding met Nederland, maar dat kan niet gezegd worden van het opgaan in een ander deel van de Nederlandse bevolking dan het Europese.⁶² Stel je voor dat tien jaar leven in Friesland als Fries zou leiden tot verlies van het Nederlanderschap! Snouck, hoezeer ook participierend observator van het islamitische leven, bleef toch een totok.

Een andere, niet onbelangrijke, overgang wordt tweegebracht door het gemengde huwelijk.⁶³ Dat was een delicaat onderwerp, omdat daardoor de raciale differentiatie op losse schroeven gezet werd. Naar het Nederlandse nationaliteitsrecht in de negentiende eeuw was het vanzelfsprekend dat de vrouw de nationaliteit van haar man volgde. Men vond het belangrijk dat binnen het gezin

60 De Haas-Engel, *Het Indonesisch nationaliteitsrecht*, p.96-97.

61 Art.7. Ook het BW 1838 en de wet van 1850 kenden zo'n gesloten systeem, waar het opgaan in een andere samenleving geen deel van uitmaakte. Vgl. I.A. Nederburgh, 'Nederlandsch staatsverband en Koloniën', *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* (1928) p.223 en De Haas-Engel, *Het Indonesisch nationaliteitsrecht*, p.97.

62 Zie art.15 lid 1 onder c Rijkswet Nederlanderschap 1985: na tien jaar onafgebroken buiten Nederland en bepaalde andere landen (EU) verbleven te hebben verliest men het Nederlanderschap, behalve als men, kort gezegd, blijk van belangstelling voor het behoud van het Nederlanderschap heeft gegeven door het verkrijgen van een nieuw paspoort of identiteitsbewijs. De bepaling staat sterk onder druk.

63 Zie uitvoerig Betty de Hart, *Onbezonnen vrouwen. Gemengde relaties in het nationaliteitsrecht en het vreemdelingenrecht* (2003), p.84-89. Zie ook De Haas-Engel, *Het Indonesisch nationaliteitsrecht*, p.97-99.

eenheid van nationaliteit zou heersen, het *système unitaire*, en dat 'dus' de vrouw volautomatisch de nationaliteit van de echtgenoot verwierf. Soms werd deze onderwerping wel geconstrueerd als gebaseerd op de wens van de vrouw, die immers, door haar man aan te nemen ook zijn nationaliteit wenste te omhelzen. *Far out!* Of zij ook diens eventuele staatloosheid wenste te verwerven vertelt dit verhaal niet; toch was dit het gevolg van het trouwen met een staatloze. En of zij ook graag de handelingsonbekwaamheid op de koop toe begeerde? Hoewel dus dan ook hun kinderen 'hun' nationaliteit verkregen, was het toch in feite de nationaliteit van de man die de doorslag gaf.

Maar in de Indonesische interracial verhoudingen breekt daarover de intergentiele hel los. De gedachte dat een Europese vrouw, door te trouwen met een inlander, haar Europese status zou kwijtraken, was voor vele bestuurders en juristen onbestaanbaar. Dat werd aanvankelijk, tot 1848, vrij stevig voorkomen door het verbod van huwelijken tussen christenen en niet christenen, lees: moslims. Dit verbod werd afgelost door een regeling die meebracht dat de inlandse partij zich eerst diende te onderwerpen aan het Europese recht, waarbij de gedachte was, dat die dat onaantrekkelijk zou vinden en er ook niet voor in aanmerking kwam. Door deze onderwerping zouden ook polygamie en verstoting de kop ingedrukt

worden, ten bate van de Europese vrouw. Door de onderwerping van de inlandse man aan het Europese recht zou de blauwogige Europese haar elitestatus niet verliezen, was de troostrijke gedachte. Maar vooral zou de overgang de inlandse partner afschrikken van het huwelijk, en dus de afgang van de Europese vrouw voorkomen.⁶⁴ Verschillende hybride regelingen komen tot stand voor specifieke gebieden zoals de (christelijke) Molukken. Na veel vijven en zessen wordt in 1898 bij koninklijk besluit de Regeling op de gemengde huwelijken afgekondigd. Niet dat gemengde huwelijken nu zo veel voorkwamen. De Hart vermeldt dat in de tien jaar tussen 1886 en 1897 ruim 1000 huwelijken tussen Europese mannen en inlandse vrouwen plaatsvonden, tegen 40 tussen Europese vrouwen en inlandse mannen. De strijd was dus vooral ideologisch.

Wat moet hier worden verstaan onder gemengde huwelijken? Niet die tussen protestanten en katholieken of tussen asjkenazische en portugese Joden. Volgens deze regeling gaat het om een huwelijk tussen personen die aan verschillend recht zijn onderworpen, d.w.z. op basis van verschil van godsdienst, van bevolkingsgroep, van regio of plaats, dan wel verschil van nationaliteit. Daarbij gold dan ook hier het principe dat de vrouw de staat van haar man volgde. Hierbij

64 De Hart, *Onbezonnen vrouwen*, p.85.

stonden in die tijd doorslaggevende beginselen voorop: dat van de gezins-eenheid in juridisch opzicht en dat van de man als hoofd van het gezin. Dat de vrouw zo het statuut van de man volgde werd geconstrueerd als vrijwillige rechtskeus: zij trouwde *en connaissance de cause*, en moest de gevolgen dan maar dragen.⁶⁵ Inlandse vrouwen die met Europese mannen trouwden kregen het Europese statuut toebedeeld, Europese vrouwen die met inlanders trouwden volgden diens statuut. Voor wat zogenoemde ‘echte’ Europese vrouwen betreft was de gedachte dat de regeling wel ontmoedigend zou werken, en dat dat ook helemaal niet erg was. De staatscommissie die de regeling voorbereidde oordeelde: ‘(...) *die vrouw zal tot een huwelijk, hetwelk in de schatting der maatschappij waarin zij verkeert, stuitend en voor haar vernederend zou wezen, niet dan hoogst zelden overgaan, wat trouwens wel niet gezegd kan worden ongelukkig te zijn, dewijl dergelijke huwelijken uit staatkundig en uit een maatschappelijk oogpunt ontegenzeggelijk de verwerpelijkste zijn van alle gemengde huwelijken.*’⁶⁶

Er zat duidelijk een element van straf en afschrikking in deze regeling, ook al was die ogenschijnlijk in overeenstemming met algemene, ook in Europa geldende uitgangspunten van mannelijke superioriteit. Het Reglement bracht mee dat een Nederlands meisje dat in Nederland een inlandse student tegen het lijf liep en met hem trouwde in Nederland, en met hem in Nederland bleef wonen, niettemin tot de kampong veroordeeld was, en de staat van haar inlandse man toegevoegd kreeg zonder ooit een voet in de kampong te hebben gezet.⁶⁷ Later heeft men nog aan de regeling willen sleutelen om de Europese vrouw meer bescherming te bieden, maar die plannen zijn alle gesneuveld. Het Reglement bleef tot 1949 van kracht, en leefde in andere gedaante voort in het Indonesische recht tot 1972.

Ook in andere opzichten was het mogelijk om te verhuizen van de ene categorie naar de andere. Het Indische kastensysteem, dat langs raciale lijnen verliep, was niet waterdicht. Kinderen van Europeanen, *totoks* die met een inlandse vrouw

65 Dit standpunt, dat de toestemming tot het huwelijk ‘in feite een rechtskeuze is voor het recht, dat voor de man geldt’ wordt ook nog gehuldigd door De Haas-Engel, *Het Indonesisch nationaliteitsrecht*, p.98

66 Memorie van Toelichting p.24, als geciteerd bij De Hart, *Onbezonnen vrouwen*, p.88. Zie ook haar opstel ‘De verwerpelijkste van alle gemengde huwelijken. De Gemengde Huwelijken Regeling

1898 en de Rijkswet op het Nederlandschap 1892 vergeleken’, *Jaarboek vrouwengeschiedenis* 21, p.60–80 (De Wet van 1892 was trouwens geen rijkswet).

67 ‘Huwelijk en onderhorigheid.’ *Triwindoe Gedenkboek Mangkoe Nagoro VII* (1939) p.87, als geciteerd bij Frances Gouda, *Dutch Culture Overseas. Colonial Practice in the Netherlands Indies 1900–1942* (1995) p.168.

trouwden, werden aan de Europeanen toegerekend. Ook kinderen die, buiten huwelijk, door de Europese vader waren erkend, vielen binnen de categorie van de Europeanen. Wie buiten huwelijk niet erkend of gewettigd werd door de Europese vader werd zonder meer ingedeeld bij de inlanders. Tegenwoordig is dat duidelijke en onaanvaardbare discriminatie van het buitenechtelijke kind. De subgroep van de Europese Indonesiërs groeide gestaag, en met onderwijs en scholing, waarvan de inlanders lange tijd verstoken bleven, maar waarvan de Indo-Europeanen konden profiteren, werd de behoefte om zich verder met de Europeanen te assimileren en zich af te zetten tegen de 'inlanders' sterker. Zij bezetten steeds hogere posities in de administratie en het bestuur, en spiegelde zich daarbij aan de Europese levensstijl. Als 'tussenmensen' voelden zij zich wel geklemd tussen het opkomend Indonesisch nationalisme en het Europese kolonialisme waaraan zij zich verbonden hadden, maar waaraan zij toch niet volledig deel hadden.⁶⁸ Dat neemt niet weg dat in Nederlands-Indië de Indo in beginsel toebedeeld werd aan de Europese kaste, anders dan in Brits-Indië, waar hij buitengesloten werd. Zoals Frances Gouda schrijft:

68 Vgl. W.F. Wertheim, *Het rassenprobleem. De ondergang van een mythe* (1948), met name de hoofdstukken IV en V.

*The 'universal' whiteness of Dutch colonial rule should thus be taken with a grain of salt, since 'European' identity was hardly reserved for people with white skins only. The offspring of Dutch men and Indonesian women, if fathers legally recognized them, were officially classified as 'European' and Japanese residents of the Netherlands Indies had been categorized as 'honorary Europeans' since 1899. (...) Thus, the legend of universal 'whiteness' was based on a color-blind as well as class-blind illusion and served as a marker of masculinity.*⁶⁹

Vrouwen konden ook weer terugvallen in status. Waren zij met een Europeaan getrouwd, en dus met hun wettige kinderen verheven tot de status van hun man en vader, toegerekend aan de Europeanen, na echtscheiding viel dit Europese anker weg, en ontpopten zij zich weer tot inlanders.

Wie het ongeluk trof van een Europese vader die er geen behoefte aan had om met zijn Indische vrouw te trouwen of om zijn kinderen te erkennen werd ingedeeld in de lagere categorie van de inlanders. Het zijn van onwettig kind had dus drastische gevolgen. Als gewoonlijk weet een overheid weinig raad met tussengroepen. Hier won de suprematie van de (Europese) man het van raciale

69 Gouda, *Dutch Culture Overseas*, p.163.

gezichtspunten. Hij immers kon vrij besluiten al dan niet in het huwelijk te treden of zijn bastaarden te erkennen. We zullen dat zien aan de hand van de positie van de kinderen van de islamist Snouck Hurgronje (p.63 e.v.).

Er waren nog andere poorten voor de inlandse bevolking naar het walhalla van de Europeanen. Naast de wettelijke regeling van de gelijkstelling bestond er een informele route. Aan de hand van allerlei sociale factoren, maatschappelijke positie, uiterlijk gedrag, naam(sverandering), partnerkeuze kon iemand toegerekend worden tot de groep der Europeanen. De resident en andere autoriteiten konden, voor 1893, verklaren dat iemand in het ressort als Europeaan werd beschouwd, waartoe soms al het voorkomen op een lijst van 'Europese' inwoners al genoeg was. Ook Indonesische rechtbanken konden zich in die zin uitlaten. Daarnaast was er de koninklijke weg van het besluit van de Gouverneur-Generaal om iemand als 'Europeaan' te bestemmen, en dat besluit werd dan in het Indische Staatsblad gepubliceerd; vandaar dat deze groep in de wandeling Staatsblad-Europeanen werd genoemd.⁷⁰ Verzoeken daartoe werden vaak gedaan door Indo-Europeanen die niet door hun Nederlandse vader waren erkend, maar die wel Nederlands spraken, christen waren,

en er een Europese levensstijl op na hielden. Gevolg van een en ander was de onderwerping aan het Europese recht. Zij moesten ook wel ervaren dat Staatsblad-Europeaan als scheldwoord werd gebruikt.

En ten slotte was er de naturalisatie tot Nederlander. Die kon alleen na 1892 spelen: voordien was men in Insulinde al Nederlander, hetzij krachtens het BW 1838, hetzij krachtens de wet van 1850. Van deze mogelijkheid is weinig gebruik gemaakt. De drempels waren te hoog.⁷¹ En na 1910 was naturalisatie ook problematisch, ook voor de Nederlands onderdaan-niet Nederlanders. Zij waren immers in elk geval Nederlands onderdaan. Kon men door naturalisatie promoveren tot (Nederlands onderdaan)-Nederlander?

En hoe stond het intussen met de slaafgemaakten? Het Regeringsreglement 1854 zei over hen: *'De slaafhandel, de invoer en de openbare verkoop van slaven zijn verboden. De als slaven van elders aangevoerde personen zijn vrij, zodra zij zich op het grondgebied van Nederlandsch-Indië*

⁷⁰ Vgl. De Haas-Engel, *Het Indonesisch nationaliteitsrecht*, p.95.

⁷¹ Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander*, p.100 vermeldt dat tussen 1890 en 1899 87 mannen afkomstig uit Nederlands-Indië werden genaturaliseerd; dat waren er tussen 1900 en 1909: 40, en tussen 1910 en 1920: 24. Voor de hele periode 1890-1939 waren dat er 688, 5% van het totaal aantal naturalisaties.

bevinden.⁷² Maar de in 'de Oost' al aanwezige slaafgemaakten bleven voorlopig slaven. Nieuw ingevoerde tot slaaf gemaakte mensen werden in Indië per definitie vrij, en dus Nederlander in de zin van het BW 1838. Politiek staatsburgerschap bleef buiten bereik. Pas bij de betrekkelijk geruisloze afschaffing van de slavernij in 1860 in 'de Oost' emancipeerden zij van voorwerp en productiemiddel tot persoon en (beperkt) staatsburger.

Overigens, om de argumentatie van Thorbecke weer op te nemen, dat verschillende groepen aan verschillend recht waren onderworpen, en dat het Europees/Nederlands recht niet beschikbaar stond voor inlanders was geen natuurverschijnsel. Dat was een politieke keuze van het Nederlandse bestuur, dat kennelijk niets van assimilatie wilde weten. In elk geval dus geen argument voor de uitsluiting van het politiek burgerschap, onder handhaving van het (gediversifieerde) burgerlijk Nederlanderschap. Ook het burgerschap van het BW 1838 gaf niet het recht op behandeling volgens het BW 1838, maar op toepassing van het recht dat werd aangewezen door de intergentiele verdeelsleutel. Het ging Thorbecke uiteindelijk om de ontbrekende 'gemeenschap van volkswezen'.

In 1860 verscheen *Multatuli's Max Havelaar*, met daarin onder veel meer opwindends en lezenswaardigs het zeventiende hoofdstuk met de parabël, 'het eentonig verhaal', van Saïdjah en Adinda. Een verhaal van uitbuiting door de inlandse hoofden, legale buffelroof en verdere knevelarij door inlandse hoofden, bedelstaf, migratie, moord en doodslag. *'Op zekeren dag (...) doolde hij rond in een dorp dat pas veroverd was door het Nederlandse leger, en dus in brand stond.'* Daar vindt Saïdjah het lijk van zijn verloofde Adinda, *'naakt, afschuuwelyk mishandeld'*. Duidelijke suggestie van verkrachting. Hij laat zich in wanhoop ombrengen door de Nederlandse soldaten. Zo verging het vele inlandse Nederlandse staatsburgers naar het BW 1838, tot en met de zogenaamde politionele acties om het opstandige Indonesië weer te onderwerpen aan het koloniale gezag van Nederland.

De wettelijke indeling in raciaal en religieus gedefinieerde volksgroepen is geen Nederlandse exclusiviteit. We denken natuurlijk al gauw aan de Zuid-Afrikaanse Apartheid van na de Tweede Wereldoorlog, ingevoerd door premier Verwoerd. In sommige Zuid-Afrikaanse kringen in die tijd werd de Apartheid een Nederlandse uitvinding genoemd, en men verwees daarbij naar het feit dat Verwoerd in Nederland geboren was. Ook daar werd gegoocheld met groepen en de manieren waarop men door de linies kon sluipen. Zoals de Zuid-Afrikaanse

72 Regeringsreglement 1854, art.116.

Nederlandse Elisabeth Eybers schreef in haar gedicht *Naturalisatie* (1985, zie hiernaast afgedrukt).⁷³

Ook denkt men al gauw aan het Britse nationaliteitsrecht dat na WO II een differentiatie in het *British citizenship* invoerde om de immigratie uit (ex-)koloniën te stelpen. Aan deze, vooral Aziatische mensen uit Oost-Afrika werd het *right of abode* ontzegd, het recht om in te reizen naar en zich te vestigen in het moeder/vaderland.⁷⁴ Dat geschiedde mede op Nederlandse aandrang in 1968 door de schepping van een nieuwe categorie *British citizens*: de *British Overseas Citizen*. Daarmee werden degenen die niet hadden verkozen om de nationaliteit van de ex-kolonie (zoals Kenia) aan te nemen en gewed of vertrouwd hadden op hun kaart van het *British citizenship* als exit-optie zwaar gefopt.

73 Zie daarover en over de juridische achtergronden mijn opstel 'Naturalisatie' in *Jaartal Vreemdelingenrecht* december 2020, p.66-78.

74 Over de vraag of deze *British citizens* daardoor ook Unieburgers waren besliste het Europese Hof van Justitie negatief in de zaak Kaur (129/99); zie mijn case-note in *Jurisprudentie Vreemdelingenrecht* 17 mei 2001, nr. 124, p.469-477.

NATURALISASIE

*In my geboorteland is dit nie half
So ingewikkeld, duur dit nooit so lank.
Dáár kan 'n ondeurgrondelike dekreet
Jou bowendien rangeer van Bruin tot Blank,
Selfs tot Sjinees, van Asiaat tot Swart
En omgekeer of kruis of dwars, daar weet
Jy minstens jy's nie doodgewoon 'n mens.*

Mr. H.D. Levyssohn Norman

1892

ENKELVOUDIGE ALGEMENE NATIONALITEIT

Na deze lange maar noodzakelijke aanloop met tussenhuppel komt de positie van de mensen in 'de Oost' en in 'de West' op het linkerpaneel van de Gouden Koets echt aan de orde. Er rollen na 1850 allerlei nationaliteitsrechtelijke stenen de berg naar het Staatsblad op. Een poging wordt gedaan om de gevolgen van de naturalisatie van de man ook voor de vrouw en minderjarige kinderen te regelen: krijgt zij automatisch, of alleen met haar instemming de nationaliteit van de man? Moet naturalisatie altijd bij wet, of kan het ook krachtens de wet bij koninklijk besluit? In het parlement heerst de vrees dat koning Willem III zonder nakomelingen zal overlijden en een vreemde vorst op de troon zal komen, die dan door de regering bij koninklijk besluit tot Nederlander kan worden genaturaliseerd, eventueel tegen de zin van het parlement.⁷⁵

Tal van problemen zochten een oplossing. Daaronder het naast elkaar bestaan van twee nationaliteitswetten. In mei 1889 dient het anti-revolutionaire kamerlid De Savornin Lohman een motie in om het Nederlandschap in één wet te gieten, en

die motie wordt aangenomen. Het leek er even op dat er naast het BW 1838, en de Wet van 1850 nog weer een derde nationaliteitsrechtelijke wet zou opduiken, en dat vond men toch teveel van het goede. Er was al voorwerk gedaan door de Staatscommissie tot herziening van het Burgerlijk Wetboek voor een totaal nieuwe nationaliteitswet, en zo kwam die al in 1892 tot stand, met inwerkingtreding per 1 juli 1893. Daarbij werden de bepalingen uit het BW en de wet van 1850 ingetrokken. Een enkelvoudige wet bleef over.

Dit is de wet die tientallen jaren bepalend is geweest voor het nationaliteitsrechtelijke lot van de op de Gouden Koets afgebeelde mensen uit 'de Oost' en 'de West'. De bedoeling was het tweevoudige Nederlander-schap te vervangen door een enkelvoudige regeling, waarbij dus het onderscheid tussen burgerlijkrechtelijk en publiekrechtelijk Nederlander-schap zou worden opgeheven en dus ook de voorwaarden voor toegang tot het Nederlandschap zouden worden gelijkgetrokken. Welke rechten en plichten aan deze enkelvoudige nationaliteit zouden worden verbonden diende in afzonderlijke regelingen te worden neergelegd. De wet van 1892 regelde dus alleen het kale Nederlandschap.

Hoe moest die regeling van het van rechtswege verkrijgen van de staat van Nederlander worden vormgege-

⁷⁵ Eric Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander. De verlening van het Nederlandschap aan vreemdelingen 1813-1992* (1995) p.61-69.

ven? Het territorialiteitsbeginsel van het BW diende te worden prijsgegeven. Deze omslag had te maken met de grote aantallen Duitsers die naar Nederland waren geëmigreerd en die een dubbele nationaliteit hadden: de Nederlandse vanwege het Nederlandse *ius soli*, en de Duitse vanwege het Duitse *ius generationis*-stelsel.⁷⁶ Dubbele nationaliteit vond de regering ook toen onwenselijk. Dat gaf maar problemen met de dienstplicht en de armlastigheid. Er waren intussen ook sterkere gedachten over de natiestaat ontwikkeld, die meebrachten dat er meer nadruk en betekenis kwam te liggen op het afstammingsbeginsel. Wie buiten de stamverwantschap viel moest maar naturaliseren, al was dat een omslachtige en dure aangelegenheid. Het *ius soli* werd afgedaan als feodaal, en te weinig garanties biedend voor toewijding aan de nationale gemeenschap. Moderne mobiliteit maakte de plaats van geboorte minder relevant. Als hoofdregel werd nu vastgelegd dat Nederlander is het kind van een Nederlandse vader, dat wil zeggen zijn wettig, gewettigd of erkend natuurlijk kind.⁷⁷ Alleen de vader was het doorgeefluik van het Ne-

derlandschap aan zijn kinderen. Al kon men zwakjes volhouden dat ook de moeder haar nationaliteit doorgaf: die had immers de nationaliteit van haar man door het huwelijk opgespeld gekregen. Pas bijna een eeuw later, in 1985, kreeg ook de Nederlandse moeder dat recht, onafhankelijk van de echtgenoot. Het deed er niet meer toe waar de geboorte plaatsvond of waar de Nederlandse vader woonde.

Cruciaal was dus de vraag hoe de vader bij het in werking treden van de nieuwe wet (1892) aan zijn Nederlanderschap was gekomen. Dat stond in een belangrijke bepaling van overgangsrecht. Het idee van de regering was om ter wille van de continuïteit al degenen die onder tenminste één van de beide eerdere wetten de staat van Nederlander bezaten ook onder de nieuwe wet als Nederlander te beschouwen. Daarmee zouden in een klap alle inheemsen van de koloniën, immers Nederlanders onder het BW 1838, ook voor de toekomst het Nederlanderschap bezitten, maar dan impliciet ook voor wat betreft de politieke rechten.

Daar had het Tweede Kamerlid Levyssohn Norman (Liberale Unie) bezwaar tegen. Deze knappe jurist had een glanzende koloniale carrière achter de rug, onder meer kort als lid van de Raad van Nederlands-Indië. Hij had ook een aandeel gehad in het lenigen van de nood na de gigantische uitbarsting van de Krakatau in

76 Duitsland was pas in 1871 een eenheidstaat geworden. Voordien hadden de staten en staatjes uit het Duitse Rijk hun eigen nationaliteitswetgeving, meest georiënteerd op die van Pruisen. Pas in 1913 kwam het tot een algemeen *Reichs- und Staatsangehörigkeitsgesetz*.

77 Art.1 onder a Wet op het Nederlanderschap en het Ingezetenschap 1892.

1883. Hij vond het onverteerbaar als de inlander officier in het Indische leger zou kunnen worden, of als een Vreemde Oosterling als ambtenaar zou kunnen dienen onder het motto *civis Romanus sum*. En dan nog afgezien van de naar zijn inzicht wijze woorden van Thorbecke: ‘gemeenschap van naam zonder eenige gemeenschap van recht of volksaard.’ Norman gaf volgens Nederburgh een ‘zeer overdreven voorstelling van zaken’ over de desastreuze gevolgen van de insluiting van de inlanders in het Nederlandschap.⁷⁸ Hoewel het Kamerlid zijn voorbeelden betrok uit ‘de Oost’ stelde hij voor de overgangsbepaling in het wetsontwerp uit te breiden met een beperkende zinsnede: *‘met uitzondering van de inlanders en de met hen gelijkgestelden in de koloniën en bezittingen in andere werelddelen.’*⁷⁹ Daarmee zou dus een uitzondering gemaakt worden op het uitgangspunt van de regering dat ook de mensen die onder het BW 1838 Nederlander waren, dat ook onder de nieuwe wet zouden blijven, maar dan nu met alle, ook politieke, rechten van dien. Het Algemeen Handelsblad *‘gaf als zijn mening te kennen: Veel praktisch bezwaar zal, dunkt ons, aan de nieuwe redactie der regeering wel niet verbonden zijn.’*⁸⁰

78 I.A. Nederburgh, *Eenige hoofdlijnen van het N.I. staatsrecht. Eerste gedeelte: de bevolking en haar recht* (1923) p.49.

79 Handelingen Tweede Kamer 1892-1893 II, p.157.

80 *Algemeen Handelsblad*, 20 oktober 1892.

Minister Smidt vond het een ‘gewichtige quaestie’ en dat was het ook. Hij releveerde dat de positie van de inlanders uit en te na besproken was in het kabinet en dat men uiteindelijk tot de conclusie was gekomen dat er tegen de door de regering voorgestelde overgangsbepaling ‘geen bezwaar’ zou bestaan. Nu was gebleken dat het toch een ‘intricaat punt’ betrof. De slotsom (van het kabinet?) was geweest dat het bij nader inzien misschien toch voorzichtiger zou zijn om de uitzondering op te nemen:

*De Regeering meent dat er tegen eene uitsluiting geen bezwaar kan zijn, zooals die door de heer Levyssohn Norman wordt bedoeld. De Regeering wijzigt derhalve den aanvang der overgangsbepaling als volgt: ‘Met uitzondering van hen die in Nederlandsch-Indië ingevolge de wet van 2 september 1854 (Staatsblad n.129), als inlanders en daarmede⁸¹ gelijkgestelden worden beschouwd, zijn zij, die op het tijdstip waarop deze wet in werking treedt, den staat van Nederlander bezitten, Nederlanders’ enz.’*⁸²

81 Het kamerlid Bool had nog een mens- en taalkundige verbetering in petto die meteen door de regering werd overgenomen. ‘De inlanders zijn geen ziellose voorwerpen, maar mensen, en daarom geef ik de minister in overweging om de woorden (sic) ‘daarmede’ te vervangen door ‘met dezen.’ Handelingen Tweede Kamer 1892-1893 II, p.160.

82 Handelingen Tweede Kamer 1892-1893, II, p. 158.

Hendrik Jan Smidt, minister van Justitie in 1892, circa 1880. Fotograaf Pronk-Anten, collectie Haags Gemeentearchief.

De regering ging wel erg snel overstag. Maar niet helemaal. De parlementariër had zijn voorstel gedaan voor zowel 'de Oost' als 'de West', maar de regering beperkte zich tot 'de Oost'. De volgende dag, 20 oktober, ging het debat verder. De commissie van rapporteurs had over het half overgenomen amendement vergaderd en was tot de slotsom gekomen dat het bezwaar tegen de oorspronkelijke bepaling *'zoo al niet hersenschimmig, dan toch zeer gering mag heten.'* Een ander lid van de Commissie ging in op de situatie in de West-Indische bezittingen. Daar zouden volgens het gewijzigd ontwerp van de overgangs-

bepaling degenen die Nederlanders waren volgens het BW 1838 dus ook Nederlanders zijn volgens de nieuwe wet, met alle politieke rechten van dien. Was het inderdaad de bedoeling dat zij ook het kiesrecht zouden kunnen uitoefenen? Zo niet, dan zou dat geregeld moeten worden, hetzij in deze wet, hetzij in de Regeringsreglementen voor Suriname en Curaçao. De minister vond dat niet nodig.

En zo werd, ondanks een tegenstribbelende Commissie van Rapporteurs, op het algemene uitgangspunt dat iedereen die volgens een van de beide eerdere wetten Nederlander zou zijn dat ook in het vervolg zou wezen, de fatale uitzondering voor Nederlands Oost-Indië in de nieuwe wet vastgelegd. Met drie stemmen tegen werd de wet in de Tweede Kamer aangenomen. Op 7 december beraadslaagde de Eerste Kamer over het wetsontwerp. Diezelfde dag overleed Levyssohn Norman, die dus maar kort heeft mogen genieten van zijn dubieuze succes.⁸³

Het *Voorlopig verslag* van de Eerste Kamer kwam met enkele opmerkingen over de uitsluiting en het overgangsrecht. Kwesties als het kiesrecht en het uitleveringsrecht, die in de Tweede Kamer aan de orde waren gesteld verwees het naar de respectieve Regeringsreglementen; die hoefden niet

⁸³ En op diezelfde dag werd R.D. Kolléwijn geboren, die we hiervoor tegenkwamen.

in de nationaliteitswet zelf te worden geregeld. Enkele leden vonden bij die onderwerpen dat *‘de gelijkstelling van inlanders en Europeanen op den voorgrond dient te staan en dat daarbij de vraag, welken godsdienst de inlanders belijden, niet in aanmerking behoort te komen.*⁸⁴ De minister van Justitie Smidt schoof deze hete aardappel in de Memorie van Antwoord door naar de minister van Koloniën.

En wat betreft de overgangsbepaling waarbij de in ‘de Oost’ geboren inlanders en gelijkgestelden werden uitgesloten, en niet ook die in ‘de West’, vroeg een alert lid waarom niet het voorstel Levyssohn Norman in volle omvang was gevolgd. Daarover had de minister immers niets toege- licht. De minister gaf te kennen dat hij in feite wel degelijk de voorzet van het kamerlid had uitgevoerd. Immers, in ‘de West’, Suriname en Curaçao, bestonden officieel geen ‘inlanders en met dezen gelijkgestelden’:

In Suriname en Curaçao geldt voor alle ingezetenen, onverschillig of zij van Europeesche of andere herkomst zijn, hetzelfde recht. Het zou ‘met het stelsel der wetgeving voor Suriname en Curaçao in strijd zijn geweest, wanneer men voor de ingezetenen van andere dan Europeesche herkomst aldaar eene gelijksoortige uitzondering gemaakt had.’⁸⁵

De *Chambre de réflexion* had het daar niet van terug. Het onderwerp werd in de vervolvergadering op 10 december 1892 niet meer aangeroerd. De niet-Europese bevolking van Nederlands-Indië was rücksichtslos uitgeburgerd. Op één punt na. Dat betrof het uitleveringsrecht. Daarover was iets opgenomen in de slotbe- paling van de wet. Uitgangspunt van het toenmalige – en ook nu nog heersende – uitleveringsrecht was, dat een staat zijn eigen staatsburgers niet uitleverde, maar zelf berechtte: *aut dedere aut iudicare* (of uitleveren of zelf berechten). Nu de inheemse bevolking van ‘de Oost’ uit het staats- verband gestoten werd, kon deze naar andere landen worden uitgeleverd om daar berecht te worden. Dat vond men toch te cru. Vandaar dat in de slotbepaling werd vastgelegd dat in de Uitleveringswet van 1875 als (niet-uitleverbare) Nederlander dienden te worden beschouwd, naast de Nederlanders volgens de nieuwe wet op het Nederlanderschap en het ingezetenschap, ook: personen *‘die in de Nederlandsche koloniën en bezittingen in andere werelddeelen uit aldaar gevestigde ouders zijn geboren.’* De inlanders en vreemde Oosterlingen bleven dus toch een beetje Nederlands, werden althans voor het uitleveringsrecht en dus voor het strafrecht als Nederlanders be- handeld. De minister verdedigde deze tournure, omdat die het gevolg was van het aannemen en overnemen van het voorstel van het kamerlid Levys-

84 Handelingen Tweede Kamer 1892-1893 I. p.86.

85 Handelingen Tweede Kamer 1892-1893 I, p.90.

sohn Norman, waardoor immers degenen die tot dan toe niet uitleverbaar waren, opeens wel konden worden uitgeleverd. Om dat te verhinderen, en als het ware wat dit punt betreft de oude toestand te herstellen, was in de slotbepaling van de wet opgenomen dat zij voor het uitleveringsrecht als Nederlanders ‘beschouwd’ dienden te worden, zonder het te zijn.⁸⁶ Kortom, wat wij tegenwoordig ‘behandeling als Nederlander’ noemen, zoals ten aanzien van de in Nederland wonende Molukse bevolking.⁸⁷ *‘De bedoeling dezer toevoeging’, aldus de minister ‘was alléén om in overeenstemming*

86 Zie hierover De Haas-Engel, *Het Indonesisch nationaliteitsrecht*, p.78, die onder verwijzing naar Mannoury, *Het Nederlands nationaliteitsrecht* (1954) p.60 meldt dat in internationale verhoudingen voor 1892 het burgerschap van 1838 maatgevend was, dus ook voor het uitleveringsrecht. Krachtens de Consulaire wet van 25 Juli 1871, Stb.91 vielen ook ‘inlanders’ onder de rechtsmacht van de consulaire vestigingen.

87 In 1976 bepaalde de Faciliteitenwet Molukkers, dat zij die in 1951 gedemobiliseerd werden uit het KNIL met hun gezinnen in Nederland voor de Nederlandse wetgeving behandeld zouden worden als Nederlander, ook al waren zij misschien staatloos of Indonesiër. Dat ‘Behandelings-Nederlanderschap’ stond ook in hun paspoorten. Omdat daardoor toch moeilijkheden ontstonden in andere landen, die er niet op vertrouwden dat Nederland een Molukker zou terugnemen bij uitzetting, werd uiteindelijk toegestaan dat zij in hun paspoort simpelweg als ‘Nederlander’ werden aangeduid. Zie H.U. Jessurun d’Oliveira, ‘Zijn Molukkers Unieburgers?’, *Asiel- en Migrantenrecht* 2016, p.419-423.

*met onze tegenwoordige wet en met zeker humaniteitsbegrip tegenover Javanen en inlanders, de zaak te laten, gelijk zij thans is geregeld en bestaat.*⁸⁸ Met één stem tegen werd de wet op 10 december 1892 ook in de Eerste Kamer aangenomen. Per 1 juli 1893 zou ze in werking treden, en, met vele wijzigingen, tot 1985 van kracht blijven. Mannoury duidde de verwerking van het amendement Levyssohn Norman in de nieuwe wet treffend en lichtelijk kritisch als volgt: *‘Men wilde tot uitdrukking brengen, dat Nederland voor de Indonesiërs het moederland van hun vaderland was, maar men had er zeer uitdrukkelijk bezwaar tegen dat dat het hun vaderland zou zijn.*⁸⁹ Indië hoorde niet volledig tot de Nederlandse rechtsgemeenschap.

Dat in 1892 zonder slag of stoot tientallen miljoenen Nederlanders zo onrecht werden stond in schril contrast met de opschudding die een paar jaar later ontstond, toen bleek dat veel (Europese) Nederlanders hun nationaliteit waren kwijtgeraakt

88 Handelingen Tweede Kamer 1892-1893 I, p.107. Om met De Groot-Tratnik, *Nederlands Nationaliteitsrecht* (2002) p.59 preciezer te spreken: ‘formeel gezien verwees het Wetboek van Strafrecht naar de Wet van 1850 en de Uitleveringswet naar het Burgerlijk Wetboek van 1838. Feitelijk waren de BW-Nederlanders echter tot juli 1893 met Nederlanders gelijkgesteld.’

89 Mannoury, *Het Nederlands nationaliteitsrecht*, p.65.

Art. 15. Een minderjarige in den zin der Nederlandsche wet, wiens vader of voogd Rijksingezetene is, wordt als zoodanig aangemerkt. Meerderjarig geworden, behoudt hij de hoedanigheid van Rijksingezetene, indien hij zijne woonplaats in het Rijk vestigt.

Art. 16. De bepalingen van ingezetenschap, in bijzondere wetten voorkomende, gelden alleen voor zooveel betreft de onderwerpen, in die wetten behandeld.

Overgangsbepaling.

Met uitzondering van hen, die in Nederlandsch-Indië ingevolge de wet van 2 September 1854 (*Staatsblad* no. 129) als inlanders en met dezelv-
 gelykgestelden worden beschouwd, zijn zij die op het tijdstip, waarop deze
 wet in werking treedt, den staat van Nederlander bezitten, Nederlanders
 in den zin van deze wet, totdat zij het Nederlanderschap volgens deze
 wet verliezen. Voor hen die op dat tijdstip hunne woonplaats hebben
 buiten het Rijk en zijne koloniën of bezittingen in andere werelddeelen,
 begint de termijn van tien jaren, bedoeld in artikel 7, sub 5o., van ge-
 noemd tijdstip af te loopen.

Hij die op het tijdstip, waarop deze wet in werking treedt, in het Rijk
 uit aldaar niet gevestigde ouders geboren en geen 24 jaren oud is, ver-
 krijgt den staat van Nederlander door eene kennisgeving van zijn voor-
 nemen om in het Rijk te blijven wonen, te doen aan den burgemeester
 zijner woonplaats binnen het jaar na dat tijdstip, of, indien hij nog min-
 derjarig is in den zin der Nederlandsche wet, binnen het jaar na zijne
 meerderjarigheid.

Overgangsbepaling van de wet op het Nederlanderschap en het ingezetenschap, 12 december 1892.
Het Staatsblad 1892, no. 268. Met dank aan de Juridische Bibliotheek, Universiteit van Amsterdam.

doordat ze verzuimd hadden na een verblijf van tien jaar in het buitenland de Nederlandse autoriteiten te verwtitigen van hun verlangen om Nederlander te blijven. Velen wisten van niks, of waren nalatig, en zo bleek in 1903 opeens dat zij hun Nederlanderschap hadden verloren. Grote consternatie was het gevolg. Na aanvankelijk tegenstribbelen gingen regering en parlement uiteindelijk in 1907 toch akkoord met een reparatieregeling: de nieuwe staatlozen konden gratis worden genaturaliseerd, en daar werd druk gebruik van gemaakt.⁹⁰ Ook te-

genwoordig staat de verliesbepaling, inmiddels enigszins gewijzigd sinds 1892, onder stevige kritiek, deels met dezelfde argumenten als ruim een eeuw eerder.⁹¹

⁹⁰ Vgl. Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander*, p.76.

⁹¹ Vgl. H.U. Jessurun d'Oliveira, 'Automatisch verlies nationaliteit van Nederlanders buitenaf onhoudbaar', *Nederlands Juristenblad* 2016, p.248-255 met verdere literatuur.

A. INSULINDE

De uitwerking van de wet van 1892 voor de bevolking van 'de Oost' was dus totaal anders dan voor die van 'de West'. De inheemse bevolking, op het linkerpaneel van de Gouden Koets uitgebeeld aan de rechterkant, was door het voorstel van Levyssohn Norman van het Nederlandschap beroofd dat zij volgens het BW 1838 bezat, en daar kwam niets voor in de plaats. *Zij zijn daardoor dus staatloos gemaakt. 'Vanwege dit amendement werden personen die in feite deel uitmaakten van het Nederlands staatsverband,*

*hieruit gestoten!'*⁹² Die uitstoting gold hoog en laag, en dus ook de regent met zijn hofhouding die daar staat afgebeeld. Sterker nog, de hoge vorsten die in 1898 naar Nederland kwamen om de inhuldiging bij te wonen, en die een ereplaats kregen toegewezen, waren vijf jaar eerder van de Nederlandse nationaliteit ontdaan, zonder dat zij daarbij een nieuwe nationaliteit verwierven.

⁹² Aldus verantwoordigd De Haas-Engel, *Het Indonesisch nationaliteitsrecht*, p.78, Zie kalmer C.S. Poortman, *Rechterlijke vaststelling van het bezit van de nationaliteit in Nederland en Duitsland* (1996) p.134.

Henri de Louw, groepsportret van edelen uit Nederlands-Indië tijdens hun bezoek aan Nederland vanwege de inhuldiging van koningin Wilhelmina, september 1898. Zittend v.l.n.r. Pangeran Mangku Negoro (zoon van de Sultan van Kutai), Kandjeng Gusti Pangeran Ario Mataram (broer van Susuhunan Pakubuwono X van Surakarta), Sultan Sjarif Hasjim Abdoel Djalil Saifoedin van Siak, Pangeran Sosro Negoro (zoon van de Sultan van Kutai). Staande van links naar rechts: Raden Mas van Son (zoon van Pangeran Ario Mataram), H. Doeff, Raden Mas Koesoemo Winoto, Raden Mas Panji Poespo Atmajo, G.A. Schouten, G.A. van de Roemer, Raden Matthes (zoon van Pangeran. Ario Mataram), A. van Senden. Collectie Haags Gemeentearchief.

‘Nach Art.12 StAG (Nationaliteitswet) waren die genannten ‘Inländer’ (und ihnen Gleichgestellte) ‘jetzt Ausländer’, nicht anders wie andere Ausländer’, aldus Hecker.⁹³ Ja, inlanders waren dus buitenlanders geworden. Zij kwamen, zo stelde De Groot vast, in een ‘nationaliteits-rechtelijk vacuüm terecht: zij werden juridisch staatloos.⁹⁴ Alleen wanneer deze ‘ausgebürgerte’ inheemse, gekleurde, inlanders, met inbegrip van de met hen gelijkgestelden, zoals de Chinezen, nog een andere nationaliteit bezaten waren zij geen staatloze vreemdelingen maar buitenlanders. Ook Guno Jones had al in 2007 op dit verlies van de Nederlandse nationaliteit gewezen, ook voor de Molukkers die zich toch in allerlei opzichten op Nederland hadden gericht.⁹⁵

93 Hellmuth Hecker, *Das Staatsangehörigkeitsrecht von Brunei, Indonesien, Malaysia, Singapur und den Philippinen* (1978) p.42.

94 De Groot, ‘De geschiedenis van het Nederlandse nationaliteitsrecht in de negentiende eeuw’, p.415. Opmerkelijk genoeg schrijft dezelfde auteur in 2010 *‘De nationaliteitsrechtelijke positie van de inwoners van die gebieden die niet op de een of andere wijze (iure sanguinis) het nederlandschap krachtens de wet van 1892 bezaten, was onduidelijk.’* (Prof. mr. G.R. de Groot/ mr. V.R.M.A. Houtvast, *Nederlands nationaliteitsrecht, serie lexplicatie 3.66.a* (2010), p. 269. Waarschijnlijk bij de bewerking van eerdere drukken over het hoofd gezien.

95 Guno Jones, *Tussen Onderdanen,, Rijksgenoten en Nederlanders. Nederlandse politici over burgers uit Oost & West, 1945–2005* (2007). p. 58. Hij schrijft daar niet helemaal juist dat voor 1892 ‘de

De slavernij was dan wel afgeschaft, maar het uitstoten uit het staatsverband betekende, zeker in internationaal verband, een spectaculaire verslechtering van de rechtspositie van de inheemse bevolking. Het zette eigenlijk ook al het overheidsbeleid en de daarbij behorende regelgeving op losse schroeven. De Nederlandse overheidsmacht diende nu als vreemdelingenbeleid gekwalificeerd te worden, maar in de praktijk was men zich daarvan niet bewust of deed alsof. De zeggenschap over vreemdelingen kent andere grondslagen dan die over eigen staatsburgers. Het is ook een onmogelijke tournure om met een pennenstreek de overgrote meerderheid van mensen in een kolonie als liefst aanhankelijke vreemdelingen te bestempelen.

Had het Reglement op de gemengde huwelijken van 1898 ook nationaliteitsrechtelijke gevolgen? Dat is van belang, nu de Wet van 1892 immers de inlandse bevolking staatloos had gemaakt. Verloor de Europese vrouw haar Europese nationaliteit door te trouwen met een staatloze inlander? Oorspronkelijk is dat volgens de wet van 1892 zeker het geval geweest. ‘De vrouw volgt staande huwelijk de staat van haren man’ en als die geen nationaliteit bezat werd zijn vrouw in

gehele bevolking van de archipel de Nederlandse nationaliteit bezat.’ Het verschil tussen de nationaliteit van 1838 en die van 1850 ziet hij daarbij over het hoofd.

de staatloosheid meegesleept. Pas in 1936 werd de wet van 1892 op dit punt gewijzigd. De Nederlandse vrouw, trouwend met iemand die zijn nationaliteit niet aan haar kon overdragen omdat hij er zelf geen bezat, behield zelfstandig haar Nederlandse nationaliteit.⁹⁶ Volgens de Hoge Raad had deze wetswijziging zelfs terugwerkende kracht tot 1 juli 1893.⁹⁷ Nederlandse vrouwen die met een staatloze inlander waren getrouwd hadden dus hun nationaliteit praktisch gesproken verloren tussen 1893 en 1936, maar kregen die, bij leven en welzijn, met terugwerkende kracht weer terug. En Europese vrouwen met een andere dan Nederlandse nationaliteit? Dat werd bepaald door de nationaliteitswetgeving van het betrokken land, en dat kon dus weer anders uitpakken.

Zo'n massieve denationalisatie als Nederland zich permitteerde aan het eind van de negentiende eeuw zou het zich tegenwoordig niet meer kunnen veroorloven. Een van de verplichtingen die aangesloten staten bij het Europees verdrag inzake nationaliteit (1998) op zich namen is het vermijden van staatloosheid.⁹⁸ De

Toelichting stelt dat het vermijden en tegengaan van staatloosheid deel is gaan uitmaken van internationaal gewoonterecht. Het gaat erom het recht op een nationaliteit te verzekeren, zoals dat neergelegd is in de *Universele verklaring voor de rechten van de mens* uit 1948. Ook een moderner verdrag als dat van 1961 tot beperking van de staatloosheid, waar Nederland bij is aangesloten, verbiedt het verdragsluitende staten om onderdanen de nationaliteit te ontnemen indien dit staatloosheid met zich zou meebrengen (artikel 8). En in artikel 9 nog toepasselijker: 'Geen Verdragsluitende Staat mag een persoon of een groep van personen hun nationaliteit op grond van overwegingen ingegeven door hun ras, ethnologische afkomst, godsdienst of politieke overtuiging ontnemen.' Of het toenmalige volkenrecht in 1892 al zo ver ontwikkeld was is onzeker, maar dat neemt niet weg, dat het *à bout portant* staatloos maken van tientallen miljoenen personen toch een indrukwekkende ontrecting oplevert met tal van negatieve effecten.⁹⁹ In 1900 veroordeelde Van de Sande Bakhuisen deze denationalisatie: '*Het beginsel, geboren uit de vrees om den Inlander politieke rechten te verleenen, en door Thorbecke reeds in 1850 verdedigd,*

96 Art.5 Wet van 1892.

97 Hoge Raad, 13 april 1948, *Nederlandse Jurisprudentie* 1948, nr. 647.

98 Art.4. Principles. 'The rules on nationality of each State Party shall be based on the following principles: (...) (b): statelessness shall be avoided'. Het verdrag zelf maakt een uitzondering in art.7 lid

1 sub b juncto lid 3. Ook de preambule is minder absoluut: 'desiring to avoid, as far as possible, cases of statelessness.'

99 In 1930 werd de bevolking geschat op meer dan 40 miljoen personen.

*verdient strenge afkeuring. Het sluit miljoenen onderdanen buiten elk staatsverband en verdiept noodeloos de kloof tussen den inlander en zijn Europeeschen overheerser.*¹⁰⁰

Het Nederlands gezag was in de gordel van smaragd vanaf de wet van 1892 niet meer gebaseerd op het Nederlanderschap van de overgrote meerderheid van de bevolking, maar op het aanwezig zijn van de inheemse staatlozen op het grondgebied van de Nederlandse kolonie. Talrijke rechten en privileges worden aan staatlozen onthouden. Er kan geen diplomatieke bescherming worden geboden als staatlozen in het buitenland in de problemen raken, en in het buitenland arriveren zonder nationaal paspoort is ook geen gelopen race. Diplomatieke bescherming werd immers gezien als

100 A. van de Sande Bakhuysen, *Nederlandsch onderdaanschap* (1900) p.26. En Mannoury is in 1947 van oordeel dat de ontrecting volkenrechtelijk door de beugel kan: 'Het omgekeerde, ontneming van de nationaliteit door een nieuwe wet kan volkenrechtelijk niet als onrechtmatig worden beschouwd, aangezien daarbij de belangen van vreemde staten niet rechtstreeks betrokken zijn. Zo heeft de Overgangsbepaling van de W.Ned.

het Nederlanderschap ontnomen aan de gehele Inlandse bevolking van Nederlandsch-Indië.' Het is maar wat je 'rechtstreeks' kunt noemen. Feit is dat er wel degelijk internationale conflicten rezen.

J. Mannoury, *Het Nederlandse nationaliteitsrecht* (1947) p.166.

een recht van de staat zelf tegenover andere staten, gebaseerd op de nationaliteit van de staatsburger die in conflict was geraakt met zo'n andere staat, maar die niet zelf een positie heeft in dat internationale recht. De codificatiecommissie van het internationale recht van de Verenigde Naties (ILC) heeft in zijn *Draft* de bevoegdheid van een staat opgenomen om op te komen voor staatlozen op zijn grondgebied.¹⁰¹ Of de statenpraktijk zich hiermee al heeft verenigd is mij niet bekend. Ook al heeft volgens deze ontwerpbepaling een staat het recht om voor zijn staatlozen op te komen, de staat waartegen de claim is gericht hoeft dit waarschijnlijk nog niet te accepteren.

De verplichting van een staat om zijn eigen staatsburgers weer op te nemen is onvoorwaardelijk en dat geldt niet in dezelfde mate voor ex-staatsburgers die staatloos geworden zijn. Staatloosheid maakt andere staten huiverig om hen toe te laten op hun grondgebied, omdat zij nergens heen teruggestuurd kunnen worden.

101 Artikel 8 (1) *Draft Articles on Diplomatic Protection* (2006): 'A State may exercise diplomatic protection in regard of a stateless person who, at the time of the injury and at the date of the official presentation of the claim, is lawfully and habitually resident in that State.' Het ontwerp van de ILC is nog steeds niet aangenomen door de Algemene Vergadering van de VN. Vgl Laura van Waas, *Nationality Matters. Statelessness under international law* (2008) p.383-385.

Staatlozen zijn dus zeer beperkt in hun mobiliteit. Niettemin wordt in het volkenrecht wel betoogd, dat een staat, die een deel van zijn staatsburgers eenzijdig denationaliseert niet zo makkelijk afkomt van de verplichting om ze weer terug te nemen als een andere staat hen uitzet. Geen staat hoeft te dulden dat ongewenste vreemdelingen in zijn land blijven; de garantie op toelating elders ligt in het bezit van een nationaliteit. Die verplichting om eigen ex-burgers weer op te nemen is des te dwingender als de staat zijn burgers naar willekeur de nationaliteit heeft ontnomen, en zeker als de denationalisatie plaatsvindt terwijl die burger in een ander land verblijft. Maar ook wanneer dat niet het geval is nemen sommigen aan dat de verplichting om gewezen staatsburgers terug te nemen blijft voortbestaan tot een nieuwe nationaliteit is verworven.¹⁰² In multilaterale verdragen is de verplichting om uitgeburgerde personen terug te nemen tot op heden niet opgenomen kunnen worden. Een kleine opening bieden sommige verdragen die spreken van *'the right to enter his own country'*.

102 P. Weis, *Nationality and Statelessness in International Law* (1997) p.54. De kwestie is zeer actueel in verband met het beleid om Nederlandse Syriëgangers, al dan niet na het ontnemen van het Nederlanderschap, de toegang tot Nederland te ontzeggen en daarmee hun recht om bij hun be-rechting in Nederland aanwezig te zijn te frustreren. Nederlandse rechters blazen daarom hun berechting af.

Dat is wat ruimer dan 'het land waar-van iemand de nationaliteit bezit'.¹⁰³

Ook het land waarvan men ingezetene is, zonder de nationaliteit te bezitten, kan immers worden beschouwd als 'zijn eigen land'. In 1892 was daar nog weinig sprake van.

Of de statenpraktijk zich tegenwoordig aan dat inzicht conformeert is niet zeker. De ervaringen met het paspoort voor de Molukkers geven niet veel hoop. Overigens, dat gezag van Nederland in zijn wingewest was in de jaren negentig van de negen-tiende eeuw nog steeds wankel. Nadat Atjeh in 1871 door een verdrag met het Verenigd Koninkrijk definitief en op papier in handen was gekomen van Nederland werd twee jaar later de Atjeh-oorlog aangevangen, met matig succes. Desorganisatie, onderbezetting, beri-beri eisten hun tol.

Levysohn Norman pleitte voor krachtige uitbreiding van het Europe-se deel van het leger:

En als de nood aan de man is, beperke men hunne toelating niet tot degenen door wie Duitsch of Vlaam-sch gesproken wordt, maar keere men tot de ruimere opvatting van vroeger terug. Voorts zij gevraagd of de negerwerving niet ergens in

103 Zo artikel 14 (4) van het VN-verdrag over burgerlijke en politieke rechten, 16 december 1966. Vgl. Van Waas, *Nationality Matters* (2008) p.258-261.

Afrika of Amerika te heropenen ware.

Hij had het niet zo begrepen op de inlandse milities:

*Doch alles moet zijn grenzen hebben, en in eene kolonie als de onze (...) zij het overheerschende ras op zijn hoede en stelle het de trouw zijner Javaansche troepen door die in de meerderheid te brengen, niet op te zware proef: geestdrijverij en bijgeloof alleen reeds zijn en blijven gevaarlijke factoren, waarop wij tot in de verste toekomst bedacht moeten zijn.*¹⁰⁴

Deze opvattingen vormden de voedingsbodem voor het amendement dat Levyssohn Norman vijf jaar later zou indienen: superieur ras tegenover onbetrouwbare en inferieure *locals*.

De oorlog zou tot aan de onafhankelijkheid van Indonesië voortduren. Daarna werd de strijd om het onderwerpen van Atjeh voortgezet door de troepen van de Republiek Indonesië. Het conservatieve islamitische Atjeh gaf zich ook niet gewonnen aan de republiek. Na de tsunami van 2004 kwam het onder Finse begeleiding tot een *Memorandum of Understanding*,

waarbij Atjeh een speciale status in de republiek verwierf, en de vijandelijkheden gestaakt werden. Ook elders in de archipel braken en breken regelmatig opstanden en onlusten uit.

In 1898 vond men het nog nodig bij de onderwerping en pacificatie van Atjeh door de militaire gouverneur Van Heutsz en zijn adviseur Snouck Hurgronje de onderworpen inlandse hoofden een verklaring te laten ondertekenen dat hun gebied onderdeel van Nederlands-Indië was en dat zij alle bevelen van de gouverneur zouden opvolgen.¹⁰⁵ Ook andere delen van Sumatra toonden zich wars van de kolonisator die zich talloze guerilla-aanvallen moest laten welgevallen. Op andere eilanden van de archipel was het gezag ook marginaal en broos.

104 H.D. Levyssohn Norman, *De werving voor Indië* (1887); een bundelingetje van krantenartikelen, polemisch gericht tegen majoor Kielstra, die nu juist werving onder de inheemsen had aanbevolen. Norman was op dat moment ambtelos en zou het jaar daarop lid van de Tweede Kamer worden.

105 Van den Doel, *Snouck*, p.213. De onderwerpingsoorlogen in Atjeh zouden trouwens voortduren tot ver in de twintigste eeuw.

B. 'DE WEST'

Door de wet van 1892 werden de statussen van de inheemsen in 'de West' en in 'de Oost' uit elkaar getrokken. Werden de autochtonen in 'de Oost' gedegradeerd tot staatlozen, in 'de West' werd men opgewaardeerd tot Nederlander met inbegrip van politieke rechten. Tot dan toe waren zij Nederlander in burgerlijkrechtelijke zin volgens het BW 1838. Een merkwaardige gang van zaken! De raciale uitsluiting in 'de Oost' werd niet doorgetrokken naar 'de West'. Integendeel, hier kwam het tot raciale insluiting. De opgegeven reden, dat in Suriname en Curaçao geen pendant bestond van de in het Regeringsreglement van Nederlands-Indië getrokken scheidslijnen op raciale grondslag, overtuigt niet. Die compartimentalisatie had ook in 'de West' ingevoerd kunnen worden om de situatie met 'de Oost' gelijk te trekken. Ook bestond en bestaat daar in de sociale werkelijkheid nog steeds segmentering en stratificatie langs lijnen van kleur en religie.

Nadat de WIC in 1794 failliet was gegaan en de West-Indische koloniën weer aan Nederland waren teruggegeven had de soevereine vorst, koning Willem I, vanaf 1815 de regie overgenomen. De WIC had de protestantse religie als staatskerk gereserveerd voor de witte elite, bekleed met vol burgerschap. Joden en witte katholieken, hoewel groter

in aantal, en soms hoger in welstand, waren tweedeklas burgers die niet bij het bestuur betrokken konden worden. In 1863 werd de slavernij in 'de West' afgeschaft en werden ruim 45.000 slaafgemaakten burgers op basis van het BW 1838. In 1848 werden de bovenwindse en de benedenwindse eilanden samengevoegd tot één kolonie, Curaçao genaamd. Kiesrecht bestond in 'de West' niet: de Koloniale Raad werd benoemd door de Gouverneur. Pas in 1936 ontstond er een beperkt kiesrecht van de elite voor de Staten, de opvolger van de Koloniale Raad.

Heeft in 1892 ook de gedachte meegespeeld, dat het aantal inwoners in de Nederlandse Cariben vele malen geringer was dan in Nederlands-Indië, zoals Heijs zich afvraagt? Ook Fernandes Mendes suggereerde dat al eerder: 'Vermoedelijk was de reden van dit onderscheid dat Suriname slechts een gering aantal inwoners telde, terwijl het aantal inwoners van Ned.-Indië vele malen dat van Nederland zelf overtrof.'¹⁰⁶ *De minimis non curat praetor* (niet zeuren over kleinigheden).¹⁰⁷ Mensen in 'de West',

¹⁰⁶ Vgl Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander*, p.72; H. Fernandes Mendes, 'De juridische positie van de Surinamer', *Ars Aequi* 30 (1981) p.636-643; De Groot, 'De geschiedenis van het Nederlandse nationaliteitsrecht in de negentiende eeuw', p.415; Karapetian, *Morganatisch burgerschap*, p.374-375.

¹⁰⁷ B. de Gaay Fortman, 'Bevolkingcijfers van Curaçao', *West-Indische Gids* 1937, aflevering 1,

van welke kleur of afkomst ook, Nederlanders volgens het BW 1838 evolueerden tot vol Nederlandschap in 1892 en konden die staat doorgeven aan hun kinderen. Hoewel de doelstelling om tot één, ongedeeld Nederlandschap te komen op zich nastrevenswaardig is, ontstond toch een nieuwe tweedeling in termen van rechten: een grote groep werd tot vreemdeling gebombardeerd, en een klein groepje kreeg het volle pond. Het was naar mijn mening beter geweest, maar dat is wel erg laat nakaarten, om een ongedeeld Nederlandschap voor iedereen in te voeren, en daarnaast eventueel te differentiëren voor wat betreft de daaraan verbonden rechten, zoals het kiesrecht, de toegang tot ambten en functies, sociale rechten enz.

Het verschil in regime begon al gauw onverwachte resultaten op te leveren. Oost en West hadden met elkaar te maken. Rudyard Kiplings fameuze frase *'Oh, East is East and West is West and never the twain shall meet'* werd pittig geloochenstraft.

p.51-60 telde voor 1900 52.109 inwoners op alle eilanden. Bij de volkstelling van 1921 werden in Suriname 110.933 zielen geteld. In 1880 was daar sprake van 49.309 inwoners stelt Michiel van Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*, deel 3 (2002) p.268.

EERSTE EN TWEEDE KLASSE ONDERDANEN

A. NEDERLANDS-INDIË

Nu de inheemse bevolking en met dezen gelijkgestelden in Nederlands-Indië van hun Nederlanderschap ontdaan waren en dus vanuit Nederlands perspectief tot vreemdelingen, want in overgrote meerderheid staatlozen waren gemaakt, ontstonden er moeilijkheden in het internationale verkeer. De autochtonen konden na de wet van 1892 niet meer als 'Nederlandse onderdanen' in de zin van allerlei consulaire verdragen worden beschouwd. Ook al eerder hadden zich moeilijkheden voorgedaan, door de dubbele nationaliteitsregeling van voor 1892. Waren de Nederlanders volgens het BW 1838 bedoeld, of alleen die van de wet van 1850? Dat gold met name bij de toepassing van een verdrag met Siam (Thailand) van 17 december 1860.¹⁰⁸ Daarom werd bij Gouvernementsbesluit van 19 mei 1877 de Nederlandse consul in Bangkok geadviseerd om alleen die Vreemde Oosterlingen als Nederlands onderdaan te beschouwen, die in Nederlands-Indië geboren waren en daar al zes jaar voor het aanvragen van hun reispas woonachtig waren geweest.¹⁰⁹ Dat consigne werd algemeen opgevolgd.

Na 1892 volgde een Gouvernementsbesluit van 10 oktober 1903 waarin werd vastgelegd dat met Nederlanders à la de wet van 1892 zouden worden gelijkgesteld degenen die in Nederlands-Indië uit aldaar gevestigde ouders geboren waren.¹¹⁰ Dat waren dus de BW 1838-Nederlanders.

Ook borrelden er strubbelingen met China, dat zijn diplomatieke bescherming uitstrekte tot in het buitenland en dus ook over de in de Indische archipel gevestigde Chinezen. Zij waren toch in Nederlandse ogen vreemdelingen? En inderdaad bezaten de Chinezen, geboren uit Chinese vaders in de diaspora, naar Chinees nationaliteitsrecht de Chinese nationaliteit. *'Door de Jong-Chinezen-beweging, een opleving van het Chineesche nationale bewustzijn, werd aangedrongen zich onder de Chineesche consuls te scharen als een onafhankelijke bevolkingsgroep, en werden allerlei onaanvaardbare eischen gesteld'*, aldus Westra, die dat maar *'een groot gevaar'* vond.¹¹¹ En met het Ottomaanse Rijk ontstonden

108 Stb. 1862, nr.198.

109 Mannoury, *Het Nederlands nationaliteitsrecht*, p. 61.

110 Bijblad 5909.

111 Westra, *De Nederlandsch-Indische Staatsregeling* (1934) p.26.

geschillen, omdat het de Nederlandse diplomatieke bescherming van de vele Indonesische Mekagangers niet aanvaardde: daarvoor moest men toch onderdaan zijn.¹¹² De consul in Djedda had het er maar druk mee.

Gegeven deze fricties en perkara's moest er een nieuwe wettelijke regeling komen. De inheemse bevolking van Indië moest op de een of andere manier weer aangeknoopt worden aan het Nederlandse staatsbestel. Dat werd, na wat aanlopen vanaf 1900 die in een loopgravenoorlog tussen verschillende departementen sneuvelden, de wet van 1910.¹¹³ Daarin werd een nieuwe status geschapen: ruwweg gezegd werd de inheemse bevolking van Nederlands-Indië, met inbegrip van de Vreemde Oosterlingen die geen Nederlander waren geworden volgens de wet van 1892, gebombardeerd tot Nederlands onderdaan niet-Nederlander. Dat gold overigens ook voor de niet-Nederlandse Europeanen die zich in 'de Oost' gevestigd hadden. Dat laatste leverde dan vaak een soort dubbele 'nationaliteit' op, wat weer de nodige verwikkelheden opleverde.

Zo ontstonden twee affiliaties met het Nederlandse staatsbestel:

Nederlands onderdaan-Nederlander (volgens de wet van 1892 waar het afstammingsbeginsel overheerste) en Nederlands onderdaan niet-Nederlander, op basis van het territorialiteitsbeginsel. In feite werd zo een algemene status van onderdaan gecreëerd, die onderverdeeld werd in Nederlanders en niet-Nederlanders. Het ontbreken van een burgerlijke stand voor de inheemse bevolking maakte de keus voor het *ius soli* vrijwel onontkoombaar, zij het dat op de koop toe genomen werd, dat daardoor nogal eens meervoudige 'nationaliteit' kon ontstaan. Uit de titel van de wet leid ik af, dat inderdaad de inheemse bevolking in 1892 tot niet-Nederlander was verklaard, dat wil zeggen tot (staatloze) vreemdeling. Hoewel de wet over het onderdaanschap alleen spreekt in verband met de niet-Nederlanders, is het logisch toch zo, dat het onderdaanschap een overkoepelend begrip vormt, dat een onderverdeling kent in Nederlanders en niet-Nederlanders. De logica wijkt intussen voor de politiek gesproken meer reële vaststelling, dat er nu een eerste klas Nederlanderschap stond naast en boven een tweederangs Nederlanderschap dat onderdaanschap heette. Een lichte verbetering ten opzichte van 1892.

112 Hecker, *Das Staatsangehörigkeitsrecht von Brunei, Indonesien, Malaysia, Singapur und den Philippinen*, p. 42

113 Wet houdende regeling van het onderdaanschap van niet-Nederlanders, Stb.1910.55.

De nieuwe status voor de inheemse bevolking van Indië was dus een tweederangs nationaliteit. Je kon je niet tot Nederlands onderdaan niet-Nederlander naturaliseren, je

kreeg het opgespeld zonder daarover enige zeggenschap te hebben gehad, en natuurlijk gold het primair voor het mannelijk deel van de bevolking, die de vrouwen in die status (en het verlies ervan) meesleepten. Het was vooral bedoeld voor gebruik in het internationale verkeer: Nederland kon nu met wettelijke grond zijn diplomatieke bescherming over hen uitstrekken en uitlevering weigeren. Daarin verschilden de tweederangs Nederlandse onderdanen dus niet van de eerste klas Nederlanders. De minister van Koloniën, De Waal Malefijt verklaarde in de Tweede Kamer:

*Een Nederlander is nu eenmaal iets anders dan een Indiër; ofschoon deze laatste daarom volstrekt niet minder is. Het zijn wel beiden Nederlandse onderdanen, maar ik geloof, dat een zeer oneigenlijke betekenis aan het woord Nederlander zou worden gegeven, wanneer men dat juist den meest geschikten naam zou achten om te geven aan de bevolking van Nederlandsch-Indië.*¹¹⁴

‘Volstrekt niet minder’, maar wel opgezaald met tweederangs onderdaanschap, officieel gefundeerd op het *ius soli*, maar in feite op percepties van etniciteit. Dit *ius soli* betrof alleen Nederlands-Indië, de Caribische gebieden Suriname en de Antillen bleven buiten schot. De

gehele bevolking daar was immers in 1892 vol Nederlander gebleven. Deze scheefheid had al kritiek gekregen van Van de Sande Bakhuysen die in 1900 concludeerde dat er, in tegenstelling tot de bevolking van ‘de Oost’, volgens regering en parlement kennelijk wel ‘*gemeenschap van recht en volkswezen*’ bestond tussen Nederlanders en ‘*de boschnegers uit West-Indië*’.¹¹⁵

In het Kamerdebat over het wetsvoorstel kwam het op Sint Eustatius geboren en uiterst conservatieve CHU-lid Van Idsinga met een amendement om het voorstel te torpederen, door de term onderdaanschap te vervangen door Nederlanderschap. Daarmee zou de wet van 1892 in feite ontdaan worden van het door de regering overgenomen amendement Levyssohn Norman. Naar zijn mening diende ook in Nederlands-Indië Nederlanderschap de regel te zijn, al zouden daardoor sommige categorieën ingezetenen politieke rechten verkrijgen, maar daar hoefde weinig praktische betekenis aan gehecht te worden. De inlander behoorde de erenaam Nederlander te dragen. ‘*Waarom zouden wij de Javanen onthouden wat zelfs aan de bosnegers in onze West gegeven is?*’ Enige andere leden steunden

¹¹⁴ Als aangehaald bij Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander*, p.75.

¹¹⁵ A. van de Sande Bakhuysen, *Nederlands onderdaanschap* (1900), als geciteerd bij Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander*, p.71-72. Tegenwoordig spreken we liever van Marrons.

zijn progressieve amendement, maar de overigens zwakke ARP-minister De Waal Malefijt van Koloniën was onverbiddelijk. Het gaat hier om een eenvoudige invulling van een leemte die in de wet van 1892 is ontstaan, en dat verdient niet zoveel aandacht. Het gaat alleen om een wettelijke grondslag voor hetgeen sinds lang volkomen vaststaat, vond hij. En als het amendement werd aangenomen, zou hij het wetsvoorstel intrekken. Van Idsinga trok zijn amendement in, het voorstel werd zonder hoofdelijke stemming aangenomen.¹¹⁶ Zo bleef de racistische anomalie in stand.

Bij mij echoot no. 4 van het NSDAP 25-puntenprogram van 1920 en het *Reichsbürgergesetz* van 15 september 1935 dat daaruit voortspoot. Ook hier werd een hiërarchische racistische tweedeling geschapen. In par. 1 van deze wet, waarop talrijke dwangverordeningen werden gestoeld, heette het: *‘Staatsangehörige ist wer dem Schutzverband des Deutschen Reiches angehört und ihm dafür besonders verpflichtet ist.’* En daarop laat par. 2 volgen: *‘Reichsbürger ist nur der Staatsangehörige Deutschen oder artverwandten Blutes (...)’* Zo wordt dus de gelijkheid voor de wet doorbroken en dus een indeling in eerste- en tweederangs staatsburgers geschapen. Ook hier is ras het criterium voor het onderscheid. Cynisch daarbij is natuurlijk dat par.1,

die vooral de uitsluiting van het volle burgerschap van Joden tot oogmerk heeft, spreekt van de dankbaarheid die dezen voor de bijzondere bescherming jegens het Duitse nazirijk dienen te getuigen. Om in dit verband van een ‘Schutzangehörigkeit’ te spreken is al even ongepast.¹¹⁷ Wat Nederland uitvond om koloniale verhoudingen te regelen werd al tien jaar later in Duitsland in het nazi partijprogramma opgenomen en in 1935 uitgewerkt en toegepast. Nu om in een Europees land zelf segregatie en rangorde teweeg te brengen, om van de pernicieuzere gevolgen maar te zwijgen.

¹¹⁶ Verslag in *De Locomotief*, 23 december 1910.

¹¹⁷ Zie H.U. Jessurun d’Oliveira, ‘Zwangsausbürgerung damals und heute’. *Informationsbrief Ausländerrecht* 40 (Mei 2018), p.168-178; *Asiel- en Migratierecht* 2018, nr. 3, p.112-121.

EEN VOORBEELD

DE FAMILIE SNOUCK HURGRONJE

Een voorbeeld over de werking van het systeem, aan de hand van de situatie van de kinderen van de gelauwerde geleerde Snouck Hurgronje (1857-1936).¹²¹

A. In 1885 bevond Snouck zich in Mekka, en leefde daar met een door hem voor 150 Maria Theresia-daalders aangeschafte jonge Ethiopische slaafgemaakte vrouw. Hij volgde daarin de plaatselijke gebruiken, waar hij geen been in zag. Hij was hoogstwaarschijnlijk ook moslim geworden, en was daartoe ook door een plaatselijke barbier besneden. Hij ventileerde zijn overgang tot de islam daar ook, en iedereen ging er stilzwijgend van uit dat hij inderdaad moslim geworden was. Snouck nam een islamitische naam aan: Abd al-Ghaffar, dat betekent: dienaar van de alles vergevende. Toen hij uit de Hidjaz naar Nederland vertrok bleek zijn slaafgemaakte vrouw zwanger te zijn. Tot opluchting van de islamoloog had ze een abortus kunnen regelen, maar ook had ze tot zijn ongenoegen de wens te kennen gegeven naar hem in Leiden te worden opgestuurd. Dat zag hij niet zitten. Ze wilde niet uitgehuwelijkt of vrijgemaakt worden,

maar Snouck manumitteerde haar desondanks. 'Later zou Snouck de kleren van zijn Ethiopische slavin laten opsturen en aan zijn 'Arabische reliquiën' toevoegen.'¹²² Wat er verder van haar geworden is vermeldt de historie tot nog toe niet.

122 Van den Doel, *Snouck*, p.75.

Christiaan Snouck Hurgronje in 1902.

Bijzondere Collecties Universiteit Leiden.

121 Ik volg hier weer voor de feitelijke gegevens de biografie door Wim van den Doel, *Snouck*, p.61-62.

B. In 1890 trouwde Snouck in de plaatselijke moskee in Tjiamis, West-Java, met Sangkana, de ongeveer zeventienjarige dochter van een hooggeplaatste Soendanese hoofdpenghoeloe, die zelf het huwelijk voltrok.¹²³ Over dat gearrangeerde huwelijk volgens de islamitische riten werd geheimzinnig gedaan. Van den Doel beschrijft het als volgt:

Over Snoucks huwelijk werden de kranten het niet eens. “Op de meest stellige wijze kunnen wij verzekeren, dat het gehele verhaal dezer trouwpartij verzonnen is” schreef *De Locomotief*, alleen om van het *Bataviaasch Nieuwsblad* als reactie te krijgen “op de meest stellige wijze kunnen wij volhouden, dat *De Locomotief* zich op de meest stellige wijze vergist, waar het blad op de meest stellige wijze beweert, dat het bericht in het *Bataviaasch Nieuwsblad* omtrent het door dr. Snouck Hurgronje aangegane huwelijk onjuist is.” (...) Een briefschrijver in het *Soerabajaasch Handelsblad* vond echter de aandacht voor Snoucks relatie met Sangkana te veel van het goede. “Deze verbinding met eene inlandsche vrouw als een huwelijk voortestellen, acht ik wel wat overdreven”, aldus de briefschrijver. “Het is niets anders dan wat ieder Europeaan doet,

wanneer hij een inlandse *ménagère* zich aanschafft. Alleen schijnt de adat in de Preanger medetebrenge[n], dat men de zaak met eene of andere plechtigheid in de moskee bezegele, waarbij men zelf tegenwoordig kan zijn of zich kan doen vertegenwoordigen.(...) Alleen het feit dat dr. Snouck Hurgronje zelf in den tempel tegenwoordig was, is zeldzaam, doch niets bijzonders. Honni soit qui mal y pense.” (...) Toen de berichten over Snoucks huwelijk met Sangkana Nederland bereikten, vroeg de antirevolutionaire minister van Koloniën Keuchenius Gouverneur-Generaal Pijnacker Hordijk op 11 februari telegrafisch om opheldering. De laatste stelde de minister gerust met de verklaring dat Snouck slechts bij de hoofdpenghoeloe van Tjiamis had gelogeed en dat deze een “zoo getrouw en zoo volledig mogelijke voorstelling heeft doen geven van eene inlandsche huwelijksplechtigheid” met het doel Snouck “in de gelegenheid te stellen al de daarbij gebruikelijke ceremoniën nauwkeurig op te tekenen.”¹²⁴

124 Van den Doel, *Snouck*, p.117/118.

123 Een Penghoeloe is een mengeling van bestuursambtenaar en hoogste moskeebeambte.

Snoucks echtgenote Sangkana met een van hun zonen, circa 1894. Privécollectie.

Het zou dus om een onschuldige droogzwemdemonstratie gaan, een simulatieoefening ten dienste van de wetenschap. Het zou niet de laatste keer zijn dat de minister een valse voorstelling van zaken kreeg voorgeschoteld. Dat het ging om participerende observatie is mijns inziens niet heel waarschijnlijk. Volgens de koran mag een moslima niet trouwen met een christelijke of joodse man, en Snouck was overgegaan tot de islam.¹²⁵ Anders zou de hoofdpenghoeloe waarschijnlijk het huwelijk niet voltrokken hebben. Het ging in feite om een inlands society-huwelijk. Maar was dit huwelijk ook geldig volgens het in Indië geldende overheidsrecht?

In Nederland is het sinds jaar en dag verboden voor geestelijken om een kerkelijk of religieus huwelijk te voltrekken voordat er een burgerlijk huwelijk is gesloten.¹²⁶ Eerst moet men bij de ambtenaar van de burgerlijke stand langs, en dan naar de kerk, en niet omgekeerd, ondanks het feit dat nog steeds veel mensen meer waarde hechten aan het kerkelijk dan aan het burgerlijk huwelijk. De bedienaar van de betrokken eredienst is in Nederland zelfs strafbaar als hij religieuze trouwhandelingen verricht zonder dat het bruidspaar hem het burgerlijke trouwboekje heeft laten

zien. Bij recidive kan de kerkelijk bedienaar maximaal twee maanden in de bak raken. Een inzegening van een geregistreerd partnerschap kan trouwens wel voor de gang naar het stadhuis of andere registratielocatie plaatsvinden. Dat verse rechtsinstituut is minder beladen met een vracht aan religieuze noties dan het huwelijk, maar is dan dus toch niet helemaal daarmee gelijk te stellen. Ook al heeft iedereen in welke samenstelling ook toegang tot het geregistreerd partnerschap of het huwelijk. Men heeft mogelijk gedacht dat alleen stellen van hetzelfde geslacht zouden kiezen voor het geregistreerd partnerschap, en dus toch al niet makkelijk in aanmerking zouden komen voor een kerkelijke huwelijk.

De laatste tijd gaan er stemmen om de scheiding van kerk en staat met een voorrang voor de staat scherper te formuleren in verband met in Nederland gesloten islamitische huwelijken zonder dat er eerst een ambtenaar van de burgerlijke stand aan te pas is gekomen. Bescherming van de vrouw staat daarbij voorop, meer dan de handhaving van de seculiere staat. Anderen daarentegen zien meer in voorlichting over de mogelijkheden die het islamitische huwelijksrecht biedt om de positie van de vrouw te versterken. Het gaat met name over informatie rond bepalingen betreffende de voorwaardelijke ontbinding door de vrouw namens de man indien bepaalde feiten intreden.

125 Soera 5:5.

126 Artikel 1:68 Burgerlijk Wetboek, en artikel 449 Wetboek van Strafrecht.

Deze voorwaardelijke verstoting was in Indië vanzelfsprekend element van het huwelijkscontract onder moslims. Het gaat in Nederland hierbij vaak om zogenoemde hinkende huwelijken: geldig in het ene land en strijdig met de openbare orde in het andere land.¹²⁷

In de koloniën werd ruim de hand gelicht met de seculiere staat. De adat was sterk doortrokken van islamitische voorschriften. Hoeveel ambtenaren heb je niet nodig om een bevolking van tientallen miljoenen te bedienen? Daar werden islamitische leidslieden aangesteld als ambtenaren van de Burgerlijke Stand. Zij regelden ook de openbaarheid van de bruiloft, dat was een win-win-situatie. Wel dienden de bedienaren van de religie aan zekere eisen te voldoen, uitmondend in een aanstelling. Voorwaarde was dat zij registers gingen bijhouden van de door hen gesloten huwelijken en andere lotgevallen: het krijgen van kinderen, overlijden enzovoort.

Een concubinaat van Europese vrijgezellen met een Indonesische vrouw was voor de Europese mannen heel gewoon, het behoorde tot de vaste gebruiken. Er was immers grote schaarste aan Europese vrouwen, en je moest toch wat. Het gebruik was universeel in de koloniën van de

Europese imperialistische rijken. Ook huwelijken met inlandse of Indo-Europese vrouwen waren niet ongewoon. Sangkana was dus, oneerbiedig gezegd, een veredelde njai, een inlandse bijzit met beddiensten, tot echtgenote opgewaardeerd omdat er toch een lokaal huwelijk aan te pas was gekomen.¹²⁸ Veel hoger dan de Ethiopische slaafgemaakte vrouw van Snouck. De njai's waren de moeders van talloze Indo-Europeanen. Omstreeks 1890 leefden van de 50.000 (Indo-)Europese mannen tussen de 20.000 tot 25.000, bijna de helft, met een Indonesische 'huishoudster'. Nog in 1925 was 27,5 % van de getrouwde Europeanen in Indonesië gehuwd met inlandse of Indo-Europese vrouwen. Britten wreven hun ogen uit en waren geschokt.¹²⁹

Snouck vestigde zich met Sankana in de kampong, later in Weltevreden, en zij kregen het ene kind na het andere: in 1891 dochter Salmah Edah, in 1892 zoon Oemar, in 1893 de tweede dochter Aminah, en op oudejaarsdag 1894 de tweede zoon Ibrahim. Sangkana overleed in oktober 1895 in het kraambed van haar vijfde kind, waar haar man veel verdriet van bleef houden. Haar familieleden ontfermden zich over de vier kinderen, terwijl Snouck zijn eigen gang ging; hij liet zich wel op de hoogte houden van hun wel en wee. Veel trok hij zich

127 Vgl. Pauline Kruiniger, *Islamic Divorce, Bridging the Gap between European and Islamic Legal Orders* (2014).

128 Zie Reggie Baay, *De Njai* (2008).

129 Gouda, *Dutch Culture Overseas*, p.165.

niet aan van zijn nageslacht, al sprong hij wel eens bij als ze in financiële problemen raakten. Die waren later in verschillende gradaties misnoegd over het feit dat Snouck ze niet had erkend met indeling bij de Europeanen als gevolg, en dus veroordeeld tot het inlanderschap. In 1934 schreef Oemar (in het Soendanees) 'Mijn herkomst wordt niet erkend, hoewel ik in de wereld geboren werd met een bloedlijn die door anderen gerespecteerd zou worden.' Als intussen het islamitisch huwelijk van Snouck met Sangkana een geldig huwelijk was naar Indonesisch recht, dan is er geen sprake van de noodzaak van erkenning. Dan geldt het adagium *Is pater est quem nuptiae demonstrant*, oftewel: de echtgenoot van de moeder is de vader van het kind.

De eerste twee kinderen uit 1891 en 1892 waren geboren onder het regiem van het BW 1838 en hadden dus het burgerlijk Nederlandschap verworven; een korte vreugd want zij werden staatloos per 1 juli 1893, toen de Wet op het Nederlandschap en het ingezetenschap in werking trad; de beide laatste waren van begin af aan staatloos, dankzij het amende-ment van Levyssohn Norman. Zij zijn door Snouck nooit erkend, en hebben dus de Nederlandse nationaliteit niet langs die weg verworven. In 1910 werden zij allen Nederlands onderdaan niet-Nederlander.

C. In 1898, drie jaar na de dood

van zijn geliefde vrouw Sangkana hertrouwde Snouck op zijn islamitisch met de dertienjarige Siti Sadijah (in de wandeling Buah), dochter van alweer een hoge islamitische schriftgeleerde; een huwelijk dat pas na haar meerderjarigheid zou worden geconsumeerd. Op instigatie van Snouck was in 1895 een huwelijksordonnantie afgekondigd die meebracht dat vanaf 1896 islamitische huwelijken alleen mochten worden voltrokken voor door de Nederlandse overheid aangewezen en toegelaten personen, meest islamitische functionarissen.¹³⁰ Die moesten dan meteen ook registers bijhouden over huwelijken en echtscheidingen, en die vormden de basis voor een register van de burgerlijke stand voor de inheemse bevolking, in elk geval op Java en Madoera, alles in het belang van de rechtszekerheid.¹³¹

130 Staatsblad Ned. Indië, 1895, no.198.

131 In 1828 werd in Indië een burgerlijke stand ingevoerd, maar alleen voor Europeanen. Er bestond dus lang geen registratie van geboorten, huwelijken, echtscheiding enzovoort van de inheemse bevolking. In 1864 kwam er een algemene regeling voor ambtenaren van de burgerlijke stand voor Christen-Inlanders in heel Nederlands-Indië. (Gouvernementsbesluit van 4 oktober 1864, stbl.142). Het besluit geeft aan de hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur de bevoegdheid om een register aan te wijzen voor de geboorten, huwelijken, echtscheidingen en sterfgevallen van christen-inlanders. Dat was gedeeltelijk papier. Wel werd bijvoorbeeld in Batavia zo'n register ingevoerd. De met de registratie belaste beambten waren ook degenen die de huwelijken voltrokken

Daarin zou dan dus ook het huwelijk van Snouck met Buah terug te vinden moeten zijn.

In 1904 gingen zij een huishouden vormen, en begin 1905 kregen zij een zoon Joesoef. Indien het huwelijk van zijn ouders voltrokken en geregistreerd, als geldig erkend moet worden is hun zoon een wettig kind, en dus van Nederlandse nationaliteit als kind van een Nederlandse vader. Zo niet dan is Joesoef staatloos.

Een jaar later vertrok Snouck naar Nederland om in Leiden hoogleraar te worden, en het was natuurlijk uitgesloten dat hij zijn jonge vrouw en kind zou meenemen. Zij bleven achter in Bandoeng. Wel sloot hij lijfrenteverzekeringen voor beiden af, en sprong hij later zo nu en dan financieel bij. Van erkenning van zijn vaderschap was intussen geen sprake naar Nederlands recht. Dat voor het geval dat Joesoef niet beschouwd kon worden als wettig kind. Snouck bleef zich wel op de hoogte houden van hun doen en laten en met briefwisselingen hield hij contact met Buah en sommige van zijn kinderen. Tot zijn dood in 1936 werd dit contact in stand gehouden, en Buah was diep onder de indruk van zijn overlijden, zoals hun zoon Joesoef schreef. Zij heeft nooit van hem willen scheiden, ondanks verscheidene huwelijksaanzoeken, en beschouwde

overeenkomstig het BW; elders was het adatrecht van toepassing.

het als een groot voorrecht met hem tot zijn dood getrouwd geweest te zijn. Zij overleed hoogbejaard in 1974. Na in 1892 staatloos te zijn geworden werd zij in 1910 Nederlands onderdaan niet-Nederlandse. Haar islamitisch huwelijk bracht daar geen verandering in. Datzelfde gold voor haar zoon Joesoef.

Hun kleinzoon Harry Joesoef was in de jaren zestig met zijn Nederlandse vrouw naar Nederland geëmigreerd en had de Nederlandse nationaliteit verworven door naturalisatie.¹³² Dat had nogal wat voeten in de aarde. Getrouwd in Rotterdam in 1957 met een Nederlandse vrouw, was hij na een opleiding teruggekeerd naar Indonesië, waar zij drie kinderen kregen. Om weer naar Nederland terug te keren en daartoe een visum te verwerven riep hij de hulp in van prof. Pijper, met wie hij op de honderdste geboortedag van zijn grootvader in 1957 diens graf had bezocht. Hij verzocht hem om de 'parentage' met zijn grootvader 'Snouck Hourgronje' te bevestigen.¹³³ Hij betuigt in een volgende brief zijn

132 Hij is bij wet genaturaliseerd op grondslag van art.3 van de Wet op het Nederlanderschap en het ingezetenschap van 1892. Daartoe moet men meerderjarig zijn, te eniger tijd het Nederlanderschap hebben bezeten, of de laatste vijf jaar in het Koninkrijk woonplaats of werkelijk verblijf hebben gehad. Dat laatste was het geval.

133 Brief dd. 17 november 1964; Pijper maakte in januari 1965 een afspraak met een ambtenaar van het ministerie van Justitie. Zijn interventies hadden succes.

dankbaarheid voor de bemiddeling en bezweert dat hijzelf naar Holland wil gaan, en 'niet om mijn vrouw en kinderen een genoeg te doen', al wordt, zoals hij in een volgende brief aan Pijper schrijft, daardoor zijn huwelijk 'gered'.¹³⁴ Hij wil ook de Nederlandse nationaliteit aannemen, en zo mogelijk ook de naam van zijn beroemde grootvader. Hij had bij de Toescheidingsovereenkomst de Indonesische nationaliteit verworven, en kwam nu mogelijk als 'spijt-optant' naar Nederland.¹³⁵

Hij haalde zijn vader Raden Joesoef over om, zij het na lang aarzelen, inlichtingen te verstrekken over de Indische huwelijken van Snouck. Die kwamen terecht bij een felle criticus van Snouck, en via hem in de pers, zoals in *Trouw* in februari 1983.¹³⁶ Dat was pijnlijk, omdat:

D. Snouck inmiddels opnieuw getrouwd was. Hij hield er niet van om alleen te zijn, en maakte gewag van een 'inwendige leemte' die opgevuld moest worden. In juli 1910 trouwde hij met de gediensstige oud-lerares Duits Ida Oort, met wie hij in december 1914 nog een dochter Christien kreeg, van puur Nederlandse nationaliteit,

en met zijn achternaam. Materieel gesproken was Snouck dus bigaam getrouwd, maar omdat het islamitisch huwelijk kennelijk niet telde in de Europese invloedssfeer, en het eerste huwelijk door de dood was ontbonden, ging zijn Europese huwelijk toch door voor een monogaam, 'eerste' huwelijk. Het Indische huwelijk was immers potentieel polygaam, en dat was strijdig met de Nederlandse openbare orde. Het hoefde dus niet erkend te worden. Niettemin treurden twee weduwen om zijn dood. In zekere zin had Snouck een aardje naar zijn vaartje, de predikant die immers tegelijkertijd vader van twee kinderen werd, één van zijn wettige vrouw, en een van zijn buitenechtelijke geliefde, die hij trouwde nadat zijn echtgenote was overleden. Snouck was een kind van de tweede echtgenote.¹³⁷

E. Hoe zat het nu met de geldigheid van Snoucks twee islamitische huwelijken? Daarvoor ga ik te rade bij de Regeling op de zogenoemde gemengde huwelijken van 1898.¹³⁸ Daarin wordt verstaan onder gemengde huwelijken de 'huwelijken tusschen personen die in Nederlandsch-Indië aan verschillend recht onderworpen zijn' (artikel 1). Snouck en zijn inlandse vrouwen vielen zeker onder deze

134 Brief dd 13 januari 1965.

135 Al was de termijn die de Nederlandse regering had vastgesteld, waarbinnen deze groep Nederland kon inreizen – tot 31 maart 1964 – inmiddels verstreken.

136 Daarover Van den Doel, *Snouck*, p.536 e.v.

137 Van den Doel, *Snouck*, p.9 e.v.

138 KB van 28 december 1898, *Staatsblad van Ned. Indië* 1898, nr. 158. Zie daarvoor ook De Haas-Engel, *Het Indonesisch nationaliteitsrecht*, p.97 e.v.

definitie. Snouck was als Nederlandse Europeaan onderworpen aan het in Nederlands-Indië geldende Burgerlijk Wetboek, en zijn autochtone vrouwen bevonden zich in de islamitische rechtskringen. Dat verschil in recht waaraan de betrokken paren waren onderworpen kon schuilen in nationaliteit, godsdienst, bevolkingsgroep, verschil van streek, plaats of eiland, een lappendeken van regelingen en attributies. Zo werd bijvoorbeeld sinds 1884 voor met Europeanen gelijkgestelden vereist dat zij de christelijke godsdienst beleden, een voorwaarde die een paar decennia later terecht weer geschrapt werd, omdat natuurlijk lang niet alle Europeanen de christelijke godsdienst toegedaan waren, en waarom zouden de gelijkgestelden dan wel in die religieuze mal moesten passen.

Welk recht was in die gemengde huwelijken toepasselijk op de huwelijkssluiting? Daarover bepaalde het Reglement: 'De voltrekking van gemengde huwelijken heeft plaats overeenkomstig het voor den man geldend recht' (artikel 6, eerste zin). Dat betekent voor Snouck en zijn trouwpartijen, dat het Nederlands-Indisch Burgerlijk Wetboek daarop van toepassing was. Dat was ook van toepassing op islamitische Europeanen. Het gevolg van zo'n huwelijk was dat 'de vrouw, die een gemengd huwelijk aangaat, staande huwelijk, publiek- en privaatrechtelijk, den staat van haren man (volgt)'. (artikel 3)

Dit alles geldt, voor zover de Europeaan zich niet in de inheemse bevolking heeft 'opgelost'.¹³⁹ Indien dat het geval is, valt hij uit het Europese recht, en daarmee uit de regeling van het gemengde huwelijk. Daarmee zijn we, in de woorden van Lemaire, beland bij 'het onopgelost probleem van de "oplossing"'.¹⁴⁰ Naar zijn inzicht is de geloofsovergang een belangrijk element bij de beoordeling of iemand in de inheemse bevolking is opgelost.¹⁴¹ We zagen dat Snouck niet alleen de riten in Mekka had gevolgd, zich had laten besnijden, een islamitische naam had aangenomen, zich hield aan de islamitische eet- en drinkvoorschriften, zich ook bij allerlei gelegenheden als moslim had gemanifesteerd, en in de kampong was gaan wonen, zodat er toch een flink dossier ligt dat pleit voor zijn

139 Art. 163 lid 3 Indische Staatsregeling.

140 W.L.G. Lemaire, *Overgang van godsdienst als probleem van intergentiel recht* (diss. Leiden 1932) Lemaire (1907-1976) vervulde hoge ambtelijke functies in Indië en is de latere hoogleraar internationaal privaatrecht (conflictenrecht) aan dezelfde universiteit, en daarmee mijn collega proximus daar geweest. Terwijl ik rechten studeerde zat hij in de Tweede Kamer voor de KNP van Welter. Hij is de opvolger van R.D. Kolléwijn. Helaas behandelt hij in zijn dissertatie alleen de geloofswisseling onder de autochtone bevolking, omdat geloofsovergangen bij andere bevolkingsgroepen zeldzaam waren, en ook minder relevant. Niettemin zijn diens overwegingen m.m. ook toepasbaar op andere bevolkingsgroepen.

141 Lemaire, *Overgang van godsdienst als probleem van intergentiel recht*, p.95.

‘oplossing’ in de inheemse bevolking, al spreken er natuurlijk ook allerlei gegevens voor het tegendeel. Van belang is ook, dat de huwelijken voltrokken werden door hoge islamitische geestelijke leiders, die heel goed wisten dat een islamitische vrouw niet mocht trouwen met een niet-islamitische man (soera 5:5), zeker als het hun eigen dochter betrof. Zij beschouwden kennelijk de bruidegom als moslim, en dus in beginsel beschikbaar voor het viervrouwendom.

Indien aangenomen wordt dat de Indonesische huwelijken van Snouck wegens zijn oplossing in de inheemse bevolking als geldig moeten worden beschouwd, zijn zijn kinderen wettige kinderen, die geen erkenning of wettiging nodig hebben om als volwaardige kinderen van Snouck door het leven te kunnen gaan, met alle wettelijke gevolgen van dien. Volgens alle regelingen van de Nederlandse nationaliteit sinds 1838 bezitten wettige kinderen van een Nederlandse man de Nederlandse nationaliteit. Dat volgens sommige schrijvers door het *going native* ook het volle Nederlanderschap verloren zou gaan, is niet aannemelijk: de opvolgende nationaliteitswetten kennen een gesloten stelsel voor het verwerven en verlies van de Nederlandse nationaliteit, en daar zit de ‘oplossing’ niet bij.¹⁴² Gegeven bovendien het in

het nationaliteitsrecht zo hoog in het vaandel gehesen rechtszekerheidsbeginsel is het niet aannemelijk dat een zo diffuus begrip als ‘oplossing’ tot nationaliteitsverlies zou kunnen leiden, ook al zijn er wel meer voor velerlei invulling vatbare termen in ons nationaliteitsrecht aanwezig, en oefenen ook andere beginselen daarin hun werking uit.

Maar Snouck is niet volledig opgegaan in kampong of dessa. Daarvoor manifesteerde hij zich constant en overtuigend als Europeaan met belangrijke functies en activiteiten in en om het Nederlandse gouvernement. Hij leefde in twee werelden en voelde zich daar op zijn gemak bij. Hij droeg even vanzelfsprekend een fez als een (hoge) hoed, en verbleef altijd dicht bij het centrum van de macht. Dus is er naar mijn mening geen sprake van ‘oplossing’ in de inheemse wereld. Hij leefde voor zijn wetenschap en dat bracht noodzakelijkerwijs participerende observatie met zich, en daartoe diende hij ook te participeren met alle daartoe dienstige wendingen. Om der wille van de smeer likt de kat de kandeleer. Naar mijn inzicht zijn dus het Reglement op de gemengde huwelijken en eerdere soortgelijke regelingen van toepassing. Dat reglement van 1898 heeft een interessante overgangsbepaling, die de geldigheid van eerdere huwelijken ‘onder het vroegere recht’ als faits accomplis aanvaardt en dat de rechtspositie van kinderen uit zulke huwelijken vaststelt:

142 Vgl De Haas-Engel, *Het Indonesisch nationaliteitsrecht*, p. 97.

‘Kinderen, geboren uit gemengde huwelijken, welke voltrokken zijn onder het vroegere recht, volgen publiek- en privaatrechtelijk den staat van hunnen vader.’ (artikel 11). En artikel 12 voegt eraan toe:

De staat der in het vorig artikel bedoelde kinderen kan, uit hoofde van gebreken in de trouwakte der ouders of zelfs wegens het gemis eener zoodanige akte, niet worden betwist, indien die kinderen het uiterlijk bezit hebben van hun staat en de ouders openlijk als man en vrouw hebben geleefd.

Snoucks huwelijkssluiting met Buah vond kort voor het Reglement van 1898 plaats, en dus zijn de zojuist geciteerde bepalingen van toepassing. Daarmee zou hun kind Joesoef, geboren in 1905, aan zijn vader de staat van Nederlander ontleend hebben, nu zijn ouders in de kampong samenleefden en er naar beste weten geen trouwakte te vinden was. En hetzelfde geldt dan voor de kinderen uit Snoucks eerder huwelijk met Sangkana, dat in 1890 gesloten was.

Met de hem eigen *Rücksichtslosigkeit* maakte hij zich los van zijn inheemse vrouw en kinderen en gaf hij hun niet de gelegenheid over te gaan tot de groep waartoe man en vader behoorde. Zijn kinderen waren Indo-Europeanen, maar niet erkende Indo-Europeanen, en werden dus ingedeeld bij hun inheemse moeders,

wat sommigen van hen zeer verdrotten heeft, zonder dat zij hebben geprobeerd iets aan de verandering van hun status te doen.

Tot rechtszaken waarin een en ander aan de orde kon worden gesteld is het niet gekomen. Het blijft dus bij *educated guesses*. Wat ik hier vooral heb willen demonstreren is dat de op papier al ingewikkelde classificaties en categorisering op basis van een wemeling van complexe regelingen die elkaar ook regelmatig opvolgden met weer andere indelingen, bovendien sterk afweek van de manier waarop het er in de praktijk toeging. Dat was voor een belangrijk deel te danken aan het tot op het eind van het koloniale tijdperk gebrekkige bestuur, dat in veel gebieden maar weinig greep kreeg op het doen en laten van de lokale heersers. De regelingen waren bovendien zo gecompliceerd en vaak ook tegenstrijdig, dat er ook voor de knapste koppen geen ander dan rafelig touw aan vast te knopen was.

TERUG NAAR DE GOUDEN KOETS EN ZIJN KOLONIAAL PANEEL

Het Nederlands nationaliteitsrecht heeft ook na 1927 nog veel veranderingen ondergaan. Het werd, net als de wet van 1892, een lappendeken waar maar weinigen nog uit wijs konden raken. De naweeën van de Tweede Wereldoorlog en de geleidelijke gelijkstelling van man en vrouw lieten hun sporen na in de nationaliteitswetgeving, evenals de dekolonisatie. Die leidde tot Indonesische nationaliteitswetgeving en de Toescheidingsovereenkomst tussen Indonesië en Nederland.¹⁴³ Ook de Toescheidingsovereenkomst met Suriname moet hier genoemd worden.¹⁴⁴ In Nederland kwam het uiteindelijk tot nieuwe algemene wetgeving in 1985: de Rijkswet op het Nederlanderschap.¹⁴⁵ Daarin werden de nieuwste inzichten verdisconteerd, en verscheidene verdragen op het

gebied van de nationaliteit verwerkt of geïntegreerd.¹⁴⁶ Ook sindsdien is er nog flink gesleuteld aan de nationaliteitswetgeving, onder meer in de context van de terrorismebestrijding. Ook kwam het in 1997 tot een belangrijk Europees verdrag inzake nationaliteit, onder auspiciën van de Raad van Europa, waaraan door Nederland flink is meegewerkt.¹⁴⁷ Van groot belang is het feit dat aan de Nederlands nationaliteit het burgerschap van de Europese Unie is gekoppeld, met tal van rechten in Europa. Ook nu wordt regelmatig aan de wetgeving gesleuteld: het achterhoedegevecht van Nederland tegen de meervoudige nationaliteit, vooral de resultante van gemengde huwelijken, waardoor kinderen twee nationaliteiten oplopen, zal waarschijnlijk niet lang meer duren.

Het Nederlandse trackrecord voor wat betreft de nationaliteitswetgeving met betrekking tot de koloniën, bezittingen en onderhorigheden is allesbehalve fraai. Het begon zo onschuldig en inclusief in 1838 door

143 Zie daarover R.H. de Haas-Engel, *Het Indoneesisch nationaliteitsrecht* (1993).

144 Zie H.A. Ahmad Ali, *De Toescheidingsovereenkomst inzake nationaliteiten tussen Nederland en Suriname* (1998).

145 Dat het gaat om een Rijkswet betekent dat ook de Antillen hun zegje hadden kunnen doen via de Antilliaanse staatsraad en de gevolmachtigde ministers in de Ministerraad, dat geldt ook voor alle latere wijzigingen. Zij doen hun zegje maar hebben weinig in te brengen.

146 G.R. de Groot, M. Tratnik, *Nederlands nationaliteitsrecht* (2021). Zie ook G.R. de Groot, *Handboek Nieuw Nationaliteitsrecht* (2003) met veel verdere literatuur.

147 H.U. Jessurun d'Oliveira (red.) *Trends in het nationaliteitsrecht. Nationaal en internationaal* (1998). Zie ook over de Nederlandse gedelegeerde Frans Zilverentant: M.Tj. Bouwes, Frans Zilverentant: 'ambtenaar' in: Ministerie van Justitie, *Aan de Grenzen van het Nederlanderschap* (1998), p.5-6.

alle inwoners ervan in gelijkwaardigheid met de Europese bevolking tot Nederlanders te bestempelen. Ja, slaafgemaakten vanzelfsprekend uitgezonderd. In 1850 al werd de gelijkwaardigheid verdrongen door romantisch-etnische ideeën over de natiestaat, waarbij de inheemse bevolkingen werden uitgesloten van het politieke burgerschap, omdat ze niet behoorden tot de volksgemeenschap van de kolonisatoren. Dat had wel geringe praktische betekenis – ook in Nederland was maar een kleine elite toegelaten tot het actieve en passieve kiesrecht, al was de uitsluiting van (de hogere echelons van) het ambtenarenschap en het KNIL wel degelijk van grote invloed – maar des te meer ideologische impact. Hier begon de uitsluiting al. Het adagium *'no taxation without representation'* gold niet voor de inheemse bevolking: uitbuiting is geen belastingheffing. Die racistische uitsluiting werd in 1892 totaal door het overnemen van het amendement Levyssohn Norman.

Niet alleen werd daardoor de autochtone bevolking van Nederlands-Indië ontdaan van het Nederlanderschap van 1838, maar bovendien kreeg ze er niets voor in de plaats: tientallen miljoenen mensen werden staatloos. Dat gold ook voor de inmiddels door de opheffing van de slavernij tot het Nederlanderschap van 1838 toegelaten ex-slaafgemaakten. Dankbaarheid noch loyaliteit aan Nederland kon in 1898 verwacht

of verlangd worden van deze uit het staatsverband geschreven inwoners van Indonesië. Juridisch had Nederland ook een belangrijke grondslag voor zijn zeggenschap over de inwoners van de kolonie verloren: dat waren geen staatsburgers maar toegelaten vreemdelingen geworden.

In 'de West' kregen de mensen een upgrade: de inheemse bevolkingsgroepen, inclusief de inmiddels vrijgemaakte slaafgemaakte mensen, werden volle Nederlanders, volksgemeenschap of niet.

De ontrecting in 'de Oost' gaf Nederland internationale hoofdbrekens, en daar moest iets op gevonden worden. Het recht om diplomatieke bescherming uit te oefenen over de eigen Oosterlingen, en de verplichting om ze tot het Indische grondgebied toe te laten werden in 1910 verzekerd door de toekenning van een uitgekleepte nationaliteit: die van Nederlands onderdaan niet-Nederlander. Die status werd in 1927 uitgebreid tot 'de West', waar veel immigranten uit Azië, staatlozen en buitenlanders in het koloniale staatsverband betrokken werden. Niet zozeer om internationale problemen op te lossen, maar om de hele bevolking in 'de West' aan hun woongebied en daardoor aan Nederland te binden. Zo ontstond ook daar een tweedeling tussen volle en halfvolle Nederlanders. Pas in 1951 werd deze laatste status omgevormd tot het volle Nederlanderschap van

de wet van 1892; alleen de mensen in (Nederlands) Nieuw-Guinea bleven gedeklasseerd, tot in 1962 dat gebied na veel gedoe werd overgedragen aan Indonesië.

Het is daarom niet moeilijk om De Groot volmondig bij te vallen in zijn slotsom dat 'de ontwikkeling van het Nederlandse nationaliteitsrecht (...) in de negentiende eeuw tal van zwarte pagina's bevat: herhaaldelijk is bewerkstelligd dat meer donker gekleurde personen werden uitgesloten van het Nederlandschap.'¹⁴⁸

Zo moet ook vastgesteld worden dat de op het paneel Hulde der Koloniën op de Gouden Koets verbeelde bevolkingsgroepen uit 'de Oost' en 'de West' nationaliteitsrechtelijk totaal verschillend bedeed zijn. Omstreeks 1900 waren de mensen uit 'de Oost' staatloos geworden en die uit 'de West' vol Nederlander. Deze zoetelijke allegorie van eerbiedige dankbaarheid voor het door Nederland gebodene is in dit opzicht al volkomen misplaatst. Maar ook de verheerlijking van de zegeningen van het Nederlands kolonialisme, verbeeld in een vreedzaam tafereel dat niet strookt met de bloederige onderdrukking en onderwerpskrijgstochten die in werkelijkheid plaatsvonden, is vandaag niet meer te vertonen. In elk

geval niet op de hoogtijdagen van ons democratisch rechtsbestel, zoals Prinsjesdag, waarbij de regering zijn plannen voor de komende periode aan het parlement ontvouwt, bij monde van de tot koning gemaakte Willem-Alexander. Zonder schaamte is er niet meer in de Gouden Koets te rijden.

Wat dan wel? Ik meen dat de Gouden Koets museumrijp is. Hij behoort tot de Nederlandse, en ruimer Europese en zelfs wereldgeschiedenis, en niet tot de verheffendste onderdelen daarvan. Ook in ander opzicht is het beter dat de koning afziet van de inzet van de Gouden Koets. Een koning die zich steeds burgerlijker voordoet om in de gunst van de bevolking te blijven, en die zich beter thuis voelt bij vliegtuigen, speedboten en snelle auto's, zou er goed aan doen de hele naar onbestemde tijden archaïserende poppenkast met opgefrunnikte paarden, met voor niemand meer iets vertellende harnachementen, operettelakeien, blokkenisten, wandelkoetsiers en militair praalvertoon op Prinsjesdag af te schaffen. Niet voor niets heet het gareel van de koets in de wandeling bij het stalpersoneel 'kolder'.¹⁴⁹ Een *pars pro toto* van jewelste. Als lid van de regering draagt de koning de troonrede voor met de plannen van het kabinet.¹⁵⁰

148 De Groot, 'De geschiedenis van het Nederlandse nationaliteitsrecht in de negentiende eeuw', p.419.

149 Verbastering van 'collier', zie van Leeuwen en Stofberg, *De Gouden Koets*, p.155.

150 Niet als staatshoofd, aldus ook

In die hoedanigheid kan het wel een beetje soberder en moderner; andere leden van de regering komen op de fiets.

Hoe moet het van de overheveling van de koninklijke stallen naar een museum komen?¹⁵¹ Dat is staatsrechtelijk een tweetrapsraket. Heeft de koning het daarover te zeggen of is het de minister die het aangaat, in dit geval de premier? Daarover wordt verschillend gedacht. Sommigen zijn van oordeel dat het de koning is die daarover beslist, anderen, waaronder deze auteur, concluderen dat het de premier is.¹⁵²

Het staat buiten kijf dat de Gouden Koets, geschonken door de Amsterdamse bevolking aan koningin Wilhelmina ter gelegenheid van haar

Paul Bovend'Eert, *De Koning en de monarchie. Toekomstbestendig?* (2020) p.117.

151 Telkens als de Gouden Koets moet uitrijden dient eerst de kroon ervan afgeschroefd te worden, omdat de koets anders niet door de staldeuren kan. Zie van Leeuwen en Stofberg, *De Gouden Koets*, p.62.

152 Zo bijvoorbeeld RTL Nieuws, 10 juni 2021; Paul Rem, conservator van het Museum van Het Loo in de uitzending van Blauw Bloed van 12 juni 2021; Nos-Nieuws 17 juni 2019: 'Het Koninklijk Huis beslist'. Ook de vraagstelling van het Amsterdam Museum aan het publiek over de toekomst van de Gouden Koets gaat daarvan uit. Zie evenzo conservator van het Amsterdam Museum Annemarie de Wildt, *Trouw*, 18 juni 2021: 'De koets is van de koning, hij moet er formeel over beslissen'.

troonsbestijging in 1898, eigendom is gebleven van de opvolgende vorsten. De koets is in 1968 tijdens de regering van Juliana ondergebracht in de Stichting Kroongoederen van het Huis Oranje-Nassau. Het huidige bestuur van de stichting is in handen van één bestuurslid: koning Willem-Alexander. De stichting heeft tot statutair doel *'te bevorderen dat afstammelingen van H.M. koningin Wilhelmina bij de uitoefening van de koninklijke waardigheid de beschikking hebben over daartoe nodige of gewenste roerende lichamelijke zaken.'* In deze stichting zijn de zogenoemde regalia ondergebracht, de symbolische voorwerpen voor de (getaande) macht van de koning, zoals het schip de Gouden Draeck en de Gouden Koets, terwijl ook sinds 2008 de 'echte' regalia zoals scepter, rijksappel, kroon en rijkszwaard door de Stichting in beheer zijn genomen.¹⁵³

Met die eigendom is het laatste woord niet gezegd. Dat blijkt al uit de doelstelling van de stichting: het gaat daar over de 'uitoefening van

153 'Maar bij een koningshuis dat pas sinds 1815 bestaat, is het bijna grappig: met oude symbolen doen alsof die tot de oertijd teruggaat. (...) *The invention of tradition* noemde de Engelse historicus Hobsbawm het in 1992 in een studie over de behoefte van veel monarchieën in de negentiende en twintigste eeuw aan tradities, rituelen en symbolen,' aldus Peter Brusse en Aukje Holtrop, *Wij Oranje. De geschiedenis van een lastig vorstenhuis en een lastig volk* (2002) p.11.

de koninklijke waardigheid', wat toch zo iets betekent als de inzet bij gelegenheden waarbij de koning als staatsrechtelijk ambtsdrager optreedt, en niet in privé-hoedanigheid. Geen plezierrijtjes naar het strand op Scheveningen.

De bevoegdheid om vrij over de Gouden Koets te beschikken wordt dus begrensd doordat deze wordt ingezet bij de uitoefening van staats-taken of staatsrechtelijk relevante evenementen, zoals de troonrede of huwelijksluitingen. En zodra staatsta-ken om de hoek komen kijken kijkt de

premier mee. Die is immers krachtens het mooie en raadselachtige artikel 42 lid 2 van de Grondwet sinds 1848 politiek verantwoordelijk voor het doen en laten van de Koning: *'De koning is onschendbaar, de ministers zijn verantwoordelijk.'* Voor de inzet van de Gouden Koets bij evenementen zoals de Troonrede is dus de premier verantwoording schuldig aan het parlement; hij is de katvanger van eventuele missers van de koning. Meestal komt het niet zo ver, en weet de premier bij zijn maandagse bezoek aan de vorst onheil te voorkomen. Soms slipt er iets door, zoals het

Tom Janssen, Spotprent op de ministeriële verantwoordelijkheid, 19 oktober 2020.
Eerder gepubliceerd in *Trouw*.

vakantietripje in de lente van 2021 naar het buitenhuisje in Griekenland dat de bevolking in het verkeerde keelgat schoot. Hierbij ging het om een privé-aangelegenheid. Maar ook daarmee is het laatste woord niet gezegd.

De ministeriële verantwoordelijkheid kan zich ook over privé-zaken uitstrekken zodra die het openbare belang raken. Als er opschudding ontstaat, aangejaagd door de media, over het doen en laten van leden van het Koninklijk Huis, inclusief de koning en de koningin, ook privé, dan raakt dat al gauw het openbaar belang en wordt de ministeriële verantwoordelijkheid ook daar geactiveerd.¹⁵⁴ Populariteitscijfers over het koningshuis zijn van staatsbelang. Premier Rutte boog schuldbewust het hoofd: hij had het vakantiereisje verkeerd getaxeerd. (Waarschijnlijk was hij niet van het plannetje in kennis gesteld, maar in elk geval deed hij wat hij achteraf moest doen.) Koning en koningin betuigden knarsetandend hun spijt, en Maxima verklaarde achteraf dat de trip mocht, en dus moest: *‘Wij hadden vanaf het begin van de pandemie gefocust op wat er nog steeds kon, niet wat er niet kon.’*¹⁵⁵

154 Zoals ook de skivakantie van koningin Beatrix met haar familie in Lech in slechte aarde viel omdat daar de paria-regering van de ultranationalist Jörg Haider aan de macht gekomen was. Dat werd dus meteen staatszaak.

155 Interview met Matthijs van Nieuwkerk, 17 mei 2021.

De ministeriële verantwoordelijkheid brengt mee, dat hij dan ook bepaalt wat er dient te gebeuren met de Gouden Koets. Ik zou zeggen niet alleen bij de inzet ervan bij ceremoniële staatstaken, maar zelfs in de privésfeer omdat de Gouden Koets al gauw onderwerp van politieke discussie in en buiten het parlement is en de media raakt.

Bij vragen in het parlement over de kosten van onderhoud en renovatie van de Gouden Koets deed de premier er het zwijgen toe. Hij verwees naar artikel 41 van de Grondwet, waar staat dat de koning het recht heeft zijn Huis naar eigen inzicht in te richten. Maar daar staat ook: *‘met inachtneming van het openbaar belang’*. De suggestie werd gewekt – wie bracht dit in omloop? – dat de koning de restauratie uit eigen zak betaalde. Maar dat klopt niet. Op de eigenste webstek van het Koninklijk Huis lezen we: *‘de kosten van de restauratie van de Gouden Koets behoren tot de functionele uitgaven (artikel 2) van de begroting van de Koning.’* Bekijken we dan de Wet Financieel Statuut van het Koninklijk Huis, dan zien we inderdaad in artikel 3 dat de kosten die horen bij de uitoefening van het Koningschap als functionele kosten op de Rijksbegroting drukken. Voor de materiële kosten is daarvoor bijvoorbeeld in de begroting 2021 ruim tien miljoen uitgetrokken. Voorheen werden de kosten van de koets als functionele kosten door het Ministerie van Verkeer en Waterstaat gedragen: het ging

tenslotte om rollend materieel. Het is dus de staatskas, en niet de eigenaar, die de kosten van renovatie van de Gouden Koets op zich heeft genomen, terecht omdat het opkalefateren ervan de uitoefening van staatstaken door de koning opleukende luister zou bijzetten.

Over welk bedrag gaat het eigenlijk? Aanvankelijk werd gedacht dat de klus geklaard kon worden met 1,2 miljoen euro, maar al gauw schoten de ramingen in welingelichte kringen omhoog. We schijnen nu, na vijf jaar restaureren, te moeten denken aan verhoging met een factor 5, en uit te komen op zo'n 6 miljoen. Geen kattenpis.

De Gouden Koets staat nu tot maart 2022 op een binnenplaats van het Amsterdam Museum, netjes getakeld met een enorme hoogwerker. Daar, in het voormalige Burgerweeshuis, is ook een deel van het interieur van de koets vervaardigd door vlijtig bordurende weesmeisjes. Zij namen een aandeel in de benodigde 15 miljoen steekjes. Daar staat hij dus goed. Maar het Amsterdam Museum moet een paar jaar dicht om te verbouwen, en is pas in 2025 weer open. Er schijnt een scenario te zijn dat de Gouden Koets in die tussentijd gestald wordt in een nieuw ondergronds paviljoen bij paleis het Loo, en daarna weer zou kunnen terugkeren naar Amsterdam.

De premier zal officieel na afloop van de tentoonstelling moeten

overleggen over de toekomst van het vehikel. De koning zal in het vaste maandagoverleg van zijn gevoelen doen blijken, maar wacht voorlopig de ontwikkelingen af. Hij kijkt de kat uit de boom. Uiteindelijk is het de premier die de knoop moet doorhakken, en ik kan me nauwelijks voorstellen dat die anders beslist dan tot het buiten gebruik stellen van de Gouden Koets voor ceremoniële doeleinden. Er bestaat brede weerstand tegen het inzetten van een voertuig waaraan bloed en andere smetten kleven, zelfverheerlijking en ontrechting. Het zou mooi zijn als staatshoofd en premier hierin op één lijn blijken te zitten.

Wordt dat besluit door de premier genomen, dan zou de Gouden Koets door de koning ook uit de Stichting Kroongoederen moeten worden losgemaakt, aangezien deze dan niet meer dient tot uitoefening van de koninklijke waardigheid. Onderhoudskosten zijn dan vanzelfsprekend ook voor zijn privé-portemonnee. De weg is dan vrij voor de koning om te overleggen welke bestemming de Gouden Koets wel zal kunnen krijgen. Al vaker is de Gouden Koets sinds 1903 zo nu en dan tentoongesteld. Dat kan nu permanent worden. Arrangementen met bijvoorbeeld het Amsterdam Museum over bruikleenconstructies liggen voor de hand. De Gouden Koets keert dan weer terug naar zijn Amsterdamse oorsprong. Hij metamorfoseert van onderdeel van de koninklijke tekenen van macht tot

bezienswaardigheid voor iedereen en elke dag. Daarbij kan de berline zorgvuldig en rijk museaal begeleid worden, zoals al is gebleken. De pronkbrik is tenslotte een *vintage car* waaraan veel af te lezen valt.

COLOFON

Deze publicatie verschijnt ter gelegenheid van de tentoonstelling
De Gouden Koets in het Amsterdam Museum, van 18 juni 2021
t/m 27 februari 2022.

UITGAVE

Amsterdam Museum

TEKST

Hans Ulrich Jessurun d'Oliveira

(EIND)REDACTIE

Esmee Schoutens

Pepijn Reeser

BEELD

Esmee Heil

Joyce Edwards

ONTWERP

Edo Mulder

FOTOVERANTWOORDING

- cover Nicolaas van der Waay, Detail van voorstudie voor het paneel Hulde der Koloniën, circa 1898. Collectie Koninklijke Verzamelingen.
- p.12 Wetboek Napoleon, 1809. Collectie Universiteit Utrecht
- p.22 Adrien Canelle, Portret van Johan Rudolf Thorbecke, 1866. Collectie Rijksmuseum.
- p.42 Mr. H.D. Levyssohn Norman, Tweede Kamerlid namens Rotterdam. Portret naar een foto uit *Eigen Haard, Geïllustreerd Volkstijdschrift*, 1893, aflevering 3, p.189.
- p.62 Staande de kinderen uit Snoucks eerste huwelijk met Sangkana. V.l.n.r.: Ibrahim, Aminah, Salmah Emah en Oemar. Zittende (l): Rad. Ajoe Lasmitakusuma, die na de dood van Sangkana de zorg voor de vier kinderen op zich nam. Naast haar Siti Sadijah, Snoucks tweede echtgenote, met Raden Joesoef. Foto circa 1907. Particuliere collectie.
- p.74 Nicolaas van der Waay, Detail van voorstudie voor het paneel Hulde der Koloniën, circa 1898. Collectie Koninklijke Verzamelingen.

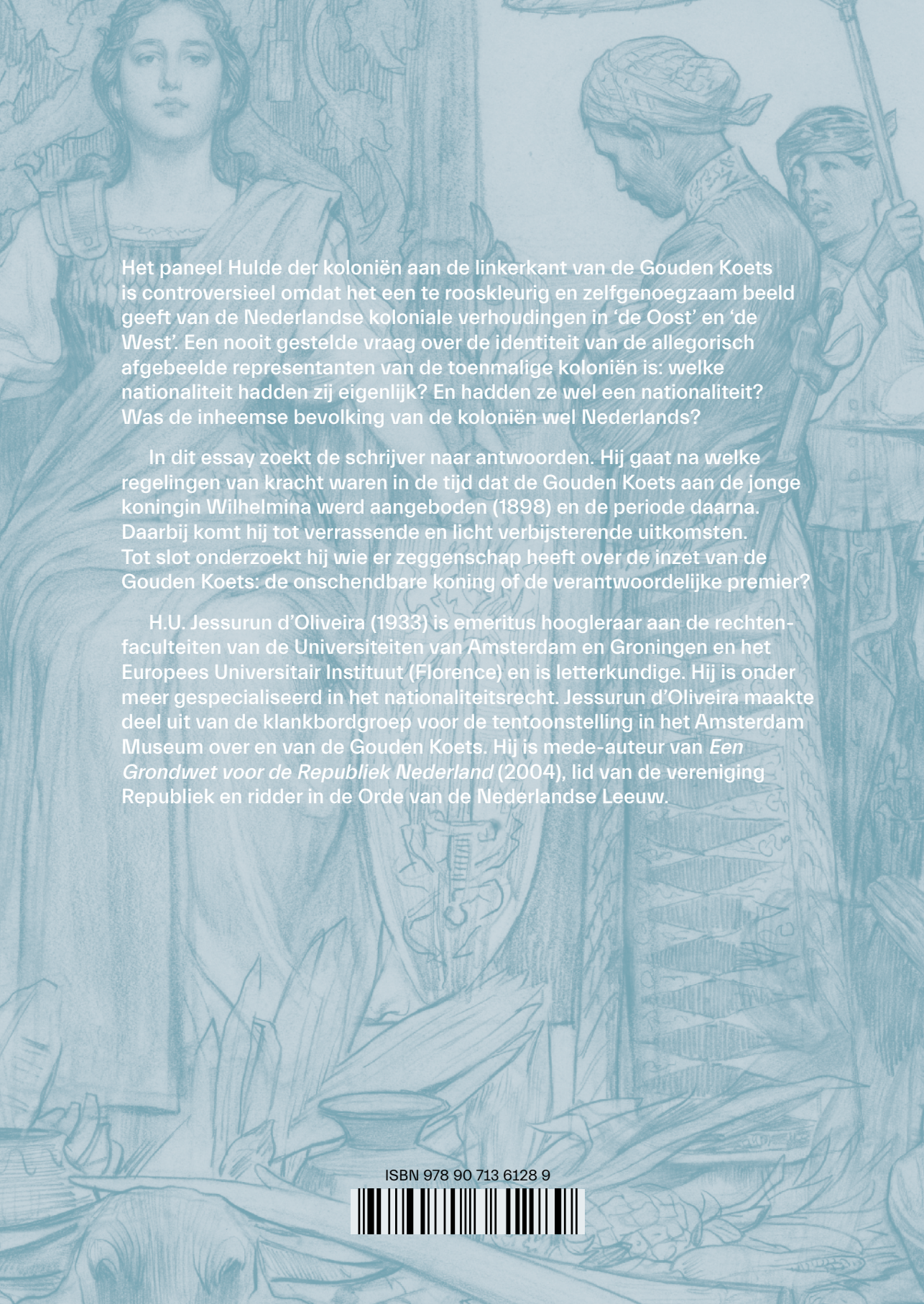
© 2021 Amsterdam Museum / de auteur

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

info@amsterdammuseum.nl - amsterdammuseum.nl

ISBN 978 90 713 6128 9

Het paneel Hulde der koloniën aan de linkerkant van de Gouden Koets is controversieel omdat het een te rooskleurig en zelfgenoegzaam beeld geeft van de Nederlandse koloniale verhoudingen in 'de Oost' en 'de West'. Een nooit gestelde vraag over de identiteit van de allegorisch afgebeelde representanten van de toenmalige koloniën is: welke nationaliteit hadden zij eigenlijk? En hadden ze wel een nationaliteit? Was de inheemse bevolking van de koloniën wel Nederlands?

In dit essay zoekt de schrijver naar antwoorden. Hij gaat na welke regelingen van kracht waren in de tijd dat de Gouden Koets aan de jonge koningin Wilhelmina werd aangeboden (1898) en de periode daarna. Daarbij komt hij tot verrassende en licht verbijsterende uitkomsten. Tot slot onderzoekt hij wie er zeggenschap heeft over de inzet van de Gouden Koets: de onschendbare koning of de verantwoordelijke premier?

H.U. Jessurun d'Oliveira (1933) is emeritus hoogleraar aan de rechten-faculteiten van de Universiteiten van Amsterdam en Groningen en het Europees Universitair Instituut (Florence) en is letterkundige. Hij is onder meer gespecialiseerd in het nationaliteitsrecht. Jessurun d'Oliveira maakte deel uit van de klankbordgroep voor de tentoonstelling in het Amsterdam Museum over en van de Gouden Koets. Hij is mede-auteur van *Een Grondwet voor de Republiek Nederland* (2004), lid van de vereniging Republiek en ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

ISBN 978 90 713 6128 9

